

TONE KNEZ

NOVO MESTO
V DAVNINI

571 (497.12 N. merh)
939.85/1. 86

#

NOVO MESTO

V

DAYNINI

IN NOVOMESTO DO 31.12.1986

NOVO MESTO IN 31.12.1986

ZALOŽBA

TONE KNEZ

NOVO MESTO
V
DAVNINI

OD BRONASTE DOBE DO USTANOVITVE MESTA

NOVO MESTO IN DER VORZEIT

1972

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

36077

Ø 1972/1659

KAZALO

UVOD	11
ZGODOVINA ARHEOLOŠKIH RAZISKAVANJ	13
Prve najdbe in prva arheološka razstava — Raziskovalci novomeške davnine — Delovanje Jerneja Pečnika — Objave novomeških izkopanin	
NAJSTAREJŠE NAJDBE	29
Paleolitski človek na lovu v novomeški okolici — Bronastodobni trgovci potujejo ob Krki — V Bršljinu najstarejši grobovi	
METROPOLA DOLENJSKIH ILIROV	36
Prvi naseljenci na Marofu — Sedež halštatskega kneza — Umetnost situl	
HALŠTATSKE GOMILE	52
Piramide naše davnine — Mesto mrtvih v Kandiji	
VDOR KELTOV IN NJIHOVA DEDIŠČINA	75
Tavrisci na Dolenjskem — Konzul C. Cassius Longinus ropa v Iliriku — Latobici in hišaste žare	
ZATON STAREGA MESTA	84
Pod Rimljani — Okrajno glavarstvo sredi starih grobov — V zatišju preseljevanja narodov	
TRI TISOČ LET NOVEGA MESTA	94
NOVO MESTO IN DER VORZEIT	99
OPOMBE	119
NAJDIŠČA V NOVEM MESTU	125
DOGODKI IZ NAJSTAREJŠE NOVOMEŠKE ZGODOVINE	129
FUNDSTELLEN IN NOVO MESTO	131
KULTURGESCHICHTLICHE CHRONOLOGIE	137
KRONOLOŠKA TABELA	139
OBJAVE NOVOMEŠKIH NAJDB	141
VAŽNEJŠA LITERATURA	147
SEZNAM OSEB IN NAJDIŠČ	153

Prijetna dolžnost mi nalaga, da se na tem mestu javno zahvalim nekaterim osebam in ustanovam, ki so največ pripomogle, da smo v zadnjih letih rešili tako imenitne arheološke najdbe iz mesta in obenem posredno omogočile izid te knjige.

Finančno so naše raziskovanje podprli: skupščina občine Novo mesto, Sklad Borisa Kidriča, Sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti SRS, in še nekatere novomeške gospodarske organizacije.

Nič manj pa ni pomembna strokovna pomoč, ki so nam jo nudili domači in tuji arheologi. Za tehtne nasvete in moralno pomoč dolgujem zahvalo prof. S. Gabrovcu iz Ljubljane, prof. O.-H. Freyu iz Hamburga in prof. W. Dehnu iz Marburga na Lahni. Vsi trije so evropski znanstveni svet opozorili na pomen novomeških in dolenjskih arheoloških najdb ter jim dali mednarodni poudarek.

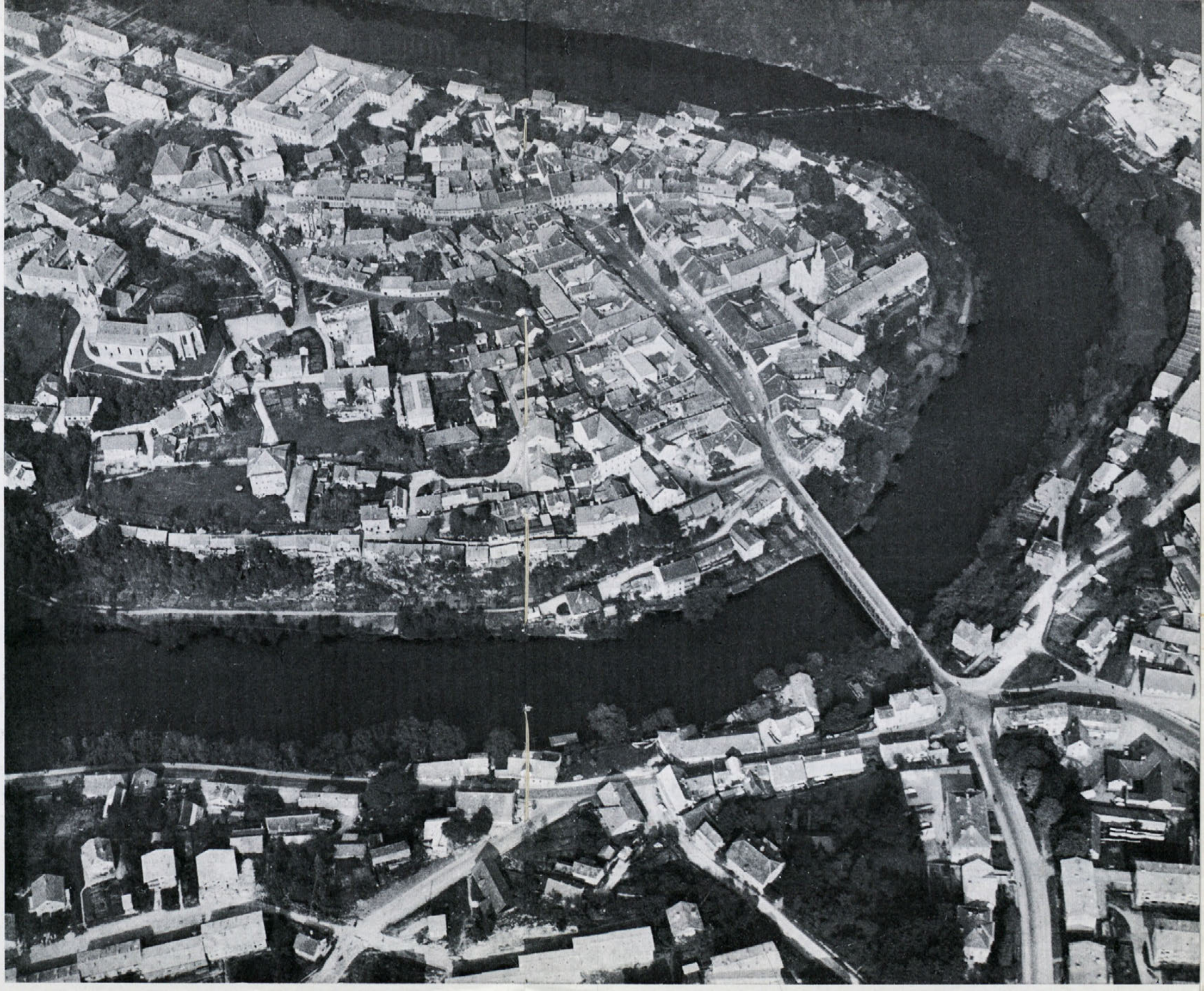
Naša posebna zahvala pa velja Centralnemu muzeju v Mainz, kjer so nam v znanih restavratorskih delavnicah pod vodstvom prof. H.-J. Hundta odlično restavrirali večji del naših najdragocenejših, toda hudo poškodovanih najdb. Brez njihove pomoči bi bili rezultati našega dela bistveno okrnjeni.

Ostali del kovinskih najdb so restavrirali v konservatorski delavnici Narodnega muzeja v Ljubljani, skoraj vse keramične posode pa je vzorno sestavil Janez Gojko-vič, preparator ptujskega muzeja.

Vsem iskrena hvala!

T. K.

Pogled iz zraka na historično mestno jedro Novega mesta.

Luftaufnahme des historischen Stadtzentrums von Novo mesto.

U V O D

Čas, ta neizprosni in pravični sodnik naših dejanj in snovanj, teče tiho in neopazno mimo nas. Šele kadar se zamislimo in se ozremo nazaj na prehojeno pot, se zavemo, kako neznansko hitro minevajo v nepovrat dnevi, leta, cela obdobja našega življenja in naše zgodovine. Podrobnosti se zabrišejo, tonejo v pozabo in izginjajo v mraku davnine, ostanejo le blede spomini, bežni zapisi in materialne ostaline. Slednje so neizpodbitne priče človekovega bivanja in njegovih prizadevanj v tisočletnem razvoju od takrat, ko sta mu bila edino orodje le krepelce in kamen, pa do današnjih dni, ko segamo že za zvezdami in osvajamo neslutene razsežnosti vesoljskega prostora.

Presenetljivo se sliši, da ima kraj, ki se imenuje *Novo* mesto in je bilo ustanovljeno šele v poznem srednjem veku, leta 1365, tako dolgo in imenitno arheološko preteklost, kot le malokatero slovensko mesto z veliko starejšimi mestnimi pravicami. Pravno-zgodovinsko je *Novo* mesto staro šele dobrih šeststo let, dejansko pa segajo njegove »mestne« zasnove daleč nazaj v prazgodovinski čas, tako da se mesto danes že ponaša s tritisočletno naselitveno tradicijo. Ob tem se nam razumljivo zastavlja vprašanje, kje je bilo *Staro* mesto v *Novem* mestu? Kje je stalo, kako smo ga odkrivali, kakšne so njegove razsežnosti in kako se je v *Starem* mestu živelo in umiralo, naj razložijo naslednja poglavja.

Prve zamatke starega »mestnega« življenja moramo iskati že ob koncu bronaste dobe pred tri tisoč leti, ko so si prvi naseljenci postavili svoje kočje za utrjenimi nasipi na *Marofu*, severno nad današnjim mestom. To prazgodovinsko naselbino so postopoma širili, dograjevali in utrjevali, tako da je že čez nekaj stoletij postala pravcata trdnjava halštatskega kneza. Kazno je, da je tudi po vdoru Keltov v naše kraje ostala naselbina še naprej na vzvišenem *Marofu*, vse do prihoda Rimljanov in nemara tudi še v rimskem času.

Po propadu antičnega sveta, od 5. stoletja našega štetja dalje, pa vse do visokega srednjega veka v 14. stoletju, v mestu zaenkrat še nimamo otipljivih arheoloških dokazov, ki bi nam pojasnili, kje in v koliki meri je bil v tem času novomeški prostor naseljen. Srednjeveško mesto, ustanova vojvode Rudolfa, se je oblikovalo na jezičastem polotoku, na skalnatem pomolu nad *Krko*. S tem se je mestno jedro premaknilo z *Marofa* na odlično zavarovani *Gradec* (danes *Kapitelj* ali *Kapiteljski hrib*) in se opasalo z obrambnim obzidjem. To srednjeveško mesto si je uredilo trgovsko-obrtno središče na prostranem trgu pod *Kapitljem*, arhitektonski poudarek pa je dobilo z monumentalno kapitljsko cerkvijo na vrhu hriba, ki bo za vedno ostala značilnost mestne siluete.

Čeprav so že leta 1786 porušili srednjeveško mestno obzidje, je mesto šele proti koncu 19. stoletja začelo plaho siliti izven starega mestnega obzidja in se počasi širiti na vse strani. Šele po prvi svetovni vojni je mesto zapustilo svoj ozko začrtani, že stoletja naseljeni prostor znotraj nekdanjega mestnega obzidja na levem bregu Krke, vendar si še ni izoblikovalo novega, sodobnega mestnega središča. Še vedno opravlja funkcijo novomeškega cityja stari Veliki ali Glavni trg. Na njem se še vedno odvija družabno in trgovsko življenje mesta in prek njega pelje pot v Belo krajino.

Mesto je prestopilo Krko, to tisočletno ločnico, in že se s svojimi tipalkami pahljačasto razrašča na obeh bregovih Krke do nekdanjih predmestnih vasi: Bršljina, Bučne vasi, Ločne in Mačkovca, Žabje vasi, Grma in počasi se staplja v eno, toda neenotno urbano celoto. Tako je Novo mesto v svoji naselitveni zgodovini izoblikovalo tri mestna jedra: prvo, prazgodovinsko na Marofu, drugo, srednjeveško okrog Kapitlja na Gradcu, in tretje, sodobno na obeh bregovih Krke, ki še išče svoj obraz.

Sodobno Novo mesto kaj radi nazivajo dolenska metropola, toda le malo ljudem je znano, da je bilo Novo mesto (seveda ne pod tem imenom) že sredi prvega tisočletja pred našim štetjem, torej pred dobrimi 2400 leti, resnična metropola prazgodovinskih Ilirov, sedež halštatskega kneza, kar so potrdila najnovejša izkopavanja v mestu. Kako je bilo pred stoletji in tisočletji na bregovih Krke sredi dolenske deželice, preden je na skalnatem pomolu zraslo zgodovinsko izpričano srednjeveško Novo mesto, ki še vedno tvori jedro sodobnega mesta, pa naj povedo naslednja poglavja.

ZGODOVINA ARHEOLOŠKIH RAZISKAVANJ

PRVE NAJDBE IN PRVA ARHEOLOŠKA RAZSTAVA — RAZISKOVALCI NOVO-
MEŠKE DAVNINE — DELOVANJE JERNEJA PEČNIKA — OBJAVE NOVO-
MEŠKIH IZKOPANIN

Arheološke najdbe iz Novega mesta, čeprav bogate in številne, so razme-roma pozno vzbudile pozornost ljubiteljev domače zgodovine in raziskovalcev arheološke preteklosti. Na mestnem področju odkrite izkopanine so v primerjavi z drugimi slovenskimi mesti le počasi in dokaj pozno našle pot na strani dnevnega časopisja in strokovne literature.

Vzrok za to je na dlani: Novo mesto žal ne premore privlačnih rimskih napisnih kamnov, niti antičnih kipov in reliefnih upodobitev, ki so s svojo jedrnato latinščino in z lepoto prizorov vedno najprej pritegnili pozornost raziskovalcev starožitnosti in zgodovinopiscev. Zanje so se zanimali že od renesanse naprej, prek prosvetljenega 18. stoletja, do romantičnega zanesenjaštva in narodnostnih prebujanj prve polovice prejšnjega stoletja in burili njihovo domišljijo. Za takratna naziranja in okus nič kaj ugledne prazgodovinske najdbe pa, kakršnih je v Novem mestu vedno bilo v izobilju, kot na primer: lepe, toda razlomljene keramične posode in krhko broneno okrasje, še zdaleč niso vzbujale takega zanimanja kot rimski napisni in likovni spomeniki, izklesani v obstojnem kamnu.

Poglobljeno preučevanje prazgodovinskih najdb in predzgodovinskih kultur se začneja šele v drugi polovici 19. stoletja, ko je bil že izdelan, še danes v osnovi veljavni Thomsenov triperiodni sistem arheoloških obdobij, ki deli celotno prazgodovino na tri osnovne dobe: kameno, bronasto in železno, vsako od njih z več pododdelki. Prazgodovinska arheologija kot znanstvena disciplina se je razvila šele v prejšnjem stoletju, kot ena od vej prirodoznanstvenih ved. Zgodovina arheoloških raziskav v Novem mestu je pestra, zanimiva in celo dramatična. Zato si bomo v tem poglavju поблиže ogledali usodo, ki so jo doživljale novomeške izkopanine od skromnih začetkov do evropske veljave in mednarodnega priznanja.

Prvi, ki je pisal o novomeški davnini, je bil pravzaprav že naš sloveči baročni polihistor, dolenjski rojak, baron Janez Vajkard Valvasor. Brez slehernih materialnih dokazov je v zanosu, da bi povečal slavo in ugled kranjske dežele, zapisal že pred tristo leti v XI. knjigi »Slave vojvodine Kranjske« bajko, da je v rimskem času bilo na kraju Novega mesta tako veliko mesto, ki da je segalo do Hmeljnika, razrušil pa ga je sam hunski kralj Atila. Takole je zapisal Valvasor:¹

»Mesto Rudolphswerth, sicer občje Neustädtlein imenovano, po kranjsko Novo mesto, po latinsko pa Rudolphswertha ali Neostadium, spada k Dolenjski, leži pa med Ljubljano in Karlovcem, osem milj od mesta Ljubljane, od Kar-

lovca šest, od mesta Metlike pa tri milje. Preden pa si nadalje ogledamo položaj in lego sedanjega mesta, se moramo seznaniti s starim mestom, ki je stalo na tleh sedanjega in čigar ime je obenem z njim brez sledu izginilo. Po pričevanju neke stare koroške kronike, iz katere so vzeti podatki, ki so mi jih poslali sami novomeški očetje, naj bi nekoč tu stalo rimsko mesto; razprostiralo pa naj bi se od kraja, kjer stoji današnje mesto, pa do gradu Hmeljnika, ki varuje mesto z ene strani. To mesto naj bi kralj Gotov Chiniga za vlade cesarja Decija napadel, trdo stiskal, vendar ne zavzel. Tudi kralj Dietrich von Bern je baje imel tu svojo rezidenco.

Ko je leta 451 Atila, kralj Hunov, z vojaško silo drl prek Štajerske nad Ljubljano, naj bi njegov brat, toda z manjšim številom vojakov, prišel prek Hrvaškega, omenjeno staro mesto oblegal, ga hudo stiskal, a moral oditi, ne da bi kaj opravil; nato je odšel k svojemu bratu Atili v Ljubljano in po zavzetju tega mesta z vsemi vojnimi silami zopet oblegal staro mesto, ga s pomočjo bojovite Atilove roke zavzel, nato pa popolnoma razrušil in razdejal. O imenu tega nekdanjega mesta pa poročilo, ki sem ga prejel, in tudi stara kronika, iz katere je to poročilo, prav ničesar ne pove. Naj bo kakorkoli že, zanesljivo pa je le-to, da je leta 1365 avstrijski vojvoda Rudolf IV. postavil sedanje mesto, mu dal podobo, kakršno ima danes, ter ga počastil s svojim imenom, ko ga je imenoval Rudolphswerth. O vsem tem jasno govori dodano ustanovno pismo. Preden je Rudolf to novo mesto ustanovil, je tu stal dvor, imenovan Gradec, last stiškega samostana, v zameno zanj je dal nadvojvoda Rudolf IV. samostanu druga posestva in dohodek in si tako pridobil dvor, na čigar tleh je dal sezidati današnje Novo mesto.«

To Valvasorjevo sporočilo seveda nima nobene resnične podlage in historične opore, čeprav je morda v njegovem času še bilo živo ljudsko izročilo o velikem, »Starem« razrušenem mestu v novomeškem kraju, ki bi ga lahko povezali z davno halštatsko prestolnico na novomeškem Marofu. Seveda ne bomo šteli tega domoljubnega pretiravanja slavnemu baronu v zlo, saj je v dobri veri, da bi povzdignil čast in veljavo rodne dežele, zapisal v tem enciklopedičnem delu poleg takih bajk tudi neštete neprecenljive ugotovitve in dejstva, ki jih dolgujemo samo njegovemu sporočilu.

Pravo arheološko raziskovanje v Novem mestu, ki ga zasledimo v časopisju, se prične šele leta 1890. Tistega leta so gradili nov odsek deželne ceste iz mesta proti Bršljinu, ki so jo vsekali nad Krko v strmo južno pobočje Marofa. To je sedanja Ljubljanska cesta, ki so jo speljali v loku mimo starega mestnega pokopališča, južno pod marofško teraso. Ta cesta, ki je speljana brez vzponov, je precej skrajšala razdaljo, tovornikom in voznikom pa močno olajšala težave, ker se je izognila hudi strmini čez Marof, kjer je bila dotlej potrebna zamudna in draga priprega. Današnji Kettejev drevored, ki pelje od križišča Ljubljanske ceste in Ceste herojev prek Marofa v Bršljin, je namreč nekdanja deželna, imenovana tudi komercialna cesta, ki je vodila iz mesta od Gorenjih ali Ljubljanskih vrat (sedaj med tovarno zdravil KRKA in Študijsko knjižnico) proti Ljubljani. Takrat so na trasi nove ceste na odseku od sedanjega križišča Ljubljanske ceste in Ceste herojev pri bencinski črpalki pa do ovinka izza poslopja občinske skupščine, presekali večje grobišče, odkopali na njem prve prazgodovinske in rimske grobove, ki jih je takratni preparator deželnega muzeja Ferdinand Schulz pridobil za ljubljanski muzej Rudolfinum.

Profesor Simon Rutar je v svojstvu konservatorja za Kranjsko o tem izkopavanju v Letopisu Matice slovenske za leto 1891 poročal takole:

Simon Rutar (1851—1903), zgodovinar in konservator
za Kranjsko

Simon Rutar (1851—1903),
Historiker und Konservator für Krain.

»... poleg ljubljanskih zanimale so nas največ lansko leto novomeške izkopine. Ko so namreč septembra meseca prelagali deželno cesto in jo izpeljevali od sedanjega pokopališča naravnost pod Kapiteljskim hribom proti Bršlinu, zadeli so delavci precej pod staro cesto, blizu pokopališča na žaraste grobe. Med njimi je spadal jeden ilirski dobi trije latenski in kakih dvajset rimski. V prvem sta se našli dve črni lončeni posodi in jedna fibula, v latenskih grobovih pa dva železna meča, katera je pa rja že skoro popolnoma razjedla, dalje jedna železna in dve bronasti fibuli. V rimskih grobih so se našle boljše ohranjene posode, nekatere celo prav dobro, posebno dve zdelici iz »terra sigilata«, izvirajoči iz I. stoletja. Pa tudi iz II. in III. stoletja so nekatere posode prav dobro ohranjene, posebno nekaj vrčev z ročaji, potem nekaj svetiljk. Našli so tudi dve zaprti lončeni žari in potem dve stekleni. Te posode so zelo podobne neviodunskim, le da niso tako dobro ohranjene kot poslednje. Zanimivi so dvoji zlati uhani, posebno pa 1 m dolgi železni meč, ki je bil na obe strani brušen. — Kopalno se je samo toliko kolikor so potrebovali zemljišča za širino ceste. Nahajajo se pa grobi iz vseh treh dob tudi še više gori, nad novo cesto in dobro bi bilo tudi te izkopati. Ljubljanski muzej je poslal svojega preparatorja Schulza na licu mesta in ta je pridobil kakih 60 žar in posod, 20 fibul in več svetiljk za deželni muzej. Pobral je tudi nekaj novcev, ki segajo od Nerona do Dioklecijana, ali v žarah se je našel samo jeden novец od cesarja Kara. Najbolje ohranjen je bil novец Tacita Avgusta. Schulz je našel tudi v mestnem gozdu ob Krki prazgodovinsko gomilo in posode od grafita s čudnimi ročaji v podobi volovske glave.

Tudi J. Pečnik si je ogledal mesto in našel, da se je nahajal na vrhu Kapiteljskega hriba velik prazgodovinski nasip, katerega so pa sedaj že skoro popolnoma razorali ter razkopali in povrhu njive naredili. Ali vajeno oko takoj spozna v tem nasipu prazgodovinsko gradišče, na katerem so ljudje že mnogo

stoletij pred latensko dobo prebivali... V okolici novomeške je mnogo gomil, ki še niso bile preiskane. Na Kapiteljskem hribu pa, kjer se nahaja opisano pokopališče, so sami ravni grobovi brez gomil. Čudno je, da se ti grobovi niso že poprej našli, ker so čisto blizu mesta in leže skoraj na površini zemlje.»

Ob teh prvih večjih arheoloških najdbah iz Novega mesta, ne moremo mimo nadvse zanimivega poročila o prvi arheološki razstavi, ki jo je pripravil preparator Schulz v dvorani novomeške Kazine takoj po izkopavanju, preden je najdbe odpeljal v Ljubljano. Ker je bržkone to prva arheološka razstava na Slovenskem izven muzeja, naj spregovorijo o njej sodobna časopisna poročila. To privlačno in nevsakdanjo razstavo je Slovenski Narod dne 23. septembra 1890 najavil takole:

»V sredo dne 24. t. m. bodo ob šesti uri zvečer v tukajšnji kazinski dvorani razstavljeni rimske starine, katere bo g. Schulz v kratkem govoru občinstvu razlagal. Večina predmetov je jako zanimivih in dragocena, nahaja se med njimi celo taci, kakeršnih Ljubljanski muzej doslej še nima.«

»Slovenec« z dne 23. septembra 1890 pa je objavil: »V Rudolfovem, kakor se nam poroča, se bodo dne 24. septembra ob 6. uri zvečer razstavile tu izkopane rimske starine in bo gosp. Schulz, ki je kot spreten in vesten izkopavalec vodil kopanje, drage volje razjasnjeval občinstvu razstavljenih stvari, katere drugi dan odpelje seboj v Ljubljano.«

Dva dni po razstavi, 26. septembra 1890, je priobčil Slovenski Narod poseben dopis o razstavi iz Novega mesta, kjer poroča neznani pisec takole:

»Poročal Vam je že nek dopisnik, da so se na mestu, kjer vodi nova cesta ob mestnem pokopališču, našli zanimivi rimski grobovi. Naši arheologi doslej niso znali, da bi bila baš na prostoru sedanjega mesta kedaj kakova rimska naselbina. To dokazale so še le sedanje izkopine. Odprlo se je doslej nad 20 grobov in g. muzejalni asistent Schulz je pridobil za Ljubljanski muzej kacic 60 žarnic, kakeršne so Rimci rabili za spravljanje mrtvaškega pepela. Poleg teh žarnic našlo se je 6 svetilnic (ampela) v jako različnih podobah z prav zanimivimi okrasbami. Nekaj žarnic žganih je od rudeče, nekaj od črne gline. Našlo se je tudi kacic 20 prav zanimivih igel (fibulae). Nekatero izmed njih so takozvanega galskega izvora in neko zapestje, ki kaže biti iz etruških časov. Velika redkost je meč 1 meter dolg in drugi rimski meč 1 1/2 čevlja dolg, kakor so jih imeli rimski vojaci. Ljubljanski muzej še ni imel nobenega takega eksemplara. Mej različnimi bronastimi iglami našli so se tudi zlati uhani, popolno čisto ohranjeni in jeden novec z napisom Tacitus Augustus, ki je vladal okoli leta 275 po Kr. r. Gospod Schulz priredil je na prav okusen način razstavo teh predmetov, kateri čisti dohodek pripada dijaškemu podpornemu fondu. V tem, ko to pišem, hodijo Novomeščani iz vseh krogov gledat teh zanimivih naših prednikov ostankov. Ob enem je našel g. Schulz etruški (?) grob v mestnem gozdu ob Krki. Našle so se posode od grafita z zanimivimi ročaji v podobi volvske glave. Pričakovati je, da se dobe še zanimivejše izkopine na tem prostoru, kjer so bili rimski grobovi, je odkritih samo toliko grobov, kolikor jih je bilo na cestnem terenu in videti je, da mora zemlja malo višje še kriti lepe zgodovinske zaklade. Gosp. Schulz se bode lahko zadovoljen povrnil v Ljubljano in obogatil naš tako zanimiv muzej s popolnoma novimi objekti.«

Način pisanja kaže, da je zgoraj citirani članek napisal Novomeščan, ki so mu bile izkopanine dobro znane. Morda bi ta članek lahko pripisal kakemu tedanjemu profesorju zgodovine na novomeški gimnaziji? Po več kot osemdesetih letih, lahko samo občudujemo to Schulzevo izobraževalno zamisel o

razstavi, ki jo še danes s pridom posnemamo, saj smo tudi mi ob najnovejših najdbah v Kandiji sproti pripravili več občasnih arheoloških razstav. Iz gornjega časopisnega poročila izvemo tudi, da je Schulz ob isti priložnosti prekopal ali vsaj načel eno halštatsko gomilo v mestnem gozdu (imenovanem tudi Portovald), ki pa je dala le malo keramičnega gradiva.

RAZISKOVALCI NOVOMEŠKE DAVNINE

Temu prvemu izkopavanju je sledila slučajna najdba prazgodovinske topilnice železa in kovačnice ob njej, blizu železniške postaje v Bršljinu, ko so gradili dolensko železnico leta 1893. Najdbo je podrobno opisal in narisal Alfons Müllner, takratni kustos deželnega muzeja, v svojem obširnem in dragocenem delu o zgodovini železarstva na Kranjskem. Kot očividec opisuje Müllner najdbo takole²:

»... Za nas najbolj nenavadno najdbo so odkrili pri gradnji dolenske železnice leta 1893. Ko so na zahodni strani hriba zidali železniško postajo, so morali za dobavo potrebne vode sezidati nižje ob bregu Krke črpalno postajo. Ko so v brežino izkopali prostor za temelje črpalne postaje, so naleteli na stare talilne peči. Peči so stale druga poleg druge 1,5—2 metra narazen in so bile zgrajene na naslednji način. Peč je imela obliko prisekanega stožca, ki je bil prvotno približno 2 metra visok, zunanja plast stožca je bila iz rdeče žgane gline, debele 35—40 cm. Znotraj tega plašča se je ločila druga, 30 cm debela, nekoliko svetlejša rdeče žgana glina, ki je bila torej prvotno manj bogata z železom; nato je sledila odprtina s premerom približno 50 cm, ki je bila skoraj do vrha napolnjena z žlindro, zelo podobno oni iz Kučerja pri Podzemlju, Toplic in iz Straže. Očitno smo našli šaržo, ki se ni posrečila, ali pa je plaz zasul celotno napravo, ki so jo nato zapustili. Običajni veter v teh krajih je zahodni veter. Pri ravnanju zemljišča so našli tudi ostanke kovačnice, mnogo črne zemlje in številne žebelje, ki so jih najbrž tukaj izdelovali. Debelina zasipne plasti je znašala 5—6 metrov. Ko sem si ogledal najdišče, so bile najdbe večji del že uničene, viden je bil le še ostanek zgoraj opisane peči, ki je bila naslonjena na brežino in ni bila gradnji več v napoto. Peč je bila oddaljena od brega Krke 35—40 metrov.«

Že naslednje leto pa so na pobudo neumornega in proslulega poklicnega kopača arheoloških starin Jerneja Pečnika, tedaj najboljšega poznavalca arheoloških najdišč na Kranjskem, pričeli z izkopavanjem dveh halštatskih gomil na kapiteljski njivi na severnem delu Marofa. Izkopavanje so se lotili v poznem poletju leta 1894 za račun dvornega Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Trajalo je od 21. avgusta do 11. septembra in ga danes štejemo za prvo načrtno izkopavanje v Novem mestu, ki je bilo za takratne strokovne pojme prav dobro zastavljeno, saj so pri meritvah uporabljali celo geodetski instrument.

Izkopavanje sta od začetka vodila Rudolf Hoernes, profesor geologije in paleontologije na graški univerzi (brat znanega dunajskega prazgodovinarja Moritza Hoernes), in Jernej Pečnik, samozvani »arheolog«. Ker je profesor Hoernes moral kmalu odpotovati, je izkopavanje vodil dalje Pečnik sam, oziroma s sodelovanjem preparatorja Franca Brattine, ki je prišel na pomoč iz Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Iz ohranjene korespondence med izkopa-

valci in vodstvom dunajskega muzeja in iz zapiskov o izkopavanju se vidi, da je po Hoernesovem odhodu natančnost izkopavanja močno popustila, saj je Pečnik izkopavanje poslej vodil po svojem utrjenem kopaškem načelu: le številne in bogate najdbe so merilo dobrega izkopavanja, najdiščne okoliščine in meritve pa zanj niso bile važne. Vse izkopano gradivo iz gomil na Marofu so poslali v dvorni muzej na Dunaju. O tem izkopavanju je Slovenski Narod z dne 31. avgusta 1894 poročal takole:

»Prazgodovinsko izkopavanje pri Novem mestu. Znano je, da so pred malo leti ko se je gradila nova cesta tik Novega mesta, zasledili rimske grobove. Tako se je pokazalo, da se Novo mesto ni ustanovilo šele v srednjem veku, nego da je že v starem bila tu naselbina. Ali celo v prazgodovinski dobi so bili ljudje tik sedanjega mesta postavili svoja bivališča, združeni v občino. To pričajo nedvojbeni sledovi gradišča, ki je bilo na holmu tik današnjega mesta ob cesti proti kolodvoru. Kakor so v srednjem veku iskali ljudje zavetje ob vodi, in so se nastanili ob ovinku Krke, ki varuje mesto s treh strani, tako so prazgodovinci čutili se v zavetju na visokem, vrh holma. Zunaj gradišča, na bližnjem »Kapiteljskem vrhu«, izkazovali so mrličem zadnjo čast. Tu stoje tri obsežne gomile, nadgrobní spomeniki, ki varujejo že več kot dvetisoč let pepel mnogih generacij. Gradišče in gomile je zasledil naš velezaslužni Jarnej Pečnik in po nalogu c. kr. akademije znanosti na Dunaju je počel 20. avgusta profesor Graškega vseučilišča dr. Rudolf Hoernes izkopavanje. Prišle so na dan mnoge žarnice, razne oblike in velikosti, nekatere prav zanimive s stoljalom in pokrovom, z okraji in brez njih, potem fibule, bronasti obročki za na roke in noge ter uhani, pa tudi železno orožje: meči, noži, ščit, potem koralde, steklene in iz barvanega emajla, biseri od jantarja itd. Izkopine so iz hallstattske in iz latenske dobe in so zopet dragocen prinos kranjskemu prazgodovinstvu. Krasile pa ne bodo žal, Ljubljanskega muzeja, nego c. kr. dvorni muzej na Dunaju! Doslej je komaj polovica prve gomile izkopana, a trud je obilo poplačan! Profesor Hoernes se je opetovano jako pohvalno izrazil o zaslugah, ki gredo našemu, za kranjsko prazgodovino mnogo let vztrajno in uspešno delujočemu Jarneju Pečniku, ki sme po vsej pravici ponosen biti na toliko laskavo priznanje. Tudi pri Št. Petru blizu Novega mesta so se vršila izkopavanja, ki so posebno zanimiva zato, ker so se na istem mestu razkrili latenski in rimski grobovi. Z ozirom na to, da se je že mnogo in mnogo prelepih in dragocenih starin razneslo po tujih muzejih — in Dunajski muzej je za nas prav tako tuj, kakor Jokohamski — opozarjamo pristojne kroge, naj preudarijo, ali bi se to morda ne dalo zakonskim potom preprečiti?«

Temu izkopavanju je sledilo reševanje poznolatenskih-latobiških in rimskih grobov, ki so jih našli leta 1902 pri kopanju temeljev za poslopje okrajnega glavarstva (takrat Bezirkshauptmannschaft imenovanega), to je tistega poslopja ob južnem vnožju Marofa na Ljubljanski cesti št. 2, v katerem je bilo kasneje okrajno glavarstvo in sedež okraja, danes pa je skupščina občine Novo mesto. To so bile najdbe iz istega grobišča, ki so ga načeli že leta 1890, ob gradnji nove ceste iz mesta v Bršljin. Tudi te najdbe so prišle v ljubljanski deželni muzej, za kar je poskrbel preparator Schulz. Ob priliki inšpekcijskega potovanja po Kranjskem, si je ogledal najdišče teh grobov v Novem mestu tudi predstojnik oddelka Prirodoslovnega muzeja na Dunaju, Josef Szombathy, ki je o najdbah zapustil kratko poročilo in majhno skico o najdiščnih okoliščinah v svojem dnevniku.

Še istega leta pa je Pečnik kot nabiralec starin in zaupnik dunajskega muzeja odkopal nekaj rimskih grobov v Bršljinu.

Leta 1905 so opravili spet manjše zaščitno izkopavanje, ki ga je vodil strokovnjak. Bil je to Walter Šmid, prvi slovenski arheolog, takrat kustos deželnega muzeja v Ljubljani. V tistem letu je prekopal dve, že nekoliko načeti halštatski gomili: eno v Smolovi hosti in drugo, po lastniku imenovano Malenškovo gomilo. V slednji je našel bogato opremljen grob halštatskega veljaka, pokopanega skupaj s konjem. Tudi te najdbe so prišle v zbirko ljubljanskega muzeja. O najdiščnih okoliščinah in najdbah iz teh dveh gomil pa naj spregovori avtor sam. Takole pravi:³

»Spomladi leta 1905 je dal ciganom kmet Peter Malenšek iz Kandije pri Novem mestu od kamenja otrebiti nekoliko vzvišeno mesto na svoji, deset minut iz Novega mesta oddaljeni njivi, na katero je plug pri oranju vedno zadeval. Ko so že skoraj odstranili, precej pravilno naložen kup kamenja, so naleteli delavci na bronaste predmete in železne sulice. Ogled najdišča je potrdil, da imamo pred sabo z oranjem že močno znižano gomilo, ki je bila v naslednji jeseni popolnoma odkrita. Gomila je merila približno 12 m v premeru. Od pridatkov, ki smo jih našli, so bile glinaste posode skoraj popolnoma razlomljene, predmeti iz bron pa zaradi delovanja z železom bogate rdeče ilovice, v kateri so ležali, močno poškodovani in razdrobljeni. Našli smo naslednje predmete:

1. Na severozahodnem robu gomile sta ležali 1,28 m globoko — to je največja globina gomile — velika, popolnoma razbita grafitirana črna žara, pokrita z rdečkastim pokrovom in manjša rdečkasta posoda na nogi. Pokrov se je dal restavrirati.

2. Pri nadaljnjem kopanju v južni smeri smo naleteli na lobanjo konja, čigar nožne kosti so ležale več metrov proti vzhodu. Blizu konjske lobanje so ležali na kupu v globini 1,02 m različni predmeti:

- a) narebrena cista,
- b) zelo poškodovana situla, v njeni bližini je ležal
- c) majhen bronast držaj,
- d) vzhodno od situle je ležala pasna plošča in zahodno od te, zelo blizu situle še dve železni sulici,
- e) poleg obeh sulic so bile železne žvale, zakrivljen železen nož in zdrobljena glinasta posoda,

f) 4 nenavadno oblikovani pravokotni votli, z odprtini in kavljem opremljeni bronasti predmeti, 2 bronasta obroča, bronast gumb, pasna spona, železna sekira, 14 železnih puščičnih osti in 2 slabo ohranjeni fibuli z živalskimi figurami.

Približno na sredini gomile (0,95 m globoko), je ležal v sredini 40—50 cm debelega krožnega kamnitega venca, bronast nakit za konjsko oglavje, ki so ga našli že spomladi cigani. Ves ta krožni prostor je bil pokrit s kamenjem, ki so ga odstranjevali delavci že spomladi. Pri prekopavanju gomile smo našli še nekaj delov oglavja in dve železni sulični osti.

Ker sta bila zahodni in južni rob gomile že pred načrtnim raziskovanjem od nepoklicanih naskrivaj preiskana, smo na tem mestu našli le še posamezne, med seboj pomešane črepinje, med njimi ostanke rdeče posode in druge rdeče posode, ki je kazala sledove črne poslikave na gornjem robu in je očitno bila na nogi. Izven jugovzhodnega roba kamnite groblje na sredini gomile smo našli še železno sekiro in več železnih delov.«

Izkopavanje druge gomile, v Smolovi hosti, pa je potekalo takole:⁴

»V gozdu posestnika Rudolfa Smole (Smólova hosta), približno četrta ure hoda iz Novega mesta, je bila jeseni 1905 preiskana gomila iz mlajšega hal-

štatskega časa, ki je merila približno 9 metrov v premeru. Na vzhodnem robu gomile (1,15 m globoko) so bili najdeni sledovi proti vzhodu orientiranega okostja (pomota: pravilno je proti severu! Glej tloris gomile v Carniola 1, 1908, str. 209). Pri vratu je ležala razlomljena na dva ne popolnoma ohranjena dela bronasta fibula na samostrel z ozkim lokom, ki je po dolžini zarezan s štirimi brazdami, ki se zaključijo v bližini noge zopet s štirimi prečnimi brazdami. Vrat okostja je krasila še biserna ogrlica, narejena iz devetnajstih modrih, z belo valovnico okrašenih steklenih biserov. Roke in noge sta krasila po dva bronasta obroča. Manjši, toda masivnejši zapestnici, sta enako narebreni kot nežnejši nanožnici, katerih konci so presegajoči zaradi raztegovanja (zunanji premer zapestnic 7,5 cm, nanožnic 9,7 cm). Ob levem boku so ležali trije glinasti vijčki z jasnimi znaki uporabe in ob vznožju je ležala majhna rdeče žgana posoda (višina 7 cm) z zelo ozkim dnom in širokim trebuhom, ki z majhno zožitvijo na vratu preide skoraj navpično v ustje (premer 10 cm). V bližini se je nahajala še vitka železna sekira (dolžina 17 cm) z votlim tulcem (premer 4 cm) in precej ozkim rezilom (5 cm), zelo slabo ohranjena železna sulična ost (dolga 35 cm) z ozkim listom in močnim rebrom ter usločen železen nož, čigar skupna dolžina znaša 12 cm, dolžina rezila pa 9 cm.

Približno v sredini gomile so ležali skupaj še naslednji predmeti: steklen biser, enak onim iz ovratnice, del ukrivljenega železnega noža, ozek zašiljen štiriobni železen predmet dolg 11 cm, od katerega moramo odračunati 3 cm z lesom obloženega ročaja in bronasta zaponka (premer 3 cm).

Na severnem robu smo našli posamične črepinje iz rdeče žgane gline. Na zahodnem robu gomile so ležali drobci bronaste kačaste fibule, katere lok nosi ozko podolgovato ploščico s tremi uvrtnimi očesci. Poleg kačaste fibule je ležalo še 135 zelo majhnih biserov iz modrega stekla.«

S tem poslednjim izkopavanjem v času avstro-ogrške monarhije je prenehalo živahno arheološko raziskovanje v Novem mestu za dolga desetletja. Vmes pa so posamezni najditelji pošiljali slučajne najdbe po navadi v deželni muzej v Ljubljano, tako, da je do konca prve svetovne vojne dosledno vse arheološko gradivo odhajalo iz mesta in za vedno prešlo v muzejske zbirke izven Novega mesta.

Šele leta 1936 spet zabeležimo nove arheološke najdbe iz mesta.⁵ Pri preurejanju že leta 1924 opuščene starega mestnega pokopališča (ki se je razprostiralo na območju sedanjega Novega trga, ob južni strani Ljubljanske ceste tam kjer je sedaj avtobusna postaja, poslopje PTT in komanda garnizona) v park, so našli na Skabernetovem vrtu dve zidani rimski grobnici, v vsaki od njih pa več keramičnih posod. Najdbo je izkopal in rešil pred uničenjem takratni profesor zgodovine na novomeški gimnaziji, Janko Jarc. Njemu gre zahvala, da je postal pozoren na arheološke najdbe v Novem mestu in okolici, jih po svojih močeh evidentiral in marsikatero tudi rešil pred uničenjem. Izkopanine je shranil v ljudski šoli, kjer je pod okriljem snujočega se Muzejskega društva (formalno je bilo Muzejsko društvo ustanovljeno pozimi 1941) že nastajala novomeška muzejska zbirka, ki se je šele po drugi svetovni vojni, leta 1953, razvila v Dolenjski muzej.

Čez tri leta, poleti 1939 je Janko Jarc ponovno uspešno posredoval, da je rešil in shranil še vedno najdragocenejšo arheološko najdbo iz Novega mesta: bronasti halštatski knežji oklep.⁶ Našli so ga v Kandiji, na severni strani današnje Kristanove (takrat Štemburjeve) ulice, ko so poglobljali in ravnali zemljišče za ureditev športnega stadiona Zveze fantovskih odsekov. Srečnemu naključju in prisebnosti nekaterih Novomeščanov: profesorja dr. Alojza Turka in dijakov

Janeza Penca in Draga Komelja se moramo zahvaliti, da so slavni oklep ob izbruhu vojne, po bombardiranju 11. aprila 1941 rešili iz gorečega poslopja ljudske šole v Novem mestu.

Leta 1941 so ponovno širili in ravnali stadion v Kandiji in takrat so našli v gomili s knežjim oklepom nove halštatske najdbe, med njimi tudi elegantni in še vedno edinstveni bronasti trinožni kotliček,⁷ ki je služil kot daritvena posoda. Takrat je izkopavanje nadziral Rajko Ložar, kustos Narodnega muzeja iz Ljubljane. V strahu, da bi oklep kakor tudi druge najdbe iz Kandije lahko postale žrtve vojne vihre, so jih na pobudo Rajka Ložarja prepeljali v Ljubljano in varno shranili, da bi jih po vojni vrnili Novemu mestu, kot je bilo domenjeno. Leta 1969, po tridesetih letih odkritja je bil oklep v restavratorskih delavnicah Centralnega muzeja v Mainzu temeljito restavriran in konserviran ter tako rešen pred nadaljnjim propadanjem.

Če je bilo pred petdesetimi leti kljub nekaterim odličnim študijam, na primer velikih prazgodovinarjev Moritza Hoernesa in Paula Reineckeja, še čutiti v arheološki stroki nekoliko romantičnega zanesenjaštva in tipološkega igračkanja, se je po drugi svetovni vojni tudi pri nas v Sloveniji arheologija postavila na nove metodološke temelje z novimi tehničnimi prijemi. Prazgodovinska arheologija je nujno postala zgodovinska veda in obogatila se je z dognanji prirodnoznanstvenih in tehničnih ved. Njena naloga je, da raziše in razloži tista obdobja človekove preteklosti, do koder ne sežejo več pisani viri. Kadar nimamo na razpolago pisanih virov, takrat govorimo o prazgodovinskih obdobjih, ki so glavni cilj naših raziskovanj.

Novo obdobje v arheološkem raziskovanju Novega mesta se je začelo po osvoboditvi leta 1945, še bolj poudarjeno pa od leta 1959 naprej. Že leta 1948 so pri kopanju temeljev za predvideni sindikalni dom (sedaj stanovanjska hiša Kristanova c. 12) našli halštatske in vsaj en latenski grob, ki jih je odkopal iz Ljubljane poklicani arheolog France Stare.⁸ Po tem zaščitnem izkopavanju je arheološko delo v mestu spet za nekaj let zamrlo.

Šele z ustanovitvijo Dolenjskega muzeja leta 1950 in z otvoritvijo njegovih zbirk dne 29. oktobra 1953 se je povečala skrb za novomeške izkopanine in s tem aktom je prenehalo odtekanje arheoloških najdb v muzeje izven Novega mesta. Od vsega začetka je bil osnovan arheološki oddelek muzeja, ki je z leti in z novimi pridobitvami postajal vse večji in pomembnejši, danes pa predstavlja najprivlačnejši in znanstveno najdragocenejši oddelek Dolenjskega muzeja. Arheološka zbirka se ponaša z nekaterimi najdbami evropskega slovesa. Leta 1954 je sodelavec Narodnega muzeja Vinko Šribar⁹ opravil nekaj manjših zaščitnih posegov v mestu in najbližji okolici ter pri tem izkopal nekaj prazgodovinskih in rimskih grobov.

Oktober leta 1958 je pisec te knjižice postal kustos za arheologijo v Dolenjskem muzeju. S tem sta Novo mesto in Dolenjska dobila prvega stalnega arheologa, ki mu je bilo naloženo, da se posveti študiju in raziskovanju najstarejše zgodovine mesta in osrednje Dolenjske. Že jeseni leta 1959 smo se lotili večjega načrtnega terenskega raziskovanja. Pričeli smo izkopavati zgodnjehalštatsko žarno grobišče na Klemenčičevem posestvu na grebenu Mestnih njiv, kar smo nadaljevali še v jeseni leta 1960.¹⁰ Temu večjemu raziskovanju je sledilo zaščitno izkopavanje rimskih grobov v Bršljinu leta 1962¹¹ in še starejših prazgodovinskih grobov leta 1963,¹² ki so jih odkrili pri kopanju temeljev za steklaro INIS. Ob različnih gradnjah na mestnem področju smo v teku let pridobili marsikatero slučajno najdbo in tako izpopolnjevali zemljevid arheoloških najdb v Novem mestu.

Novo poglavje v raziskovanju novomeške davnine pa se je začelo poleti leta 1967 s sistematičnim odkrivanjem velike prazgodovinske nekropole v Kandiji z obsežnim gomilnim grobiščem, ki je trajalo do poletja 1970. To je bilo doslej najdaljše in najboljše arheološko raziskovanje v Novem mestu, ki je dalo izredno dragocene najdbe evropskega pomena. Kako so potekala raziskovalna dela in kakšni so rezultati, pa bo govora v poglavju o mestu mrtvih v Kandiji.¹³

Prof. dr. Hans-Jürgen Hundt, nemški prazgodovinar in vodja restavratorskih delavnic Centralnega muzeja v Mainzu.

Prof. Dr. Hans-Jürgen Hundt, deutscher Prähistoriker und Leiter der Werkstätten des Röm.-Germ. Zentralmuseums in Mainz.

Med posredne raziskovalce novomeške prazgodovine in naše sodelavce moramo šteti tudi vrsto preparatorjev in konservatorjev doma in na tujem, ki so nam priskočili na pomoč, da bi rešili skrajno slabo ohranjene najdbe iz halštatskih grobov v Kandiji. Poleg slovenskih strokovnjakov: izvrstnega »mojstra od črepinj« Janeza Gojkoviča iz Ptuja in sodelavcev konservatorskega oddelka Narodnega muzeja pod vodstvom ing. Nade Sedlarjeve, so nam bistveno pomagali tudi v tujini.

Zagotovili smo si pomoč in sodelovanje strokovnjakov v slovitih restavratorskih delavnicah Centralnega muzeja v Mainzu, najboljših te vrste v Evropi. Tam so pod vodstvom prof. dr. H.—J. Hundta uspeli restavrirati naše najdragocenejše najdbe, katerih ohranjenost je bila skoraj v brezupnem stanju. Njim se moramo zahvaliti, da so nekatere najdbe uspeli obnoviti in sestaviti dobesedno iz prahu. Če pomislimo, da se niti z naj sodobnejšimi sredstvi in postopki ni dalo v celoti rešiti vseh najdb, si lahko približno predstavljamo, koliko dragocenih najdb je bilo v preteklosti, v času kopaške mrzlice, izgubljenih, zavrženih in uničenih.

DELOVANJE JERNEJA PEČNIKA

Med številnimi odkrivalci novomeške davnine zasluži posebno pozornost mož, ki je četrto stoletje odločal o usodi arheoloških ostalin na Kranjskem. Namen teh vrstic je bil, da si prikličemo v spomin Jerneja Pečnika, to tolikanj sporno osebo, tega nedvomno sposobnega in podjetnega moža, ki je spričo ugodnih okoliščin in raznih muzealnih spletk postal žal le brezvesten izkopavalec in mešetar z arheološkimi izkopaninami. Še danes se ga ponekod na Dolenjskem živo spominjajo ali vedo o njem kaj povedati in še bi našli nekaj starih ljudi, ki so ga osebno poznali.¹⁴

12. junija 1914 se je v Ljubljani sklenilo življenje moža, ki je nad dvajset let krojil usodo arheoloških izkopanin na Slovenskem, in mimo katerega še danes ne more noben raziskovalec prazgodovine in antike v Sloveniji. Ime Jerneja Pečnika bo ostalo trajno povezano s slovensko arheološko dediščino obenem z žalostnim slovesom, da je slovenski arheologiji napravil nepoprav-

Jernej Pečnik (1835—1914),
najuspešnejši izkopavalec arheoloških starin
na Kranjskem.

Jernej Pečnik (1835—1914),
der erfolgreichste Ausgräber in Krain.

ljivo znanstveno in narodno škodo, saj nas je osiromašil za neprecenljivo prazgodovinsko bogastvo, ki ga je prodal predvsem na Dunaj. Še za njegovega življenja so nekateri strokovnjaki trezno in kritično ocenili njegovo početje, ga imenovali celo »roparski kopač« in svarili pred njegovim načinom dela. Kljub tem svarilnim glasovom, je ostal to le glas vpijočega v puščavi, ki so ga prepvili navidezni bleščeči Pečnikovi uspehi.

Rodil se je leta 1835 v vasi Cesta pri Dobropoljah v kmečki družini. Zaradi Pečnikove zapravljenosti je posestvo prišlo kmalu na boben, nakar se je preselil

na Mirno. Bil je nekaj časa občinski tajnik v Mokronogu, nato dacar v Krškem. Ker pa je svojo službo zaradi kopanja starin zanemarjal, je bil kmalu iz službe odpuščen. Odtlej se je oprijel izključno samo izkopavanja starin, ki so mu s prodajo muzejem in privatnim zbiralcem vrgle lepe denarce. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja so odprli velike reprezentativne avstrijske muzeje: deželnega v Ljubljani in dva ogromna dvorna (Prirodoslovnega in Umetnostnozgodovinskega) na Dunaju, ki so želeli napolniti svoje vitrine in razstavne dvorane z muzealijami oziroma z izkopaninami. Prebrisanji Pečnik je v tem zaslutil dober zaslužek in se je z vso vnetostjo posvetil izkopavanju. Postal je prvi slovenski poklicni kopač arheoloških predmetov in se je s tem delom tudi preživljal. V dobrih dveh desetletjih, od leta 1884 do 1904, je Pečnik izkopaval skoraj na vseh količkaj pomembnih najdiščih na področju bivše dežele Kranjske, od Gorenjske do Bele krajine in od Notranjske do Posavja. Iz njegovih bežnih zapiskov in iz ohranjene korespondence izvemo, da je prekopal v tem času na tisoče prazgodovinskih in rimskih grobov.

V Pečnikovem času je bilo v Evropi še zelo malo ljudi, ki so bili res pravi arheologi-prazgodovinarji. Tudi sicer dobro organizirana spomeniškovarstvena služba tedanjega časa, je bdela predvsem nad umetnostnimi spomeniki, ni pa zajela v svoje okrilje tudi arheoloških najdišč in posameznih spomenikov te vrste. Zato so samozvani izkopavalci Pečnikovega kova lahko po mili volji ropali bogata slovenska arheološka najdišča in nekaznovano mešetarili z najdbami. Veliki muzeji, kot oni v Ljubljani in na Dunaju, so bili vedno veseli, če so pridobili novih izkopanin, radodarno so plačevali najdbe in še spodbujali so kopače k temeljitejšemu delu. Temu se je pridružilo še usodno tekmovanje med ljubljanskim in dunajskim muzejem, kateri od njiju bo pridobil več izkopanin iz Kranjske. Jasno je, da je v takih razmerah Pečnik lahko nemoteno ropal naše arheološko bogastvo, saj so ga razmere naravnost silile k temu.

Najprej je izkopaval za deželni muzej v Ljubljani. Po sporu z ravnateljem Müllnerjem, od leta 1889 dalje pa je delal izključno za Prirodoslovni muzej na Dunaju, ki je imel na razpolago tudi več denarja za nakup in je zato tudi bolj plačeval najdbe. S Pečnikovimi izkopavanji in deloma z izkopavanji dunajskih muzealcev, so prišli desettisoči arheoloških predmetov iz Slovenije v zbirke dunajskega muzeja, ki so mu danes v ponos, saj so prav ti predmeti odkrili evropskemu znanstvenemu svetu izredno bogastvo in pomembnost dolenskih najdišč iz halštatskega časa. Dolenska je s temi najdbami postala v prazgodovinski arheologiji jugovzhodne Evrope določen kulturnozgodovinski pojem.

Kako je Pečnik lahko prišel do tako velikanskega števila izkopanin, nam nemara pojasni podatek, da je v času največje kopaške dejavnosti dajal izkopavanja celo v podnajem, tudi ženskam in otrokom! Da pri takih »izkopavanjih« ni mogoče govoriti o najosnovnejših strokovnih merilih in metodah, temveč samo o ropanju, je jasno. Podjetni Pečnik je v želji, da bi pridobil čim več izkopanin, ali pa vsaj izvedel za nova najdišča, dal v Dolenske novice dne 1. marca 1896 naslednji oglas (glej str. 25):

Največjo napako je Pečnik pri izkopavanjih zagrešil s tem, da ni pobral in ohranil, ali vsaj zabeležil vseh najdenih predmetov, temveč samo tiste, ki so bili še dobro ohranjeni ali celi, vse drugo je zavrzel. Poleg tega pa je še večkrat samovoljno sestavljal grobne celote, ali pa trgal iz njih posamezne kose, brez najdiščnih okoliščin. Prav zato je največji del Pečnikovih izkopanin danes sicer lep, toda znanstveno le omejeno uporaben material, ker ne vemo zanj vseh najdiščnih podatkov. Neugnanemu pohlepu po izkopaninah in denarju, se je pridružilo še njegovo častihlepje, saj se je samozavestno prišteval celo med

Ker se bo zdaj kmalu začelo pomladansko delo, posebno zdaj, ko se bo po vinogradih mnogokrat globoko kopalo, zna se tu in tam priti s kopanjem na

predzgodovinske grobe.

in najti človeške kosti, lončene ali bronaste posode, kakor lonce, napolnjene s pepelom, bronaste zapestnice, igle, koralde, železne sulice, sekire, nože, starinski denar in sploh vsakovrstne druge starine.

Podpisani se uljudno priporoča vsem, kateri bi v zemlji kaj jednacega našli, ali da so že našli, naj mu blagovolijo ali pokazat prinesiti ali pa pismeno sporočiti, ker on to preiskuje in kupuje za odkrivanje predzgodovine naše dežele.

Jernej Pečnik,

starinoslovec v Novem mestu.

Pečnikov oglas v Dolenjskih Novicah dne 1. marca 1896.

Pečnik's Zeitungsanzeige zum Ankauf von prähistorischen Funden.

»strokovne raziskovalce« in je velikokrat prav suvereno, toda strokovno napačno, opredeljeval posamezne najdbe in najdišča.

Da bomo Pečniku pravični, moramo poudariti, da so takemu početju botrovali tudi nekateri tedanji muzealci, ki so mu naravnost slepo zaupali, mu dajali potuho in se včasih celo sklicevali na Pečnikovo mnenje v znanstvenih presoajah. Vsi, brez izjeme, pa so prav dobro vedeli, kako Pečnik izkopava, vendar so skoraj vedno molčali in trpeli njegove metode dela, samo da je njihove zbirke polnil z izkopaninami. Vse to je opogumilo Pečnika, da se je lotil celo pisanja, vendar je možu za to delo manjkalo vseh sposobnosti. Nekaj kratkih člankov je objavil v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko in v Domu in svetu. Izdali pa so mu tudi drobno knjižico z naslovom: »Vojvodina Kranjska v prazgodovinski dobi« (Ljubljana 1912), v kateri je naštel in kratko opisal vrsto arheoloških najdišč, na katerih je kopal ali pa jih je z ogledov poznal. Z njemu lastno samovšečnostjo se v teh spisih hvali, kaj vse je že izkopal, in čisto samovoljno opredeljuje in ocenjuje posamezne najdbe, kar pa je v večini primerov napačno.

Sloveči dunajski arheolog Moritz Hoernes je leta 1915 o Pečnikovem delu zapisal naslednje:¹⁵ »Kako je ta mož, ki se je samo zaradi denarja ukvarjal z izkopavanjem, zbiral predmete, je daleč znano. Navajam primer, kako je kopal veliko gomilo v Dolenji vasi pri Ribnici. Ker pri izkopavanju ni našel nič posebnega (!), je opustil nadaljnje delo. Podobno je delal ta kramar pač v vseh primerih. Njegovo razuzdano roparsko kopanje je metodično delo močno omejilo in skoraj ni bilo izgledov, da bi njegove orgije lahko omejili. Bili smo prisiljeni, da smo z njim paktirali.« S temi besedami je Hoernes natančno ocenil stanje arheološkega dela na terenu in Pečnikovo početje ob koncu prejšnjega in v začetku tega stoletja.

Od 21. avgusta do 11. septembra 1894 je Pečnik na kapiteljski njivi na Marofu prekopal dve srednjeveliki halštatski gomili. Pobudo za kopanje v Novem mestu je dal Pečnik, stroške izkopavanja pa je poravnal dunajski muzej,

ki je prejel seveda tudi vse izkopane predmete. Zanimivo je brati Pečnikova pisma iz časa novomeškega izkopavanja, ki jih je pisal predstojniku prazgodovinskega oddelka dunajskega muzeja Josefu Szombathyju.¹⁶ Poroča mu o uspehah kopanja, obenem pa se hvali, kako pridno dela in priganja delavce. Pismo vedno zaključuje z izrazi najgloblje vdanosti in zatrjuje, da bo tudi vnaprej najponižnejši sluga, ki bo storil vse, kar mu bodo dunajski gospodje velevali. Mimogrede skoraj v vsakem pismu rafinirano potoži, kako slabo je plačan in kako mu primanjkuje denarja, da bi lahko še več in bolj uspešno kopal.

V letih ko je izkopaval, je Pečnik zaslužil dosti denarja, s katerim pa očitno ni znal dobro gospodariti, saj je umrl skoraj kot berač in užival ob koncu življenja majhno podporo kranjskega deželnega odbora. Pečnik bi bil lahko postal izvrsten pomočnik šolanemu arheologu pri delu na terenu, saj je v teku let dodobra spoznal kraje in ljudi, vendar sta ga dobičkaželjnost in častihlepje speljala na čisto drugo pot. Pod strokovnim vodstvom in mentorsko roko bi lahko Pečnik storil veliko koristnega za našo arheologijo, saj je bil za svojo izobrazbo brez dvoma nadpovprečno inteligenten. Ostal nam bo v spominu visok človek sloke postave, strogega izraza, ogrnjen skoraj vedno v svojo znamenito črno pelerino, ki mu je dajala malce mefistovski izraz. Tak je hodil iz kraja v kraj in z večjim očesom iskal sledove davnih staroselcev. Mnogi preprosti ljudje so mu pripisovali nadnaravne moči, ker jim je vnaprej napovedal, kaj bo na določenem kraju našel. Seveda je to lahko storil na podlagi svojih bogatih kopaških izkušenj in logičnega sklepanja.

Bil je naš prvi poklicni terenski raziskovalec in najboljši poznavalec arheoloških najdišč na Kranjskem, ki pa se arheologiji žal ni posvetil s srcem, temveč zaradi dobička.

OBJAVE NOVOMEŠKIH IZKOPANIN

V uvodu je že bilo poudarjeno, da se novomeške najdbe zelo pozno pojavijo na straneh zgodovinskih časopisov, kar moramo pripisati pač pomanjkanju rimskih kamnitih spomenikov v Novem mestu. Za to najdemo samo eno razlago. Iz številnih rimskih grobov, ki so bili izkopani v Novem mestu izvemo, da je bila v antiki na tem kraju jasno izpričana naselbina. Vendar očitno to naselje, ki mu ne vemo imena, v rimskem času ni imelo svojega kamnoseka, ki bi klesal zaobljubne kamne bogovom na čast in nagrobne plošče umrlim vaščanom v spomin, da bi se ohranili do današnjih dni.

Vse kar je bilo napisanega o izkopaninah v Novem mestu, delimo lahko na dve pomembni obdobji: na objave, ki so izšle v času avstroogrške monarhije do konca prve svetovne vojne in na razprave, ki so izšle po letu 1950. Med obema vojnama o arheoloških najdbah iz Novega mesta v strokovnih časopisih ni bilo napisanega ničesar. Prvo obdobje označujejo številni, kratki informativni članki, v katerih so avtorji sproti poročali o vsakokratnih najdbah in terenskih delih. Ta hitra in dobra obveščenenost je bila posledica bistroumno organizirane mreže zaupnikov in dopisnikov Centralne komisije za varstvo spomenikov na Dunaju, ki je odlično delovala preko svojih konservatorjev in zaupnikov-volonterjev po vseh deželah širne dvoglave monarhije. Precejšnje zasluge za to je imel tudi Simon Rutar, ki je bil takrat konservator in dopisnik

Centralne komisije za Kranjsko. Obdobje po letu 1950 pa označujejo sprva bolj redke, vendar temeljite in poglobljene razprave o novomeškem gradivu, kasneje, z nastavitvijo arheologa v Novem mestu pa se prične sistematično objavljane novomeških izkopanin. Leta 1969 je Novo mesto dobilo tudi svoj prvi sintetični pregled vseh arheoloških najdb iz Novega mesta po stanju ob koncu leta 1967.¹⁷

Prve vesti o arheoloških najdbah iz Novega mesta je priobčil leta 1890 Simon Rutar, odlični zgodovinar. V strokovnih glasilih: *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, *Mitteilungen der Zentralkommission*, *Letopis Matice slovenske*, je vedno sproti poročal o novih najdbah. Zelo ažurno je poročal o novomeških najdbah še neugotovljeni dopisnik iz Novega mesta v Slovenskem Narodu, medtem ko domače Dolenjske Novice za izkopanine v mestu niso pokazale skoraj nobenega zanimanja, ker so bile usmerjene v kmetijsko prosvetljevanje v duhu izročila Bleiweisovih Novic. Prav tista leta so Dolenjske Novice posvečale največ pozornosti uničevanju trtne uši, ki je neusmiljeno puštošila dolenske vinograde. Poleg Rutarja so nekaj kratkih poročil o najdbah prispevali še: F. Komatar, J. Pečnik, M. Much, F. Kenner, W. Kubitschek in J. Mantuani.

Prvo strokovno napisano in tudi z risbami opremljeno objavo gradiva iz dveh halštatskih gomil, ki jih je izkopal v ragovski hosti, je napisal Walter Šmid.¹⁸ Ker se je Šmid tista leta posvečal bolj antični zgodovini naših krajev in je bil zavzet z izkopavanji v Ljubljani pri odkrivanju Emone, je kljub dobremu opisu materiala in najdiščnih okoliščin vendarle prezrl važnost izredno lepih in bogatih najdb halštatskega aristokrata iz Malenškove gomile. Bogati grob moža, v katerem so našli situlo, cisto in lepo bronasto konjsko oglavje, je bil prvi v vrsti halštatskih knežjih grobov, ki so bili odkriti v zadnjih sedemdesetih letih v Novem mestu. S tem Šmidovim člankom se je pravzaprav zaključilo poročanje o arheološki dejavnosti v Novem mestu za dolga desetletja.

Med obema vojnama je v Sloveniji hudo primanjkovalo arheoloških delavcev, še bolj pa denarja, da bi se bili lahko lotili večjih terenskih raziskovanj, čeprav so bili arheološki spomeniki nemalokrat ogroženi. Ob pomanjkanju strokovnjakov, denarja in tudi dovolj učinkovite spomeniškovarstvene službe, so na podežlju še vedno delovali razni roparski kopači in prekopčevalci s starinami. Med njimi je bil najbolj znan in aktiven stiški rojak Albin Hrast.

O izrednih arheoloških najdbah, izkopanih v Kandiji leta 1939 in 1941 je izšlo le v dnevnem časopisju več bolj ali manj novinarsko pobarvanih informativnih člankov, ki pa so najdbe večinoma napačno razlagali. Strahote druge svetovne vojne so potisnile še tako imenitne najdbe v pozabo, saj je veljalo biti boj za narodov obstoj. Nove možnosti in lepši obeti za delo na arheološkem polju so se odprle šele po osvoboditvi. Danes je v Sloveniji po muzejih zaposlenih že veliko šolanih arheologov, vidi sami pa smo odslej posvečali dosti več pozornosti. Zelo dobra spomeniškovarstvena zakonodaja in še kar učinkovita operativna služba je s hitrimi ukrepi preprečila že marsikatero uničenje arheoloških najdišč in posameznih najdb.

Polnih dvainštirideset let je minilo od objave Šmidovega poročila, preden je spet izšla daljša objava novomeškega gradiva, tokrat izpod peresa Franceta Stareta.¹⁹ V njej je opisal halštatske in latenske grobove, ki so jih našli leta 1948 v Kandiji pri kopanju temeljev za sindikalni dom (danes stanovanjski blok Kristanova c. 12). To je v neposredni bližini tistega mesta, kjer so že slabo desetletje poprej izkopali reprezentativni halštatski oklep in elegantni trinož-

nik. Leta 1959 je izšlo poročilo Vinka Šribarja²⁰ o rezultatih zaščitnih izkopavanj, ki jih je opravil v letih 1954 in 1955 v mestu in bližnji okolici.

Z nastavitvijo arheologa, pisca teh vrstic, leta 1958 v novomeškem muzeju, se je razvila uspešna terenska raziskovalna dejavnost, kakor tudi živahno publicistično delo o novomeških izkopaninah.²¹⁻²⁴ V zborniku posvečenem 600-letnici ustanovitve Novega mesta je izšla daljša razprava, ki daje zaokroženo podobo in celoten pregled vsega arheološkega gradiva iz Novega mesta, kronologijo najdb in stanje raziskovanja ob koncu leta 1967.²⁵ Vse drobne, vsakletne najdbe pa so sproti objavljene v reviji Varstvo spomenikov, glasilu republiškega Zavoda za spomeniško varstvo.

Pri naštevanju razprav o novomeških najdbah moramo posebej poudariti važnost dveh temeljnih razprav o halštatskih najdbah iz Novega mesta, ki ju je objavil Stane Gabrovec. Prva ima naslov: Grob z oklepom iz Novega mesta,²⁶ druga pa: Grob s trinožnikom iz Novega mesta.²⁷ Posebej velja omeniti še Gabrovecovo knjigo: Najstarejša zgodovina Dolenjske, ki je izšla v Novem mestu že leta 1956. S tem delom je avtor prvič na Slovenskem poskusil na poljuden način, toda z vso strokovno natančnostjo predstaviti arheološko preteklost Dolenjske in Bele krajine. Poskus je popolnoma uspel, saj je knjiga že zdavnaj razprodana, pedagoškim delavcem na Dolenjskem pa je v odlično pomoč.

Kadar govorimo o objavljanju arheološkega materiala z Dolenjske, ne smemo prezreti tudi številnih daljših in krajših člankov, pa tudi celih razprav, ki jih je v zadnjih letih priobčil pokrajinski tednik Dolenjski list, največ izpod peresa pisca in drugih slovenskih arheoloških delavcev, ki opravljajo terenske raziskave na Dolenjskem in v Beli krajini. S temi pogostimi objavami v Dolenjskem listu skušamo pri bravcih vzbuditi pozornost in zanimanje za našo najstarejšo zgodovino in za razumno ravnanje z najdbami, kadar se slučajno pojavijo pri raznih zemeljskih delih. Izkopavanje halštatske nekropole v Kandiji od 1967 do 1970 pa je vzbudilo tako veliko pozornost slovenske javnosti, da so o teh najdbah izšli članki v vseh slovenskih časopisih in revijah (glej seznam člankov na koncu knjige).²⁸

Ob pregledovanju publikacij, ki govore o novomeških najdbah, nas prese- neča nerazumljivo dejstvo, da sta Dežman in Hochstetter v svojem fundamen- talnem delu o prazgodovinskih naselbinah in grobiščih na Kranjskem²⁹ popol- noma prezrla tako izrazito utrjeno prazgodovinsko gradišče na Marofu ter go- mile na Marofu in v Kandiji, kar je oboje bilo pred sto leti še dosti bolj vidno kot danes. Prav tako nas čudi, da sicer vestni Ivan Vrhovec v svoji Zgodovini Novega mesta, ki je izšla leta 1891 (pisal jo je prav takrat, ko so na Ljubljans- ki cesti izkopali prve grobove), z enim samim stavkom bežno odpravi arheolo- ške najdbe z mestnega področja. Enako tudi Janko Jarc v svoji kratki zgodovini Novega mesta³⁰ ni zapisal ničesar določenega o arheološki preteklosti Novega mesta, čeprav je v njegovem času bilo zbranega in znanega že dosti izkopanega gradiva.

Vse arheološko gradivo, ki je bilo v zadnjih osemdesetih letih izkopano v Novem mestu, je shranjeno v zbirki Dolenjskega muzeja v Novem mestu, manjši zbirki najdb iz mesta pa hranita tudi Narodni muzej v Ljubljani in prahistorična zbirka Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Število izkopanin iz Novega mesta cenimo danes na okrog 5000 kosov, kajti velik del izkopanin je še v fazi restavriranja in zato natančni podatki še niso znani.

NAJSTAREJŠE NAJDBE

PALEOLITSKI ČLOVEK NA LOVU V NOVOMEŠKI OKOLICI — BRONASTO-
DOBNI TRGOVCI POTUJEJO OB KRKI — V BRŠLJINU NAJSTAREJŠI GRO-
BOVI

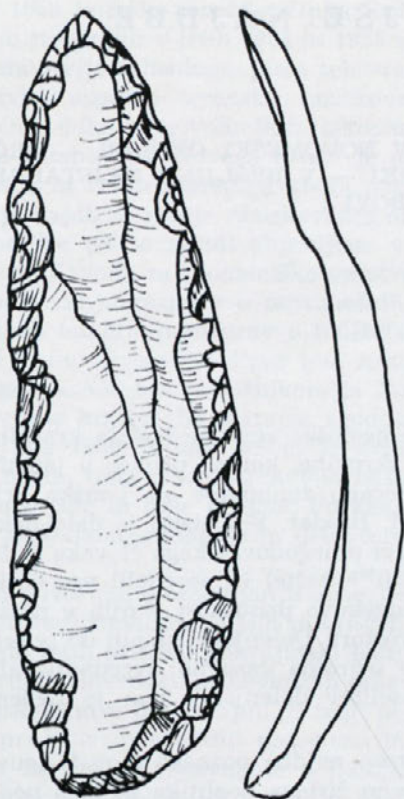
Čeprav je Dolenjska zaradi svoje geološke zgradbe bogata kraških jam, so arheološke ostaline v njih dosti bolj skromne, kot na primer v jamah na Notranjskem in Primorskem. Šele povečano zanimanje za jamsko arheologijo v zadnjih dvajsetih letih (F. Osole, M. Brodar, F. Leben) je dalo nekaj novih podatkov o bolj ali manj stalni naselitvi prazgodovinskega človeka v dolenjskih jamah. Franc Leben je v krajši študiji^{30a} naštel in opredelil vse doslej znane jame na Dolenjskem, ki kažejo na človekovo prisotnost v njih v prazgodovinskem času. Takih jam je na širšem prostoru Dolenjske znanih do sedaj dvajset. V citiranem delu je avtor kulturno oziroma časovno ovrednotil arheološke najdbe v vseh dvajsetih jamah. Naselitev dolenjskih jam je Leben označil takole:

»Najstarejša naselitev so paleolitske najdbe poznega moustériena in gravettiena. Jamskih najdb iz mezolitika in čistega neolitika na tem področju ni. Številnejše so eneolitske najdbe, ki se kažejo v zapuščini alpskega faciesa lengyelske kulture oziroma lasinske kulture. Iz konca bronaste in iz železne dobe so znane le drobne slučajne najdbe. Številnejše pa so zopet antične ostaline, ki jih natančneje določajo posamezni novci.«

Znanstveno ena najzanimivejših in hkrati tudi najstarejša arheološka najdba ni bila najdena sicer v Novem mestu, temveč v njegovi najbližji okolici. To je kamnito koničasto rezilo, izdelano iz sivega kresilnika.³¹ Predmet, ali kakor ga strokovnjaki imenujejo, artefakt, je komaj 10 cm dolg in 3 cm širok kos obdelanega kamna. Takšno orodje je človek davnine lahko uporabljal kot rezilo — nož in kot strgalo. Predmet, ki ga predstavljamo na str. 30, je tipično orodje paleolitskega človeka, ki je živel v tako imenovani ledeni dobi v naših krajih pred več deset tisoč leti.

Opisano rezilo so našli delavci podjetja »Kremen« na Ruperčvrhu leta 1962. Odkrili so ga na robu peskokopa kremenovega peska, tik pod cesto, ki se odcepi od Ruperčvrha proti Stranski vasi. Delavci so postali pozorni na to neobičajno kamnito obliko in jo pokazali vodji obrata inž. Korenčanu. Ta je najdbo takoj spoznal, jo pravilno ocenil in jo oddal univ. prof. Srečku Brodarju, predstojniku katedre za kvartarologijo na ljubljanski univerzi. Na tem mestu želim poudariti važnost te najdbe in hkrati pohvaliti tako razumno ravnanje delavcev, ki so predmet našli in vodje obrata, ker le po njihovi zaslugi smo dobili in ohranili prvo najdbo iz časa starejše kamene dobe iz širšega novomeškega prostora. Najdba je tem bolj važna, ker so paleolitske najdbe na Dolenjskem tako zelo redke.

Paleolitsko kamnito rezilo iz poznega aurignacijskega, najdeno na Ruperčvrhu
M = 1 : 1.

Spätaurignazienszeitliche Spitzklinge,
gefunden in Ruperčvrh. M = 1 : 1.

Ta kamniti artefakt predstavlja značilno orodje ledenodobnega človeka, takrat še na nizki civilizacijski stopnji, ki se je preživljal edinole z lovom na divjad in z nabiranjem sadežev. V neusmiljenem boju za obstanek z naravnimi silami v surovih podnebnih pogojih, je v majhnih skupinah — tropih zalezoval divjačino, prebival je v skalnatih votlinah (odtod naziv »jamski človek«), orodje in orožje pa si je bistroumno izdeloval iz kamenja, kosti in rogovja. Vse orodje iz kamna je izdelal tako, da je pripraven kos kamna spretno odbijal in obsekaval ter na ta način dobil želeno obliko. Zelo različne in spretno oblikovane kamnite oblike artefaktov pričajo, da je bil človek v starejši kameni dobi zelo bister in spreten izdelovalec raznih orodij. Mitja Brodar, ki je objavil najdbo iz Ruperčvrha, jo uvršča v čas poznega aurignacijskega, kar pomeni, da je artefakt star približno 25.000 let! Opisana najdba kaže, da lahko na področju med Novim mestom in Gorjanci pričakujemo novih paleolitskih najdb, ki bodo dokazale mnogo starejšo prisotnost človeka na Dolenjskem, kot pa smo bili spričo redkih tovrstnih najdb vajeni doslej. Kamnito rezilo je aurignaški človek najbrž izgubil na Ruperčvrhu, ko se je klatil po novomeški okolici in zalezoval divjad.

Mnogo mlajše, čeprav za naše današnje pojme še vedno zelo stare, so lepo zglajene in skrbno obrušene kamnite sekire, kladi, dleta in kopače. Po večini so narejene iz trdega, zelenega kamna — serpentina. To lepo zglajeno orodje je značilno za obdobje mlajše kamene dobe — neolitika, ko se ljudje

že ustalijo in pričnejo obdelovati zemljo. Človek v mlajši kameni dobi ni več samo lovec, temveč se že polagoma ustali, zgradi si preproste kočice, napol vko-pane v zemljo — zemljanke, začne preprosto obdelovati zemljo, zaseje prve žitarice in si udomači prve živali. Neolitski človek ni več potujoči lovec, ki hiti za čredami divjih živali, temveč se vse bolj navezuje na določen krog zem-ljišča, ki ga začne krčiti s požiganjem gozdov in rahljati zemljo z lepo zglaje-nim kamnitim orodjem. Lončarstvo, veščina in umetnost izdelovanja ter okra-ševanja glinastih posod, postane od mlajše kamene dobe naprej najpomembnej-ša obrt domala vseh ljudstev do današnjih dni. Lončenina ali keramika postane bistveni sestavni del človekove materialne kulture, pa tudi izraz duhovnih predstav, ki se izražajo v okrasu in v oblikah. Zaradi spreminjajočih se oblik in različnih okrasov v posameznih obdobjih je prav keramika nam arheologom najvažnejše merilo in opora za časovno in kulturnozgodovinsko opredeljevanje posameznih najdb.

Slučajne najdbe kamnitega orodja v širši okolici Novega mesta: v Jami pri Dvoru,³² Romitovki,³³ na Goljeku,³⁴ v Mali Loki,³⁵ Šentjerneju,³⁶ dajejo slutiti, da so ob Krki živeli ljudje že v mlajši kameni dobi, to je nekako pred 4000 leti. Za to domnevo sicer še nimamo povsem trdnih dokazov, ker so enako kamnito orodje uporabljali tudi še dolgo pozneje, v bronasti dobi. Za dokaz neolitskih naseljencev bi morali najti sledove naselbin ali vsaj posameznih koč takratnih prebivalcev, prvih poljedelcev, ki so prišli v naše kraje od vzhoda, iz plodnih obdonavskih ravnin.

BRONASTODOBNI TRGOVCI POTUJEJO OB KRKI

Nove arheološke najdbe in dognanja vse bolj potrjujejo domnevo, da je dolina Krke že zelo zgodaj v prazgodovinskem času igrala pomembno vlogo v tedanjem prometu in pri posredovanju civilizacijskih in kulturnih dobrin na jugovzhodnem predalpskem prostoru. Krška dolina je najvažnejša prometna pot med Savo in Kolpo, rekli bi »južna transversala«, ki povezuje ravninske predele Spodnjega Posavja od »brežiških vrat« ob sotočju Krke in Save, do hribov v zahodni Dolenjski in prek njih z Notranjsko in Ljubljansko kotlino. Spričo najdb, ki so jih našli v zadnjih sto letih vzdolž Krke, danes zanesljivo vemo, da so po krški dolini potovali in tovorili že trgovci v bronasti dobi, sredi 2. tisočletja pred našim štetjem.

Velikansko tehnično revolucijo v človekovem družbenem razvoju pomeni odkritje kovine ter njeno odločno prednost v vsakdanji rabi pred kamnom. S tem je človeštvo napravilo velik kvalitativen skok s prehodom iz kamene dobe v »kovinska obdobja«. Prične se obdobje preprostega rudarstva in meta-lurgije, kar je važna prelomnica v človekovi zgodovini. Novi tehnološki in proizvodni procesi pogojujejo tudi nove družbene odnose. Prva kovina, ki so jo ljudje spoznali in začeli obdelovati, je bil mehki in svetleči baker. V arheo-logiji poznamo med mlajšo kameno dobo in bronasto dobo tudi kratkotrajno bakreno dobo, kajti čisti baker je vse preveč mehka kovina, da bi bila vsestran-sko uporabna. Ko pa so se ljudje naučili zlivati baker in kositer, da so tako dobili trdi in svetleči bron, govorimo o bronasti dobi, ki traja v naših krajih nekako med leti 1800 in 1000 pred našim štetjem.

Človek v bronasti dobi ni več mirni poljedelec, ki je bolj ali manj stalno naseljen ter živi od plodov zemlje, lova in živinoreje. Spoznavanje kovine in njena uporabnost mu je potisnilo v roke tudi nevarno kovinsko orožje: sekiro, sulico, bodalo in meč. Tako oboroženi bronastodobni človek postane napadalen, rodovi se medsebojno ogrožajo in napadajo, bivališča niso več varna, ljudje iščejo ležišča kovin oziroma rudišča in novih rodovitnih pokrajin, časi so zelo nemirni in nevarni. Konflikti med posameznimi naselbinami in rodovnimi skupnostmi so postali neizbežni. Okrog leta 1200 pred n. št. se pričnejo velike selitve po imenu neznanih ljudstev v Evropi, ki jih lahko zasledujemo po določenih značilnih oblikah. Tako je bilo v naših krajih sredi 2. tisočletja pred našim štetjem, ko je Dolenjska dobivala prve obrise kulturne pokrajine.

Najdbe iz bronaste dobe na Slovenskem so redke. Vzrokov za to je več: naseljenost v 2. tisočletju pred n. št. je bila gotovo še zelo skromna, iz tega obdobja pa se je ohranilo le malo vidnih spomenikov, ki bi nas vabili k raziskovanju. Posebno Dolenjska je revna na bronastodobnih najdbah oziroma spomenikih, kar pa seveda ne pomeni, da jih sploh ne premore. Ljudje v bronasti dobi pokopavajo svoje mrtve v gomilah, kakršne poznamo na Štajerskem (Brinjeva gora, Morje pri Framu), medtem ko jih na Dolenjskem doslej še nismo zasledili. Bolj številne pa so najdbe iz zadnjih treh stoletij bronaste dobe, iz obdobja, ki ga strokovno imenujemo »kultura žarnih grobišč«.

Prvi bronasti izdelki so v naše kraje prihajali iz področja današnje Madžarske in izpod Karpatov, kjer so nahajališča potrebne rude. Tam živeča plemena so se začela ukvarjati skoraj izključno s kovinarstvom, svoje izdelke pa so zamenjavali z drugimi plemeni za pridelke in izdelke, ki so jih sami potrebovali. Začne se prva uvozno-izvozna trgovina v zgodovini pri nas.

Kovinske izdelke so v naše kraje prinašali potujoči trgovci, ki so utirali prve prometne poti do oddaljenih pokrajin. Potovali so križem po deželi, obiskovali so oddaljene naselbine ter svoje izdelke zamenjavali za živež, oblačila in drugo. Ti posamični potujoči trgovci, pa tudi cele trgovske karavane, so bili v tujih, neznanih krajih izpostavljeni raznim nevarnostim in nevarnostim. Nezaupljiva in celo sovražna plemena ter prirodne zapreke, so te trgovce večkrat spravljali v nevarne položaje. V hudi tiski za svoje imetje je tak potujoči trgovec v naglici zakopal svoj dragocen tovor bronelih izdelkov ter zbežal na varno v upanju, da se bo po prestani nevarnosti spet vrnil in izkopal svoje dragocenosti. To je zgodba, ki se ponavlja skozi vso človekovo zgodovino, bridko znana tudi iz minule svetovne vojne. Mnogi izmed njih se niso več vrnili, ker jih je prej doletela smrt, in tako večkrat najdemo takšne zakopane zaloge ali depoje, v katerih so shranjene bronaste sekire, srpi, sulice pa tudi kosi še neobdelanega ali razlomljenega bronu.

Najdbe orodja in orožja iz bronaste dobe v samem Novem mestu ne poznamo, pač pa so najdbe iz konca bronaste dobe v okolici dokaj bogate. Tako so že v prejšnjem stoletju našli dve lepi založni najdbi bronastih predmetov v Črmošnjicah³⁷ pri Novem mestu in pri Jurki vasi. Leta 1908 je neki kmet iz Črmošnjic pod Gorjanci pri oranju slučajno našel 12 kilogramov težko depojsko najdbo bronastih predmetov, ki je vsebovala naslednje: 28 celih in 15 razlomljenih srpov, 6 sekir, 2 dleti, 1 sulico, 1 zlomljeno bodalo, 9 zapestnic, 13 kosov bronaste litine in še nekaj drobnarij. V gozdu Osredok nad Jurko vasjo³⁸ so leta 1868 prav tako našli večjo depojsko najdbo bronastih predmetov, ki je obsegala naslednje deloma cele, deloma pa polomljene kose: 3 sekire, 1 britev, 1 fibulo, 2 zapestnici, 2 polomljena meča, 1 sulico, 5 srpov, 1 bojno sekiro in še precej manjših kosov zlomljenih orodij.

Poleg teh dveh večjih depojskih najdb poznamo še nekaj posamičnih najdb podobnih bronastih predmetov iz novomeške okolice, kot na primer: tulasto sekiro iz Verduna,³⁹ dve tordirani ovratnici, dva obročka in del zaponke iz Prečne.⁴⁰ Vsi ti predmeti so zgovoren dokaz, da so pred več kot tritisoč leti, v mlajšem obdobju bronaste dobe, ob Krki že živeli ljudje ali pa vsaj ob njej potovali in trgovali.

V BRŠLJINU NAJSTAREJŠI GROBOVI

Ob Krki, od vzhoda navzgor, so v teku tisočletij prodirala, ropala in uničevala, pa tudi naseljevala kraje in obdelovala zemljo ob Krki številna ljudstva, začevši od prvih poljedelcev ob koncu mlajše kamene dobe in bronastodobnih trgovcev. Sledili so jim častivci očiščujočega ognja Veneti, ki so odhiteli dalje v padsko nižino in prvi Iliri, ki so oboji sežigali svoje mrtve na grmadah, pepel rajnih pa so hranili v glinastih žarah, zakopanih na pokopališču. Po isti poti je prihajal na Dolenjsko vsaj posredno tudi vpliv daljnih stepskih živinorejcev in drznih jezdecev Kimerijcev in Skitov, ki ga lahko razberemo v grobnih ostalinah halštatskega časa. V 3. stoletju pred n. št. pa so po tej poti pridrli in se tu naselili bojeviti Kelti, ki so v kratkem času nasilno porušili že stoletja

Zarni grob s kamnito oblogo iz Bršljina,
iz obdobja kulture žarnih grobišč.

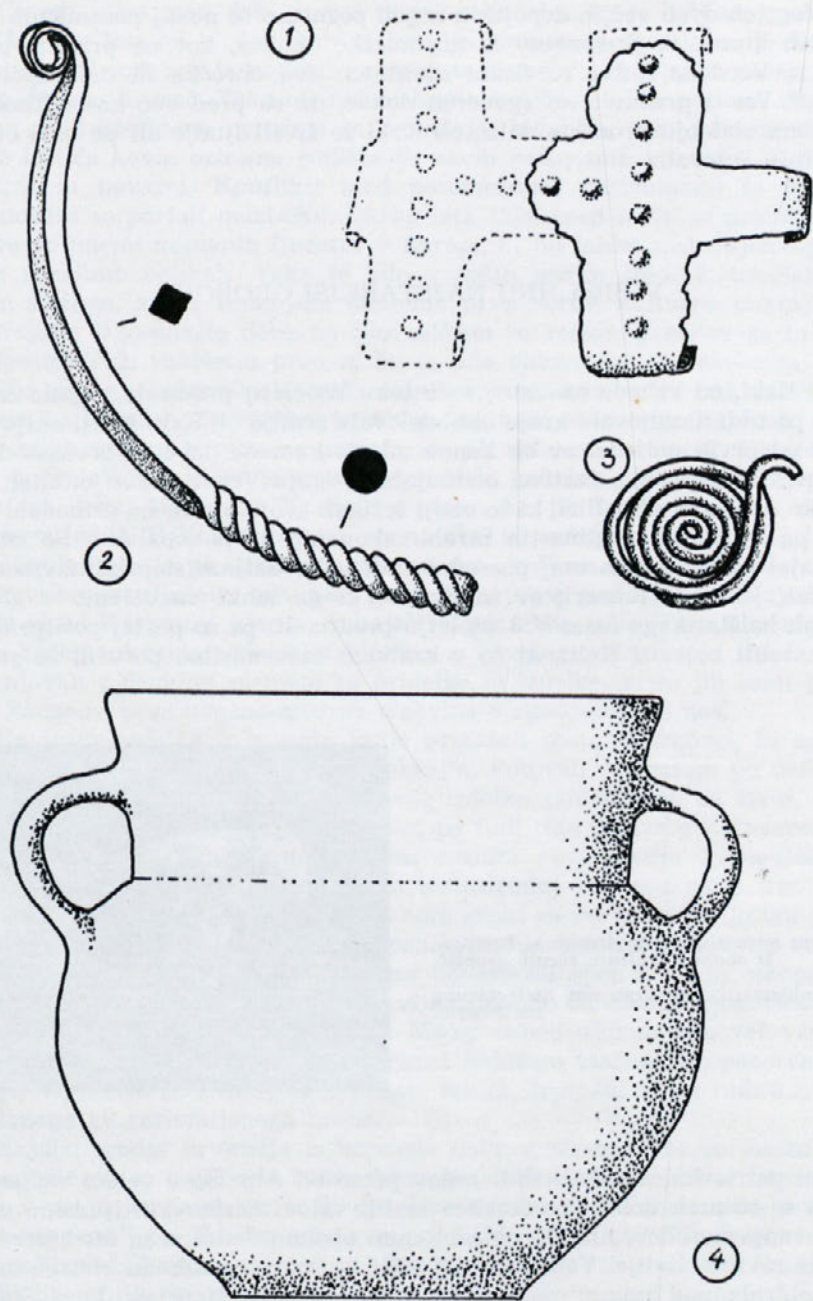
Urnenfelderzeitliches Grab mit
Steinsetzung
aus Bršljin.

ustaljeni patriarhalni red ilirskih rodov južno od Alp. Še v veliko večjem obsegu pa so se prek dolenjske deželice razlili valovi barbarskih ljudstev v času preseljevanja narodov, hiteč k obljubljenim obalam Jadrana in Mediterana ter v plodne ravnice Italije. Vabila sta jih blišč in bogastvo zahodnorimske države, ki je umirala pod udarci plena željnih germanskih ljudstev. Prvi Slovenci v zadnjem naselitvenem valu so zaključili vrsto migracij, se trdno naselili v teh krajih in ostali zvesti tej ne preveč radodarni kraški zemlji vse do današnjih dni, kljub stoletni raznarodovalni in uničevalni politiki severnih germanskih sosedov.

Ob koncu bronaste dobe, nekako okrog leta 1200 pred našim štetjem, so bili v Evropi večji premiki ljudstev, ki sovpadajo s selitvijo Dorcev na jugu Bal-

Najdbe iz žarnega groba v Bršljinu: 1. dvojnokrižna pasna spona, 2. del bronaste ovratnice, 3. del fibule očalarke, 4. žara z dvema ročajema.

Funde aus dem Urnengrab in Bršljin: 1. doppelkreuziger Gürtelhaken, 2. Torquesfragment, 3. Teil einer Brillenfibel, 4. zweihenkelige Urne.

kanskega polotoka. Tudi Dolenjska in vse slovensko ozemlje kot izrazito prehodno ozemlje, je občutila te velike premike. Tukaj, na usodnem križišču balkanskih, orientalsko-panonskih in alpskih kulturnih vplivov, so se ob koncu 2. tisočletja naselili tisti brezimni ljudje, ki jih poznamo kot nosilce kulture žarnih grobišč. V tem času so se pričele v Evropi oblikovati tri velike skupine ljudstev, ki so čez nekaj stoletij postali gospodarji Evrope in oblikovalci njene kulture in civilizacije. V zahodni Evropi se rojevajo Kelti, na severu Germani, na Balkanu pa Iliri. Vse tri plemenske skupnosti so vtisnile Evropi neizbrisni pečat v materialni in duhovni kulturi, ki ga še danes ponekod zlahka zaznamo. Z medsebojnim vplivanjem in s stapljanjem so ti nosilci na ruševinah antičnega sveta izoblikovali tisto kulturo in civilizacijo, ki jo poznamo pod imenom zahodnoevropska, in katere dediči smo tudi mi Slovenci.

V času pozne bronaste dobe, ki ga v prazgodovinski arheologiji označujemo kot kulturo žarnih grobišč, se na Dolenjskem naseli ljudstvo, ki mu ne vemo imena, vendar ga dobro poznamo iz številnih grobov. Tu se je za temi anonimnimi nosilci žarnogrobiščne kulture ustalilo ljudstvo prazgodovinskih Ilirov, se razvilo in organiziralo v mogočno zvezo plemen od obal Jadranskega morja prek centralne Bosne do Vzhodnih Alp, doseglo svoj ustvarjalni višek in največjo gospodarsko moč med 6. in 4. stoletjem pred našim štetjem, in šlo v skupen boj proti Rimljanom v znanem panonosko-dalmatinskem uporu v letih 6—9 našega štetja. Vojaški poraz nesložnih ilirskih plemen v tem uporu je pomenil hkrati tudi konec njihove politične moči in samostojnosti. Čeprav na zunaj romanizirani, so skozi ves čas rimske okupacije trdoživo ohranili prvine lastnega kulturnega izročila, ponekod vse do prihoda Slovenov v naše kraje.

Z ožjega novomeškega področja poznamo najstarejše arheološke najdbe iz štirih skromnih grobov, ki smo jih odkrili leta 1963, ko so kopali temelje za steklaro INIS v Bršljinu,⁴¹ v zahodnem predmestju Novega mesta. Zaradi hitro napredujočih gradbenih del, žal nismo mogli več ugotoviti, koliko grobov je bilo tukaj vkopanih. Z drugimi besedami: ne vemo, ali smo našli zadnje počivališče samo ene družine oziroma enega gospodarstva, ali pa je bilo to pokopališče neke manjše vaške skupnosti. Vseeno so bršljinski grobovi kljub skromnim pridatkom zelo važni, ker močno povečujejo naseljitveno starost novomeškega prostora. Ti grobovi sodijo v čas kulture žarnih grobišč, okrog leta 1000 pred n. št. Žarni grobovi tega tipa so omejeni bolj na ravninske predele v Posavju in Podravju, na primer: Dobova, Hajdina, Maribor, Ruše.

Bršljinski grobovi so najzahodnejši iz tega časa na Dolenjskem, z najbližjo primerjavo v velikem grobišču v Dobovi pri Brežicah. Podobne grobove iz istega časa lahko pričakujemo tudi vzhodno od Novega mesta, na Šentjernejskem polju in v Spodnjem Posavju ter v Mirenski dolini, kar že potrjujejo nekatere posamične najdbe. Zaradi enotnega načina pokopavanja: upepeljevanje mrličev in polaganje pepela v posebne obredne žare, so arheologi poimenovali vsa najdišča takšnih grobov iz onega časa s skupnim imenom — kultura žarnih grobišč (skrajšano KŽG), ki traja v naših krajih okvirno med leti 1200 in 800 pred našim štetjem. Ljudje, ki so pokopavali svoje rajne v Bršljinu, so bili prvi, zaenkrat še anonimni naseljenci na novomeškem področju. Kje so si postavili svoje koče, še ne vemo. To je stvar bodočih raziskav.

METROPOLA DOLENJSKIH ILIROV

PRVI NASELJENCI NA MAROFU — SEDEŽ HALŠTATSKEGA KNEZA —
UMETNOST SITUL

Leto 1959 pomeni začetek sistematičnega raziskovanja novomeške prazgodovine z odkrivanjem obsežnega grobišča žarnih grobov na Klemenčičevih njivah, na grebenu Mestnih njiv,⁴² severno nad mestom. Žal nam je, da to obsežno grobišče do danes še ni v celoti odkrito in raziskano, saj smo odkrili zaenkrat šele 60 grobov. To žarno grobišče se od onega v Bršljinu, ki smo ga opisali v prejšnjem poglavju, močno razlikuje, tako po oblikah in velikosti posod, kakor tudi časovno. Način pokopavanja je še vedno enak kot v Bršljinu: mrtve sežigajo na grmadah, pepel in skromne kovinske pridatke polagajo v žare in le-te zakopljejo v zemljo. Občutna pa je razlika v oblikah in velikosti posod, ki so hranile pepel umrlih.

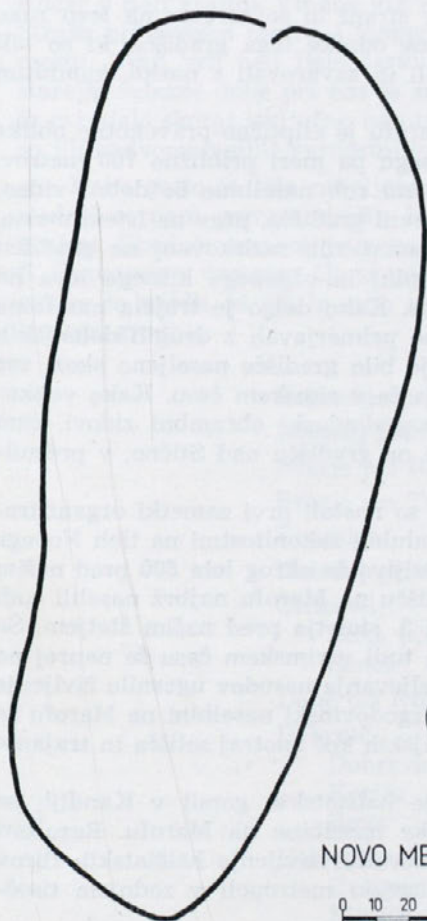
Žare na Mestnih njivah niso več majhni lonci, temveč kar ogromne trebušaste posode, ki spominjajo na hrambene posode, saj merijo največje med njimi celo do 75 cm v višino in čez 50 cm v širino. Čeprav so žare tako velike, najdemo v njih zelo malo pridatkov. Velikost teh žar si lahko razlagamo kot začetek monumentalizacije grobne arhitekture, ki v mlajši fazi halštatskega obdobja pripelje do gradnje veličastnih gomil, najreprezentativnejše grobne arhitekture naše prazgodovine. Najbolj pogost pridatek v teh grobovih je keramična skledica-latvica, v katero so dajali popotno hrano umrlemu na pot v kraljestvo senc. Večkrat pa smo našli v žari samo nekaj črepinj posameznih skledic, kar si razlagamo tako, da so še ob odprtem grobu opravili obredno pojedino v pokojnikov spomin, posode nato namerno razbili in posamezne črepinje simbolično položili tudi v grob. V dveh žarah smo našli drobne ostanke železnih predmetov, ki dokazujejo, da so grobovi na Mestnih njivah že iz najstarejše železne dobe v Sloveniji, to je iz časa nekoliko pred letom 800, ko so se Iliri na Dolenjskem prvič srečali z novo kovino — železom.

Grobišče na Mestnih njivah sodi po svojem kulturnem obeležju in po formalni plati še v končno fazo žarnih grobišč, pravzaprav je le še zadnji odblesek že ugašajoče žarnogrobiščne kulture. Časovno je približno dvesto let mlajše kot so grobovi v Bršljinu, skupen pa jim je enak način pokopavanja in zelo majhno število pridatkov, med njimi še ni čutiti večjih socialnih razlik. Že čez nekaj desetletij so se začele pri Ilirih na Dolenjskem velike gospodarske in družbene spremembe, ki odsevajo v njihovi zapuščini, predvsem v grobovih, iz katerih skušamo razbrati tudi duhovno življenje takratnih prebivalcev.

Nekropola na Mestnih njivah pa nam pove še nekaj več: Iliri v tem času svojega pokopališča niso uredili več na ravnini blizu vode, kot na primer starejši naseljenci v Bršljinu, temveč na hribu, kar je že precejšen odmik od večstoletne tradicije, saj so nekropole iz klasičnega obdobja žarnih grobišč pove-

Velike žare iz zgodnjehalštatskega grobišča na Mestnih njivah.

Große Graburnen aus der frühhallstattzeitlichen Nekropole auf Mestne njive.

Floris prazgodovinske
naselbine (gradišča)
na Marofu.

Grundriss
der prähistorischen
Siedlung (Ringwall)
auf Marof.

NOVO MESTO - MAROF

0 10 20 30 40 50 60 70m

čini v ravnini. Grobovi na Mestnih njivah, ki jih datiramo proti koncu 9. stoletja, okrog leta 800 pred n. št., formalno in vsebinsko zaključujejo burno obdobje naseljevanja Dolenjske v času pozne bronaste dobe in hkrati stoje na pragu novega, halštatskega časa, ki povzdigne Dolenjsko iz prazgodovinske brezimnosti do evropskega pomena in veljave. Lahko trdimo, da so ljudje, ki so pokopavali na Mestnih njivah, prvi »Novomeščani«, ki so se trdno naselili na pomolu ob Krkinem meandru pred skoraj tri tisoč leti.

V prejšnjem poglavju je bilo rečeno, da so ljudje, ki so bili pokopani v Bršljinu, bili šele na začetku mogočnega razvoja ilirske halštatske kulture in civilizacije v obdobju starejše železne dobe. V njih je bila nakopičena življenjska sila biološko še svežega in neizrabljenega rodu, ki je s svojo sposobnostjo napravil v naslednjih nekaj stoletjih izreden gospodarski in kulturni vzpon.

Vse kaže, da so se Iliri v tistem času, ko so pokopavali svoje mrtve na Mestnih njivah, že naselili na prirodno oblikovani in s strmimi pobočji zavarovani terasi na Marofu. To je vzpetina severno nad srednjeveškim mestnim jedrom, nad poslopjem občinske skupščine in nad Kettejevimi drevoredom. Pri natančnem opazovanju tega predela, bo večje oko še danes opazilo ostanke nekdanjega močno utrjenega pasu ob robu gradišča. Posebno lepo je to vidno, če se vzpenjamo skozi drevored od mestne strani in se ozremo na levo roko tam, kjer je cesta najbolj strma. Posamezne odseke tega gradišča, ki so bili laže dostopni, so verjetno še dodatno utrdili in zavarovali z nasipi, kamnitim ozidjem ali pa s palisadami.

Utrjeno prazgodovinsko gradišče na Marofu je eliptično-pravokotne oblike v izmeri približno 250 × 100 metrov, v obsegu pa meri približno 700 metrov. Na vzhodni in severni strani je utrjeni strmi rob naselbine še dobro viden. Vhod v naselbino je bil na severovzhodni strani gradišča, prav na istem mestu, kjer pelje tudi danes pot na gradišče. Sistematičnih raziskovanj na gradišču še ni bilo, slučajne najdbe keramičnih črepinj in ožganega hišnega lepa na površini znotraj gradišča pa so zelo številne. Kako dolgo je trajala naselbina na Marofu zaenkrat še ne vemo, vendar po primerjavah z drugih dolenjskih najdišč, posebej še s Stično, sklepamo, da je bilo gradišče naseljeno skozi vse prvo tisočletje pred našim štetjem in morda še v rimskem času. Kako velikopotezno in umno so bili zgrajeni taki prazgodovinski obrambni zidovi, smo lahko videli v zadnjih letih ob izkopavanju na gradišču nad Stično, v prestolnici stiškega halštatskega kneza.

S prazgodovinsko naselbino na Marofu so nastali prvi zametki organiziranega »mestnega« življenja s svojimi komunalnimi zakonitostmi na tleh Novega mesta že na začetku halštatskega časa, zanesljivo že okrog leta 800 pred našim štetjem. Za halštatskimi Iliri so se na gradišču na Marofu najbrž naselili tudi Kelti, ki so v naše kraje prišli nekje sredi 3. stoletja pred našim štetjem. Še več: zdi se, da je bila novomeška naselbina tudi v rimskem času še naprej na utrjenem Marofu, dokler ni v viharjih preseljevanja narodov ugasnilo življenje na njej. Ker arheoloških raziskovanj na prazgodovinski naselbini na Marofu še ni bilo, nam oblike in razporeditev stanovanjskih koč znotraj selišča in trajanje naselbine še niso znani.

Potem, ko bomo zaključili izkopavanje halštatskih gomil v Kandiji, se bomo lotili tudi izkopavanja prazgodovinske naselbine na Marofu. Rezultati z obeh izkopavanj nam bodo šele celovito osvetlili življenje halštatskih Ilirov oziroma prazgodovinskih prebivalcev v dolenjski metropoli v zadnjem tisočletju pred našim štetjem.

SEDEŽ HALŠTATSKEGA KNEZA

Tradicionalnim gospodarskim panogam Ilirov: živinoreji in poljedelstvu, se je sedaj pridružilo še rudarstvo, fužinarstvo in kovinarstvo. Vse življenje na področju Vzhodnih Alp in severnega Balkana v prvem tisočletju pred našim štetjem stoji v znamenju močno razvitega rudarstva (kamena sol, železo, baker, svinec) in številnih metalurških obratov. Železo, ta tako vsestransko uporabna kovina, ki je še danes v nekaterih primerih nenadomestljiva, začne v halštatskem času svojo zmagovito pot.

V Sloveniji, posebej še na Dolenjskem in v Beli krajini, so se Iliri z veliko vnamo lotili pridobivanja in predelave železne rude. Potrebno rudo so pridobivali s površinskimi kopi in z nabiranjem bobovca. Znano je, da je v gornjem toku Krke in v Beli krajini precej železne rude, ki jo še danes v obliki bobovca (rjavi železovec) najdemo na površini. Spomnimo se fužin in livarn, ki so na industrijski način obratovali v 18. in 19. stoletju v Zagradcu in na Dvoru ob Krki ter v Gradacu v Beli krajini. Ni slučaj da so prav na tem območju nastala že v halštatskem času velika utrjena gradišča — ilirske naselbine in cele trdnjave: Kučar v Beli krajini, Vinkov vrh nad Dvorom, Cvinger pri Dolenjskih Toplicah, Straža pri Novem mestu, Cvinger pri Dobrniču, gradišče na Marofu v Novem mestu, Vinji vrh nad Belo cerkvijo in druga. Za klasično halštatsko kulturo starejše železne dobe pri nas je značilno, da se je takrat življenje organiziralo in razvijalo skoraj izključno na utrjenih gradiščih v hribovitih predelih. K temu so jih nedvomno silili varnostni in strateški razlogi.

Kako gosto je bila naseljena Dolenjska v halštatskem času, naj pove naslednji seznam pomembnejših halštatskih najdišč na Dolenjskem in v Beli krajini. Spodnji seznam je nekoliko dopolnjen od onega, ki ga je objavil že S. Gabrovec v časopisu *Germania* 44, 1966, 47—48. Izdelan je na podlagi literature in najdb, ki jih hranijo razni muzeji, med njimi je še veliko neobjavljenega gradiva:

- Bogenšperk pri Litiji
- Boštanj pri Sevnici
- Brezje pri Raki
- Brezje pri Trebelnem
- Brusnice
- Butoraj pri Črnomlju
- Črnomelj:
  - Loka pri Črnomlju
  - Sadež
- Dobe pri Kostanjevici
- Dobrnič:
  - Dobrava pri Dobrniču
  - Korita
  - Reva
- Dolenjske Toplice:
  - Cvinger
  - Meniška vas

Dragatuš
Gorenje Laknice
Gradišče nad Višnjo goro
Gradišče (sv. Ana) pri Mirni peči
Gradišče pri Sinjem vrhu
Grič (Klevezž)
Kaplja vas
Kostanjevica (Sajevce)
Kostrevnica pri Litiji
Kronovo
Kučar:
    Grm
    Podzemelj
    Škrilje
    Zemelj
Magdalenska gora
Metlika:
    Borštek
    Špitalska draga
    Veselica?
Mihovo
Mladetiče pri Krmelju
Mokronog:
    Križni vrh
    Ostrožnik
    Ribjek
    Slepšek
    Sv. Križ (= Beli grič)
    Vesela gora
Novo mesto:
    Bršljin
    Kandija
    Ljubljanska cesta
    Marof
    Mestne njive
Pavla vas pri Tržišču
Plešivica
Pusti Gradac
Raka
Rakovnik
Ravne pri Boštanju
Rob pri Velikih Laščah
Roje pri Trebelnem
Rovišče
Stari grad nad Podbočjem

Sela pri Šumberku

Stična:

Griže

Šentvid pri Stični

Vir

Vrhopolje

Šmarjeta (glej Vinji vrh)

Škocjan

Štatenberk pri Trebelnem

Toplice pri Šmarjeti

Valična vas

Velike Malence

Vinica:

Stražni dol

Šlemine

Žeželj?

Vinji vrh nad Belo cerkvijo:

Bela cerkev

Družinska vas

Gradenje

Mladevine

Orešje

Strelac

Šmarjeta

Žaloviče

Vinkov vrh

Vintarjevec pri Litiji

Volčje njive

Vrhopolje pri Šentjerneju

Zilje

K dolenski skupini halštatske kulture spadajo še naslednja najdišča v Zasavju, izven strogo geografskega okvira Dolenjske: Vače (z najdišči: Klenik, Apno, Zgornja in Spodnja Krona, Cvetež, Ravne njive, Vodice, Lestina), Zagorje, Hrastnik, Blanca (z najdišči: Kladje, Okrog, Rožno), Sevnica in Libna.

Rezultati različnih raziskovanj v minulih desetletjih, predvsem A. Müllnerja in W. Šmida so pokazali, da so se Iliri na Dolenjskem prav načrtno ukvarjali z rudarstvom in železarstvom. Ostanke so pokazali, da je bilo v halštatskem času kaj težko pridobivati železo in da je bil odstotek izkoristka železa iz rude precej majhen. Vendar so rudo neumorno talili v številnih pečeh, saj je bilo železo takrat dragocena in na moč iskana strateška kovina.

Ta važna kovina jim je omogočila, da so se opremili s pripravnim orodjem in odličnim orožjem, ki ima veliko prednost pred bronastim orožjem in širši obdelovalni ter uporabni obseg. Hkrati pa jih je nenehno bogatila, saj so tako dragoceno in iskano kovino zlahka zamenjavali za proizvode tujih dežel, kakršnih doma niso imeli. Tisti rodovi, ki so odkrili ta dragocena rudišča in ki so najprej osvojili tehnološki postopek pridobivanja železa in nadaljnje predelave, so imeli odločno strateško prednost pred onimi, ki so se borili še z začetnimi

težavami železarske tehnologije. Mirne duše lahko trdimo, da sega danes tako pereča tekma v oboroževanju v Evropi že štiri tisoč let nazaj, na začetek bronzaste dobe.

V raziskovanju zgodovine železarstva na Kranjskem je oral ledino Alfons Müllner,⁴³ ki je v svojem temeljnem delu o zgodovini železarstva na Kranjskem v uvodnem poglavju izčrpno osvetlil in prikazal železarsko dejavnost prazgodovinskih prebivalcev pri nas. Med obema vojnama je temu vprašanju posvetil nekaj pozornosti tudi naš rojak in štajerski deželni arheolog Walter Šmid,⁴⁴ ko je izkopaval oziroma sondiral na več prazgodovinskih naselbinah v Sloveniji in pri tem vedno naletel na kovaške delavnice ali pa na talilne peči in obilico žlindre prazgodovinskih prebivalcev.

Zelo zanimiv tehnološki poskus je izvedla skupina raziskovalcev iz jese-niške železarne v letih 1961 in 1962, ko so pod Studorjem in na Ušejci zgradili primitivne talilne peči na veter (tako imenovane vetrne peči), v katerih so talili železno rudo — bobovec. Na podlagi ohranjenih analogij so zgradili prav take peči, kot so jih nekdanj uporabljali prazgodovinski prebivalci Gorenjske — Karni, v njih pa talili na starinski način rudo ter vestno beležili vse rezultate.⁴⁵ Ugotovili so, da je bilo v davnini železo težko pridobivati, izkoristek pa je bil majhen. Članek so raziskovalci zaključili z ugotovitvijo: »Iz mnogo rude malo železa, zato pa hkrati več vetrnih peči.« Podobne moderne raziskave s taljenjem v vetrnih pečeh so opravili tudi avstrijski železarji na Gornjem Štajerskem in na Koroškem, v domovini noriškega železa. Njihovi poskusi so pokazali, da so že prazgodovinski železarji v Vzhodnih Alpah znali pridobivati visokovredno jeklo.

Sledove prazgodovinskega fužinarstva so odkrili tudi v Novem mestu, pri gradnji železniške postaje v Bršljinu, kot smo že opisali v poglavju o raziskovanju novomeške davnine.

Severni rob gradišča na Marofu.

Nordrand des Ringwalles auf Marof.

Temelji gospodarstva v halštatskem času na Dolenjskem so bili: nedvomno močno razvita metalurgija, predvsem železarstvo, nato živinoreja in morda tudi konjereja. Poljedelstvo gotovo ni moglo biti osnovna gospodarska panoga Ilirov na Dolenjskem, saj skopa kraška tla, težka ilovica in ponekod pomanjkanje vode (na primer v Suhi krajini), tej gospodarski veji niso bili v prid.

Novi način življenja, ki sloni na novih gospodarskih temeljih, je vplival in spreminjal tudi družbeni red ilirskih plemen. V starejši železni dobi pri Ilirih ni več socialne enakosti, ki jo še izpričujejo grobovi iz časa kulture žarnih grobišč v Bršljinu in na Mestnih njivah. Prične se vse globlje razslojevanje ilirske družbe, tako da se le-ta že deli na bogate in revne, na vladajoče in podložne. Na eni strani so rodovni prvaki in plemenski knezi — govorimo že o plemenski aristokraciji, ki jo do neke mere lahko primerjamo s srednjeveškimi fevdalci — ki so v primeru vojne nevarnosti ali zunanje sovražnosti vojni poveljniki in tvorijo viteški stan halštatske družbe, na drugi strani pa množica kmetov, pastirjev in rudarjev. Nekje vmes pa je bila maloštevilna »tehnična inteligenca«, ki so jo sestavljali: rudosledci, oglarji, kovači, livarji, torevti in modelarji. Vse bolj in bolj se bogastvo in dobrine kopičijo v rokah posameznikov. Ta razdelitev materialnih dobrin v halštatski družbi se lepo zrcali tudi v pogrebnih običajih oziroma v grobovih halštatskega časa. Tako najdemo v gomilah na eni strani preproste in revne grobove, na drugi strani pa redke, silno bogato opremljene grobove z dragocenimi pridatki. Te bogate grobove imenujemo v arheologiji »knežje« grobove.

V gradišču, na sedežu svoje »kneževine«, je halštatski knez, prvak svojega rodu, prirejal svečane simpozije in gostil sosednje velikaše ob praznikih, ki jih poznamo s prizorov na bronastih vedricah — situlah. Tu so tekmovali v roko-borbi, atletskih tekmah in jahanju, prirejali so svečane sprevide in gostije, žgali so zahvalne daritve, igrali so in peli. Slavili so »praznik situl«! Semkaj, za okope dobro zavarovanega gradišča, so halštatski pastirji v nevarnosti segnali konje, govedo in drobnico, metalurgi pa so varno poskrili svoje kovinsko bogastvo, da ne bi postalo plen ropajočega sovražnika.

Dolenjska halštatska gradišča skoraj vedno prevladujejo nad neko manjšo ravnico, pri čemer pomislimo na pomerij gospostva ilirskih knezov, ki tako presenetljivo spominjajo na opise starogrških kneževin in njihovih plemičev pri Homerju. To primerjavo potrjujejo tudi torevtični izdelki situlske umetnosti, ki ponazarjajo lovske scene, sprevide, tekmovanja in razkošne gostije, ki jih tako pogosto srečujemo v Homerjevih epih.

UMETNOST SITUL

Čvrsto zasidrana v okolju alpske inačice halštatske kulture na Dolenjskem, se začenja v 7. stoletju pred našim štetjem v naših krajih tista slovita likovna zvrst, ki jo poznamo pod imenom »situlska umetnost«. Ta svojstvena likovna govorica je najvišji dosežek halštatske kulture ne samo Dolenjske, temveč tudi vsega prostora med Donavo in Padsko nižino. Če zanemarimo neprimerno starejšo paleolitsko umetnost ledenodobnega človeka, stoji situlska umetnost halštatskega časa poleg etruščanskega slikarstva na začetku kontinentalne evropske figuralne upodobitve, ki vzdržuje neposredno zvezo iz prazgodovine z zgo-

dovinskim obdobjem antike. Situlska umetnost tvori začetek evropskega pripovednega realizma.

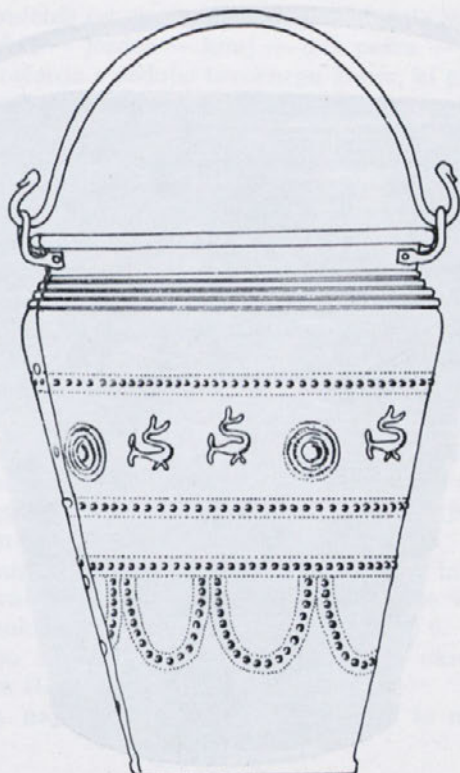
Z izrazom »situlska umetnost« označujemo v prvi vrsti tiste likovne stvaritve, ki v vodoravnih pasovih krasijo bronaste vedrice — situle. V krog spomenikov situlske umetnosti štejemo pa tudi druge predmete, ki so okrašeni v enaki tehniki in s podobnimi prizori: bronaste ciste, pasne plošče, nožnice, pokrove posod, diademe, maske in podobno. Tehnika likovne izvedbe je vsem enaka: prizori in okrasni so iztolčeni v bronasto (ali zlato) pločevino od znotraj oziroma od zadaj, na zunanji strani pa so običajno konture še dodatno gravirane. Poznamo pa tudi umetnine, ki so izdelane samo s pomočjo gravure.

Slavnostne dogodke, ki so jih prirejali halštatski knezi ob »prazniku situl«, so nam ilirski umetniki — torevti, ohranili v prizorih na bronastih situlah. Te so najbrž služile kot nagradni pokali zmagovalcem na atletskih tekmah, ali pa kot posode v katerih so mešali odišavljeno in recinirano vino iz sladkega mediteranskega grozdja in ga potem delili izbranim udeležencem slavnosti. Z veliko potrpežljivostjo in z dokajšnjim likovnim znanjem, so halštatski umetniki iztolkovali v tanko bronasto pločevino cele prizore iz prazničnih dni. Na najdragocenejših, figuralno okrašenih situlah, se v zaporednih vodoravnih pasovih razgrinjajo in prepletajo realistični prizori tekmujočih možatih golih borcev, bahavih pivcev, dirjajočih voznikov, dostojanstvenih velikašev v svečanem sprevodu in celo intimnih erotičnih prizorov, z liričnimi scenami tenkonogih poplesujočih konj, tekmujočih muzikantov, graciozno korakajočih antilop, nenavadnih vzhodnjaških bajeslovnih živali, plahutavih ptic in stiliziranih rastlinskih okraskov.

Figuralno okrašene situle, kot na primer ona z Vač in z Magdalenske gore ter slovite pasne plošče iz Vač, Zagorja, Brezij in z Magdalenske gore s svečanimi epskimi prizori in dramatičnim poudarkom, so vrhunski dosežki halštatske likovne ustvarjalnosti ter sodijo po svoji kvaliteti in izjemnosti v svetovno umetnostno zakladnico. Velika razstava situlske umetnosti⁴⁶ z mednarodno udeležbo leta 1961 v Padovi in 1962 v Ljubljani ter na Dunaju, nas je ozdravila od občutka manjvrednosti, češ, da so vsi, ali vsaj oni najlepši situlski spomeniki pri nas uvoženi iz Italije. Ta razstava je tudi precej pripomogla, da je še bolj zbledela nekoč tako vplivna »italska fascinacija«, ki je nekaj desetletij prevečala evropske prazgodovinarje, kadar so opredeljevali najdbe severno od Padske nižine. Naše situlske spomenike so pripisovali etruščansko-venetskemu krogu, odkoder naj bi prišli v naše kraje kot luksuzni import. Prav Dolenjska pa ima v vzhodnoalpskem prostoru daleč najvišje število situlskih umetnin, zgovoren dokaz za samoniklost teh spomenikov na tem prostoru, kar so naša izkopavanja v Novem mestu samo potrdila.⁴⁷

Za nas pa imajo situle še poseben pomen: raziskovanja zadnjih let so pokazala, da je bilo eno ali več središč situlske umetnosti nedvomno na Dolenjskem. Močno vabljava in dokaj realna pa je domneva, da je tako središče ali delavnica, vsaj v poznem halštatskem času, bila v Novem mestu, saj je bilo v zadnjih letih pri odkrivanju halštatskih gomil v Kandiji najdenih sedem situl, med njimi je verjetno kar šest figuralno okrašenih! Vsega skupaj je bilo doslej izkopanih v Novem mestu že devet situl, kar to najdišče uvršča po številu situlskih najdb na prvo mesto v Sloveniji. S tolikšnim številom situl se Novo mesto danes uvršča med najvažnejša najdišča teh spomenikov in situlske umetnosti v vzhodnoalpskem prostoru. Seznam obsega naslednje primerke:

1. Prva, okrašena bronasta situla je bila najdena že leta 1905 v Malenškovi gomili v bogatem moškem grobu. Situla je ravno konične oblike, na ramenu je

Idealna rekonstrukcija situle
iz Malenškove gomile.

Ideale Rekonstruktion der Situla
aus dem Tumulus Malenšek.

rahlo narebrena, njen plašč pa je razdeljen na dva dekorativna pasova. Zgornji pas je okrašen z izmenično se ponavljajočim motivom dveh stiliziranih račk obrnjenih v desno in koncentričnega kroga. Spodnji pas pa izpolnjujejo ponavljajoče se viseče girlande v obliki drobnih iztolčenih bunčic. Oba pasova sta med seboj ločena z nizom drobnih iztolčenih pikic. Situla je bila najdena že močno poškodovana in je bila nato nespretno restavrirana. Hrani jo Narodni muzej v Ljubljani. Višina 26 cm.

2. Druga, neokrašena situla brez ročaja je bila najdena poleti 1941 v gomili v Kandiji. Po obliki nekoliko izstopa iz okvira običajnih situlastih form, ker ima zaobljeno rame in je brez običajnega vratu. Situla je zelo poškodovana in verjetno je bila nekoliko nerodno restavrirana, visoka je 22 cm. V Narodnem muzeju v Ljubljani.

3. Takoj na začetku izkopavanja gomilnega grobišča v Kandiji poleti 1967 smo našli ostanke skoraj popolnoma uničene, neokrašene bronaste situle, ki je kljub poskusom restavriranja ostala le fragmentarno ohranjena. Gomila I, sporadična najdba. V Dolenjskem muzeju.

4. V izredno bogatem knežjem grobu na gomilnem grobišču v Kandiji smo našli kar dve figuralno okrašeni situli in eno narebreno cisto. Prva situla je gladko konične oblike in z zelo kratkim ramenom. Plašč situle je razdeljen na širši osrednji figuralni friz, ki ga zgoraj in spodaj omejujeta enako oblikovana ožja pasova s krasilno funkcijo. Na srednjem frizu je upodobljenih osem,

Figuralno okrašena situla 1 s prizorom levo korakajočih gazel. Prizor je uokvirjen z dekorativnim motivom ribjega mehurja. Gomila IV, grob 3. Višina 21 cm. Foto: RGZM Mainz.

Figuralverzierte Situla 1 mit links schreitenden Gazellen. Die Szene ist mit dekorativem Streifen des Fischblasenmusters umrahmt. Tumulus IV, Grab 3. Höhe 21 cm. Photo: RGZM Mainz.

Skodelica z ročajem iz situle 1 v bogatem knežjem grobu. Gomila IV, grob 3. Foto: RGZM Mainz.

Henkeltasse aus der Situla 1 im reichen Fürstengrab. Tumulus IV, Grab 3. Photo: RGZM Mainz.

v levo stran korakajočih gazel. Zgoraj in spodaj pa je ta figuralni friz omejen z ozkim pasom geometrijskega motiva »ribjega mehurja«. Situla je bila pri dnu že v prazgodovinskem času zakrpana, kar dokazujeta dve zakovici na plašču. Hudo poškodovano in precej fragmentirano situlo so restavrirali v delavnicah Centralnega muzeja v Mainzu. Hrani jo Dolenjski muzej v Novem mestu. Višina 21 cm. Gomila IV, grob 3.

5. Druga figuralno okrašena situla iz istega groba je konkavno konična in ima prav tako srednji figuralni friz, ki je zgoraj in spodaj omejen z dekorativnim pasom zelo stiliziranih cvetov. V desno stran obrnjene figure oziroma

osebe si sledijo od leve proti desni, začenši od mesta kjer je plašč situle spojen z zakovicami, takole: konj — dva pešca — jezdec — konj — dva pešca — konj — jezdec — jezdec — konj. Prizor se začne s podobo tovrnega konja, ki ga vodi na povodcu mož, pred njim je še en korakajoči mož v enakem oblačilu. Sledi konj z jezdecem (od jezdeca se je zaradi poškodbe situle ohranila samo noga). Pred njim je konj, ki ga vodi na povodcu mož, pred katerim koraka še en mož. Sledijo še: konj, dva jezdeca oborožena s ščitom in še en konj. Skupaj je na situli upodobljenih v svečanem sprevodu-procesiji na desno korakajočih 7 mož (4 pešci in 3 jezdec) in 7 konj. Vse štiri korakajoče moške osebe so enako oblečene: na glavi nosijo širokim kapam podobne čepice, ogrnjeni pa so v dolga, pod kolena segajoča, plaščem podobna oblačila. Na nogah nosijo spredaj zakrivljena obuvala, ki močno spominjajo na opanke. Tudi oba jezdeca sta enako opremljena: na glavi nosita enaki čepici kot pešci, v desnici pa držita okrogel ščit. Vsi konji imajo na glavah in na vratovih nakazano naglavno opremo (jermenje, uzda, brzda). Na situli je nedvomno upodobljen prizor iz slavnostnih dni ob prazniku halštatskih Ilirov, najbrž svečana procesija pred začetkom »viteških« iger in spretnostnih tekmovanj. — Situla je bila restavrirana v delavnicah Centralnega muzeja v Mainz, razstavljena pa je v zbirki Dolenskega muzeja v Novem mestu. Višina 21 cm. Gomila IV, grob 3.

6. Figuralno okrašena situla z enim figuralnim frizom, ki ga zgoraj in spodaj omejuje dekorativni pas z motivom »ribjega mehurja«. Situla je še v fazi restavriranja, zato podroben opis zaenkrat še ni možen. Gomila II, grob 6.

7.—8. V bogatem ženskem grobu sta bili najdeni dve figuralno okrašeni situli, ki še nista restavrirani. Gomila III, grob 33.

9. Figuralno (?) okrašena situla, najdena v gomili IV. grob 22, še ni restavrirana.

Detajl prizora korakajočih gazel na situli 1. Foto: RGZM Mainz.

Detail der schreitenden Gazellen auf der Situla 1. Photo: RGZM Mainz.

Pri naštevanju novomeških situl moramo posebej poudariti in pohvaliti delež, ki ga je prispeval restavrator Centralnega muzeja v Mainz, László Lehóczky. Njemu se moramo zahvaliti, da imamo danes nekaj novih situlskih spomenikov, ki mu jih je z znanjem in potrpežljivostjo uspelo restavrirati takorekoč iz nič. Kdor je videl najdbe pred restavriranjem, ta ve, kako dragoceno delo je opravil izvrstni restavrator Lehóczky.

Po že restavriranih situlah sodeč, so vse situle tipološko prilično enotne, saj pripadajo tudi istemu času. Pred seboj imamo primerke situlske umetnosti iz poznega halštatskega časa, ko je ta način umetniškega izražanja že v zmiranju. Živalske, in še bolj človeške figure na situlah v tem času so skrajno poenostavljene, izpuščeni so vsi detajli, skrbno pa je izdelan in poudarjen dekorativni element. Medtem ko so človeške figure poudarjeno shematične in toge, pa so upodobitve konj dosti bolj dinamične in skrbneje izdelane v podrobnostih.

Pripovedni moment z dramatičnimi poudarki iz klasičnega obdobja situlske umetnosti na starejših spomenikih (na primer: situla z Vač in Magdalenske gore), se v poznem halštatskem času vse bolj umika dekorativni stilizaciji novega obdobja, ki pripelje v skrajni konsekvenci do popolnega razkroja realistične figure v abstraktno-dekorativni element fantazijskih oblik, ki je tako značilen za nastopajoči, keltsko-latenski čas.

Eden prvih, ki je spoznal in utemeljil domorodnost dolenskih situl, ki naj bi izšle iz dveh domačih delavnic: na Magdalenski gori in na Vačah, je bil France Stare, ki je v svoji študiji o kovinskih posodah iz Slovenije že leta 1955 zapisal:⁴⁸

»Zaledje severnega Jadrana bi lahko iz širše perspektive označili kot domovino železnodobnih situl in figuralne dekoracije v izbokli tehniki. Na tem področju bi mogli po današnjem poznavanju gradiva ugotoviti dva večja centra: venetski Este in Dolenjsko ter več manjših lokalnega značaja kakor npr. Klein Klein in Sv. Lucija. K temu, da označujemo Dolenjsko (z delom Zasavja) za center, nas silijo stilne in tipološke posebnosti, katerim ne najdemo takih paralel, ki bi govorile za import iz Italije, ne glede na to, da manjkajo tudi vmesne točke, ki bi opravičevale tako povezavo med Italijo in našimi kraji.

Tipološke in stilne posebnosti večine kovinskih posod, posebno situl, ki so jih našli v Sloveniji, nas utrjujejo v mišljenju o domači proizvodnji teh objektov. Iz razširjenosti posameznih tipov vidimo, da so kotlički pri nas najbolj pogosti na področju med Vačami, Šmarjeto in Magdalensko goro, največ pa so jih našli v Stični in na Magdalenski gori. Tudi za situle velja, da so najbolj pogoste na tem področju; Sv. Lucija je bolj ali manj osamel otok. Na področju Dolenjske in zahodnega Zasavja so situle in tudi druge pločevinaste posode najbolj pogoste na Magdalenski gori. Že sama ta koncentracija kovinskih posod na posameznih najdiščih daje veliko verjetnost, da so ta najdišča centri lokalne kovinske obrti, ne glede na to, da nas tudi drugi kovinski izdelki podobno navajajo k taki domnevi. Kar zadeva situle, imamo npr. na Magdalenski gori kontinuiteto od kurdskega tipa veder do tipološko zelo mladih variant situl. Figuralne upodobitve nas privedejo do podobnih oziroma istih zaključkov, kar je še toliko več vredno, kajti stil, ki ga izražajo upodobitve, je v našem primeru prav tako, če že ne bolj zanesljiv kriterij za ugotavljanje lokalnih specifičnosti kakor tehnika in tipološki elementi. Na Magdalenski gori imamo največ torevtičnih (figuralno) okrašenih situl in objektov iz bronaste pločevine. Dekoracija na teh objektih izraža tudi vse obravnane stilne stopnje.«

Iz pripovednih pasov teh imenitnih vedric izvemo, da so se dolenski halštatski velikaši nedvomno vzorovali pri grških in italjskih knezih, saj so

živeli na robu sredozemske Velike Grčije, s katero so vzdrževali redne trgovske stike. Iz mediteransko-jadranskega prostora so prihajali v naše kraje luksuzni nakitni in gospodinjski predmeti, likovne pobude, grško vino in nemara tudi nove ideje. »Dvorni« način življenja ilirskih mogotcev ima svoje vzore nedvomno v vzhodnem Sredozemlju.

Ustvarjalna in idejna moč vzhodnoalpskih umetnikov, zraslih iz ljudstva pastirjev in kovinarjev, je sicer zaostajala za likovnimi obzorji in lepotnimi nazori egejskih in tirenskih vzornikov, ker so izhajali iz povsem drugačnega okolja in z drugačnim izročilom. Lepotni kanon ustvarjalcev iz Mediterana in v sončni Heladi ni mogel veljati v mrazljivih alpskih dolinah globoko v celini, stran od vedre sinjine neba in modrine morja. Toda kljub temu so alpski likovni ustvarjalci v halštatskem času na svojstven način z umetniško izpovedjo na bronastih vedricah enakovredno stopili na vrh evropske prazgodovinske umetnosti. Kako številni so spomeniki situlske umetnosti na Dolenjskem, naj pove naslednji seznam:⁴⁹

1. Brezje pri Trebelnem: dve figuralno okrašeni pasni sponi. Obe sta v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju.

2. Dolenjske Toplice: figuralno okrašena situla. V Prirodoslovnem muzeju na Dunaju.

3. Magdalenska gora: 4 figuralno okrašene situle, deloma ohranjene samo v fragmentih, etažna posoda-ciborij, pasna spona. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani, v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju in v Peabody Museum v Cambridgeu (Massachusetts, USA).

4. Novo mesto: 6 (?) figuralno okrašenih situl. Hrani jih Dolenjski muzej v Novem mestu.

5. Stična: situla s figuralno okrašenim pokrovom. V Narodnem muzeju v Ljubljani.

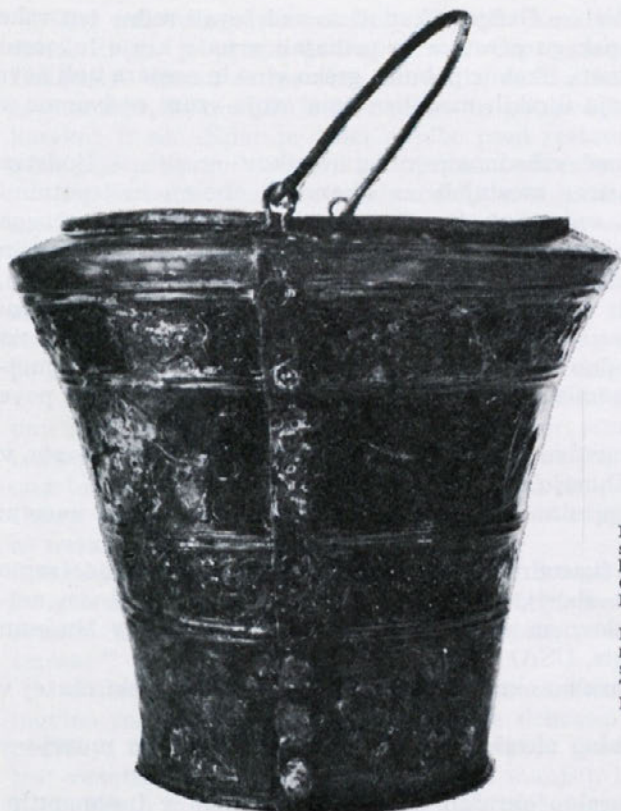
6. Valična vas: dve figuralno okrašeni situli (ena je samo v fragmentih). Narodni muzej v Ljubljani.

Poleg naštetih figuralno okrašenih situl, je bilo na Dolenjskem najdeno še več s koncentričnimi krogi, račkami, girlandami in vrstami drobnih pikic okrašenih situl (Novo mesto, Valična vas, Družinska vas). Gornji seznam je dovolj prepričljiv, da bomo delavnice situlskih umetnin iskali na Dolenjskem. Dolenjske in vse vzhodnoalpske halštatske okrašene situle so plod dveh bistvenih sestavin, ki sta botrovali njihovemu nastanku. Domača žarnogrobiščna tradicija je dala situlam tehnično osnovo, obliko in geometrijski okras sončnih koles in stiliziranih rač. Sredozemska ali orientalna komponenta pa je prispevala arhajski realizem pripovednih frizov.

Na posameznih pasovih s prizori na situlah vzhodnoalpskega kroga, dobro ločimo domorodne ikonografske prvine od tujih, grško-italskih elementov. Domače prvine oziroma oblike so: noša mož in žena (deloma vplivana iz »modnih centrov« Etrurije) in še posebej značilna oblika moških pokrival, oblike nakita, piščal-syrinx, oblika naslonjačev, čelad in orožja nasploh. V domačo tradicijo sodita tudi način in tehnika dvobojevanja z »boksarskimi rokavicami« (starejši avtorji so jih tolmačili kot gimnastične ročke) in običaj, da halštatski velikaši v Vzhodnih Alpah pri svečanih pojedinah obdržijo pokrivala na glavi.

Med tuje elemente na situlskih prizorih pa štejemo poleg načina okraševanja situl s slikovnimi vodoravnimi pasovi še: živalski friz in stilizacijo živalskih figur ter cvetov kot okrasni element, oblika ribjega mehurja kot dekoracija, pahljača, stožčasta čelada, ptiči na živalskih hrbtih, pleteninast ornament na pasnih ploščah, bojni voz, krilate bajeslovne živali, lira in gazele-anti-

Figuralno okrašena bronasta situla 2 s prizorom spreveda desno korakajočih mož in konj. Gomila IV, grob 3. Višina 21 cm. Foto: RGZM Mainz.

Figuralverzierte Situla 2 mit der Darstellung rechts schreitender Männer und Pferde. Tumulus IV, Grab 3. Höhe 21 cm. Photo: RGMZ Mainz.

Skodelica-zajemalka s figuralnim ročajem iz situle 2 v knježjem grobu 3, gomila IV. Foto: RGMZ Mainz.

Schöpf tasse mit figuralverziertem Henkel aus der Situla 2 im Fürstengrab 3, Tumulus IV. Photo: RGZM Mainz.

lope, ki v alpskem svetu niso bile znane. Srečno zlitje obeh vplivov je rodilo svojsko likovno tvornost, pojav, ki ga imenujemo »situlska umetnost«.

Torevitične umetnine vzhodnoalpskih ustvarjalcev so s svojo figuralno realistično izpovedjo po svoji kvaliteti daleč presegle dosežke drugih halštatskih kultur svojega časa. Številne razstave halštatskih umetnin v zadnjih desetih letih po raznih evropskih državah, so odmerile spomenikom situlske umetnosti pravo in pravično mesto v evropski prazgodovinski umetnosti. Sloviti italijan-

ski etruskolog Massimo Pallottino je že ob mednarodni razstavi situl leta 1962 poudaril, da je situlska umetnost do začetka zgodovinskega obdobja nedvomno prva figuralna manifestacija, ki jo lahko z vso pravico pojmuje kot kontinentalno-evropsko.

Še eno značilnost situlske umetnosti ne gre prezreti: njeno konservativnost v obliki in ikonografiji. V razponu dobrih dvestopetdeset let, od konca 6. stoletja do druge polovice 4. stoletja pred našim štetjem, imamo na Dolenjskem celo pahljačo situlskih spomenikov, začenši od najstarejšega, s kozorogi okrašenega pokrova iz Stične, do najmlajših novomeških situl najdenih v družbi negovske čelade, vendar so prizori na njih presenetljivo enotni. Stilno se je svet situlske umetnosti le malenkostno spreminjal, umetnostni izraz na situlah je dosledno arhajski in strogo uklenjen v obliko in motiviko. Do neke mere bi situlsko umetnost lahko primerjali s strogo kanonizacijo upodobitev v bizantinski umetnosti ikon, ki v svojem tisočletnem obstoju ni prekoračila že na začetku s predpisi togo začrtanih oblik in vsebine in je zato ostala skrajno konservativna, znašla se je v slepi ulici.

Konec situlske umetnosti je bil nasilno pretrgan. Nenadni vdor napadalnih keltskih rodov v naše kraje ni zlomil samo politične in gospodarske moči ilirskih plemen, temveč je presekala tudi niti halštatske kulturne tvornosti. Kelt-okupator je nasilno porušil tudi halštatsko kulturno tradicijo in ustvarjalnost in domorodcem vsilil svojo civilizacijo, zraslo v drugačnih okoliščinah, z drugačnim izročilom. S keltsko prevlado v naših krajih se zaključuje zlati vek naše prazgodovine, ki doseže svoj vrh v mlajšem obdobju halštatskega časa. Dolenjska postane spet stoletja dolgo nepomembna, anonimna provinca.

Detajl svečanega sprevoda na situli 2. Foto: RGZM Mainz.

Detail der feierlichen Prozession auf der Situla 2. Photo: RGZM Mainz.

HALŠTATSKE GOMILE

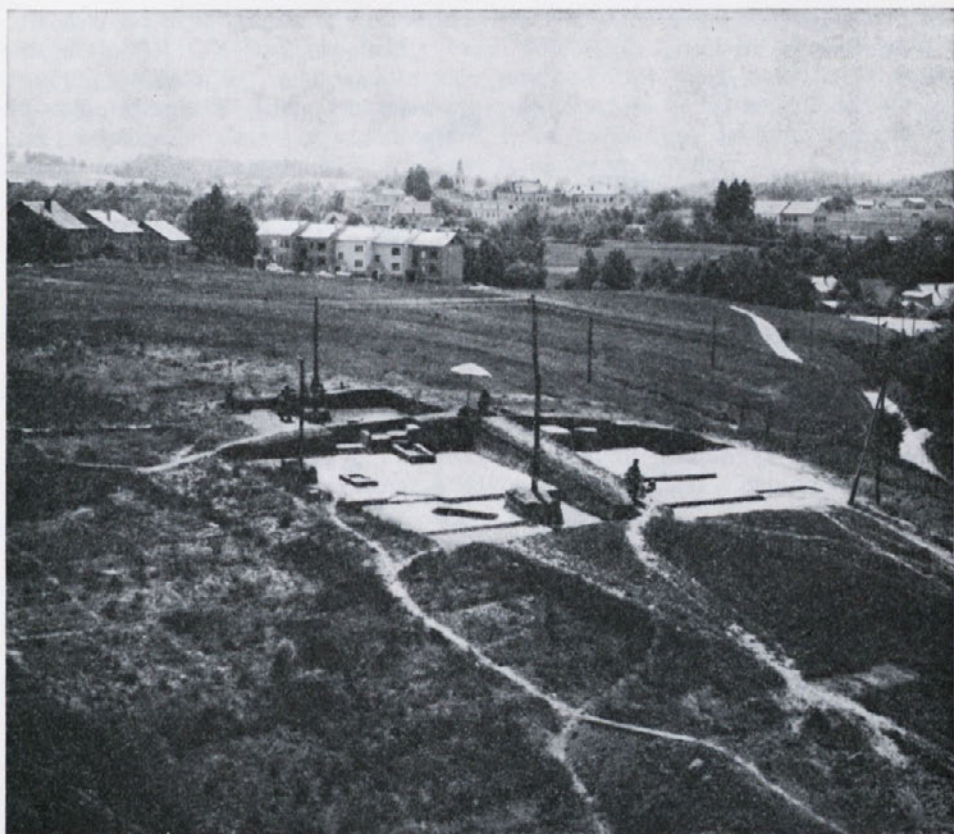
PIRAMIDE NAŠE DAVNINE — MESTO MRTVIH V KANDIJI

Strah pred neznanim po človekovi smrti in skrb za ugled in blagor pokojnikov duše v zagrobnem življenju v kraljestvu senc, sta bila v vsej človekovi zgodovini vedno zelo močan faktor pri oblikovanju njegovega duhovnega življenja in njegove filozofije. S kakšno skrbjo in žrtvami so ljudje v teku tisočletij gradili poslednja domovanja svojim rajnim, o tem nam zgovorno pričajo grobne arhitekture minulih obdobj. Spomnimo se velikanskih egipčanskih piramid, velikih skalnatih grobov neolitskih ljudi v severni Evropi, čudovitih zidanih mavzolejev in razkošnih grobnic antičnega sveta, velikih skitskih kurganov v južnoruskih stepah, itd. V naši ožji domovini pa so gradili podobna monumentalna poslednja počivališča — gomile, svojim rajnim halštatski Iliri, žilavi in sposobni hribovci v prvem tisočletju pred našim štetjem.

Gomile so neposredne priče češčenja mrtvih. Število in razprostranjenost gomil v pokrajini so nam mimo tega važni napotki, ob katerih lahko sklepamo o gostoti naseljenosti določene pokrajine v določenem času, saj moramo naselbine graditeljev gomil iskati v njihovi neposredni soseščini. Ker so dolenske halštatske gomile najreprezentativnejši spomeniki naše prazgodovine in so dale v zadnjih sto letih neštevilne in neprecenljive najdbe, je prav, da spregovorimo nekaj več besed o teh zadnjih počivališčih davnih Ilirov.

V naših krajih se prazgodovinske gomile prvič pojavijo že v bronasti dobi, nekako sredi 2. tisočletja pred našim štetjem. Pri nas so iz tistega obdobja zelo redke in jih poznamo le iz par najdišč v vzhodni Sloveniji. Sledi več stoletij dolgo obdobje žarnih grobišč proti koncu bronaste dobe, ko ljudje ne pokopavajo več v gomilah, temveč zakopavajo pepel sežganih mrličev v plitve grobne jame, brez večjih vidnih obeležij nad zemljo. Z naselitvijo in utrditvijo Ilirov na naših tleh pa se začne dolgo trajno obdobje halštatske kulture, katere najvidnejši zunanji izraz so prav neštete gomile, posejane po slovenski deželi. V naši domovini jih najdemo od Prekmurja do Notranjske in od Gorenjske do Bele krajine, vendar je njihova prava domovina Dolenjska, saj jih tukaj najdemo v daleč največjem številu.

Z razvojem halštatske kulture, ko le-ta doseže določeno razvojno stopnjo, se tudi pogrebni obred iz temeljev spremeni. Ni več skromnih in anonimnih grobov, kamor so zagrebali prah upepeljenih rajnikov, nič več ne sežigajo trupel; odtlej polagajo pokojnika k večnemu počitku v rakev z vsemi znaki odličja, na grobove pa začnejo nasipavati zemljo in tako so nastale mogočne gomile. Na ta način, to je s skeletnim pokopom v gomilah, so Iliri v naših krajih pokopavali skoraj 400 let. Iz tega časa se nam je ohranilo samo na Dolenjskem nad

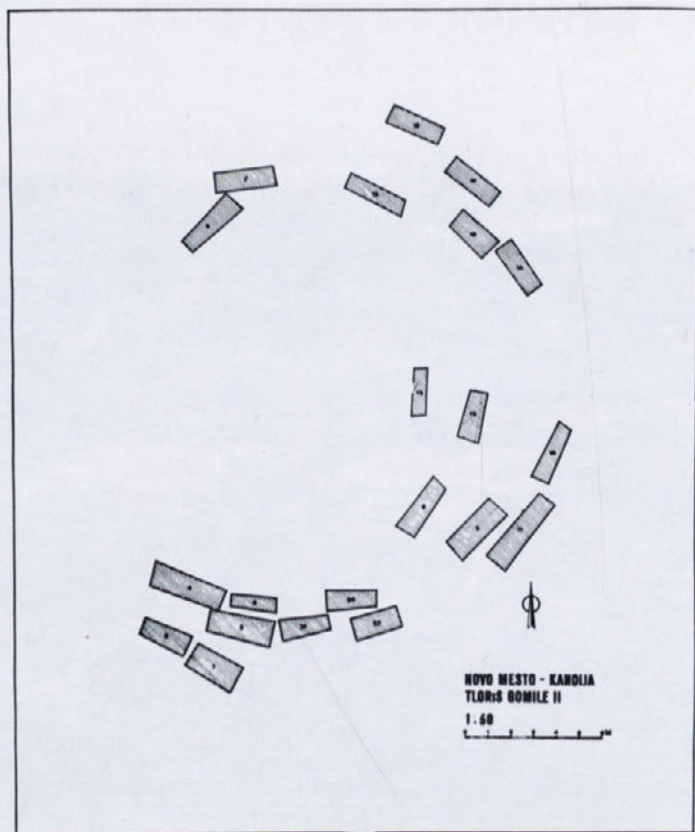
Izkopavanje halštatske gomile III na Znančevih njivah v Novem mestu poleti 1968.

Ausgrabung des hallstattzeitlichen Tumulus III in Novo mesto im Sommer 1968.

tisoč gomil! Kako priljubljen objekt so gomile v narodovem izročilu in ljudskem bajanju, nam govore številne pripovedke in pravljice (po navadi o zakladih, ki so zakopani v teh gomilah), ki so tako ali drugače vezane za te častitljive kupe nagrmadene zemlje, z ljubeznijo in s spoštovanjem nasute na grobove rajnih.

Kot vse, kar je v zvezi s smrtjo, je tudi gomile kot zadnje počivališče prazgodovinskih ljudi, obdala človekova domišljija z bajkami in pripovedkami, v katerih se prepletata resničnost in fantazija. Davni grobovi v gomilah so s svojo skrivnostno vsebino vedno razvneli preproste ljudi, vzbujali so radovednost. Človek pa je okoli njih spletal vsakovrstne zgodbe in razlage. Tako so ob gomilah nastale bajke o zakopanih zakladih, o zlatem teletu, o Atilovem grobu, o Turkih in o ajdovskih grobovih. Kako dolgotrajno in žilavo je ustno izročilo, dokazuje dejstvo, da ljudje še danes prav dobro vedo, da so ti veliki kupi nagrmadene zemlje stari grobovi, čeprav je minilo dva tisoč petsto let, odkar so davni Iliri spoštljivo gradili svoja velika poslednja domovanja. Širok odmev so našle gomile tudi v slovenskem krajevnem imenoslovju, saj poznamo v Sloveniji kar 15 vasi in zaselkov z imenom Gomila. To število toponimov

Tloris grobov v gomili. Krožni raspored grobov je značilen za halštatske rodoyne gomile na Dolenjskem.

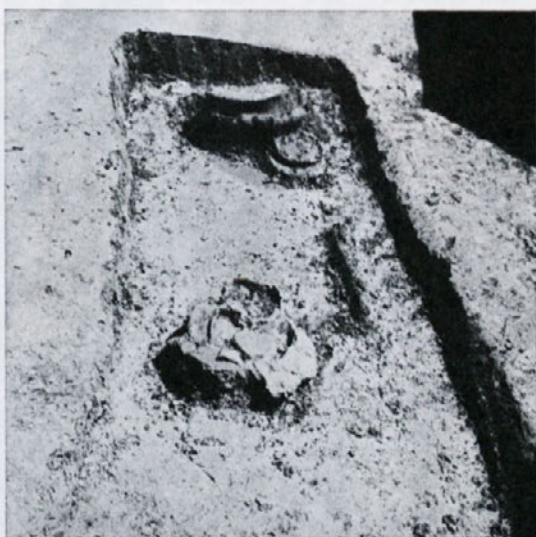
Grundriss der Gräber im Tumulus. Die kreisförmige Anordnung der Gräber ist charakteristisch für die hallstattzeitlichen Sippengrabhügel in Unterkrain.

pa je še precej večje, ker nismo upoštevali nešteti ledinskih imen v zvezi z imenom Gomila.

Zanimanje za prazgodovinske gomile, njihov pomen in vsebino, sega gotovo že stoletja nazaj, vendar o tem nimamo zanesljivih sporočil. Iz vsakodnevne izkušnje vemo, da različni spomeniki preteklosti, posebej še, če so vezani za grobove, nadvse radi burijo človekovo domišljijo, ki iz veličastnih davnih pokopališč ustvarja zakopane zaklade v »ajdovskih grobovih«, na Štajerskem pa skoraj vedno »Atilov grob«, ki naj bi bil zakopan nekje med Muro in Dravo. Romantika prve polovice 19. stoletja je bil tisti čas prebujanja nacionalne zavesti, ko se je mlada meščanska družba tako rada ozirala po narodovih starožitnostih in jih v rodoljubnem zanosu po svoje razlagala. Takrat so postale pomembne tudi halštatske gomile, ki so jih razlagali na vse mogoče načine: kot prirodne pojave in kot zadnja počivališča Kelto, Slovanov, Hunov in celo Turkov. Pritegnile so široko zanimanje prirodoslovcev, štabnih oficirjev, zemljemercev, etnografov in pravzaprav šele nazadnje zgodovinarjev. Ne-

dvomno so prve gomile iz radovednosti in iz roparskih nagibov prekopavali že pred stoletji. Odločilni preobrat v usodi dolenskih gomil pa se pričinja z vse večjim zanimanjem za prazgodovinske najdbe šele v drugi polovici 19. stoletja s poglobljenim študijem evropske prazgodovine, ko je bil že izdelan Thomsenov triperiodni sistem prazgodovine s tremi osnovnimi dobami: kameno, bronasto in železno, sistem, ki je v osnovi še danes veljaven.

Prvi raziskovalec, ki se je s strokovne plati lotil halštatskih gomil na Kranjskem, je bil kustos deželnega muzeja v Ljubljani Karel Dežman, ob njem pa tudi muzejski preparator Ferdinand Schulz. Začetki njunega izkopavanja na gomilah segajo v leto 1878. Usoda dolenskih oziroma kranjskih halštatskih gomil pa je nerazdružljivo povezana z delovanjem samozvanega »arheologa« Jerneja Pečnika, o čigar delu je bilo govora že v posebnem poglavju. Prvi, ki je že v Pečnikovem času strokovno neoporečno izkopaval dolenske gomile, je bil Josef Szombathy, ustanovitelj in predstojnik antropološko prazgodovinskega oddelka dvornega Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Za njima pa so v času avstro-ogrske monarhije izkopavali gomile na Dolenjskem še: šentjernejski rojak-samouk Ignac Kušljan, prvi slovenski arheolog Walter Šmid,

Najdbe v grobu med izkopavanjem.
Gomila II, grob 21.

Funde im Grab
während der Ausgrabung.
Tumulus II, Grab 21.

vojvodinja Meklenburška in Josip Mantuani. Med obema svetovnima vojnama sistematičnih izkopavanj gomil ni bilo, le v okolici Stične je nadaljeval roparsko kopanje v Pečnikovem stilu domačin Albin Hrast.

Ob naštevanju izkopavalcev naj omenim veliko zbirko izkopanin, ki jo je nabrala v svojih kopaških ekspedicijah po Dolenjskem v letih 1905—1914 vojvodinja Marija Gabrijela Mecklenburg (1852—1923). Za nas Slovence je še posebej žalostna usoda te zbirke, ki se nahaja v Združenih državah Amerike. Ta bogata arheološka zbirka je po prvi svetovni vojni ob ustanovitvi Jugoslavije prišla pod sekvester, ki pa je bil ukinjen leta 1929. Vojvodinja, oziroma njeni dediči so bili pripravljene zbirko prodati Narodnemu muzeju v Ljubljani. Toda

zaradi kratkovidne politike tedanjih muzealcev in oblastnikov, ki bi morali dedičem odšteti primerno odkupnino, ta velika in dragocena zbirka ni prišla v last Narodnega muzeja, temveč je bila razprodana na dražbi. Zbirko so iz Slovenije odpeljali v Zürich, kjer so sestavili in natisnili s slikami opremljen dražbeni katalog in nato je bila vsa zbirka 19. januarja 1934 razprodana na javni dražbi v New Yorku.⁵⁰ Dražbeni katalog je še vedno edina objava na primer bogatega gradiva iz japonskih grobov iz Vinice v Beli krajini. Edina sreča v nesreči je, da je največji del zbirke kupil Peabody Museum v Bostonu, kjer nameravajo v nekaj letih natisniti katalog najdb.

Po drugi svetovni vojni je Narodni muzej iz Ljubljane pod vodstvom Staneta Gabrovca pričel sistematično izkopavati izredno veliko halštatsko gomilo pri Stični.⁵¹ Izkopavanje je trajalo več let, na njem so uporabili najbolj sodobne tehnične metode dela, ki zagotavljajo absolutno točnost posameznih najdiščnih podatkov. Hkrati je to bil šolski primer, kako je danes treba izkopavati gomile, ostal pa je tudi vzor za vsa tovrstna izkopavanja. V petdesetih

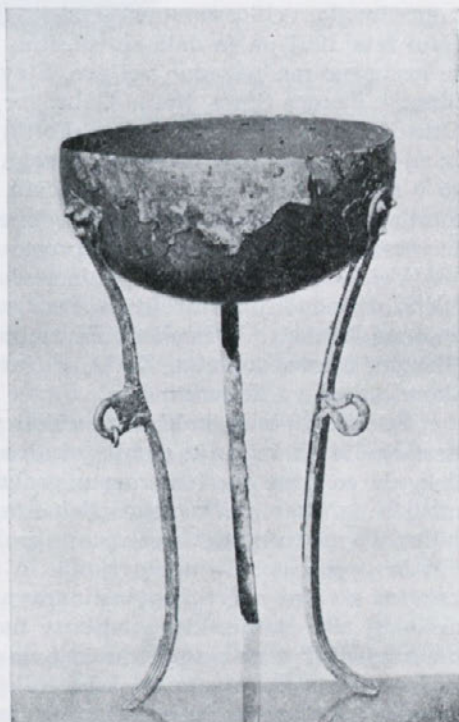
Bronastl knežji oklep iz gomile v Kandiji, izkopan leta 1939.

Bronzerner Fürstenpanzer aus dem Tumulus in Kandija, gefunden im Jahre 1939.

letih je prekopal na Libni več manjših gomil France Stare,⁵² leta 1962 sta prav tako na Libni izkopala še ostanke velike gomile Stanko Škaler in Tone Knez⁵³ in še enkrat leta 1969 Stanko Škaler, ko je v gomili našel dvogrebenasto čelado in neokrašeno situlo.⁵⁴

Zanimiva je usoda novomeških gomil. Prvi dve je izkopal že Pečnik leta 1894,⁵⁵ nadaljnji dve je odkopal Walter Šmid leta 1905.⁵⁶ Leta 1939 so pri urejanju stadiona v Kandiji našli knežji halštatski oklep,⁵⁷ dve leti za tem pa v isti gomili še trinožni bronasti kotliček.⁵⁸ Poleti 1967 se je začelo s sistematičnim izkopavanjem prahistorične nekropole v Kandiji, ki je tedaj štela še približno pet halštatskih gomil in ob njih še latensko plano grobišče. Izkopavanje te obsežne nekropole je trajalo vse do poletja 1970.⁵⁹

Prvi avtor, ki je opozoril na važnost dolenskih halštatskih gomil, je bil slavni dunajski arheolog Moritz Hoernes⁶⁰ (1852—1917), ustanovitelj katedre za prazgodovino človeka na dunajski univerzi. Hoernes velja za utemeljitelja moderne evropske prazgodovine. Ob meklenburški zbirki se je s tipološko-analitično metodo lotil slovenskega prazgodovinskega gradiva Rajko Ložar,⁶¹ naš prvi prazgodovinar, ki je skušal ovrednotiti dolenske izkopenine ter opozoril na razvoj oblik v halštatsko-latenskem času pri nas. Žal pa je njegovo mnogo obetajoče delo ostalo nedokončano. Po drugi svetovni vojni je delo v tej smeri nadaljeval in poglobil France Stare,⁶² ki je ob izkopeninah iz Vač prispeval nov kronološki in kulturnozgodovinski osnutek naše prazgodovine v prvem predkrščanskem tisočletju. S Staretovo študijo smo se Slovenci otresli arheološko-raziskovalnega zamudniškega provincializma in stopili smo na oder raziskovalcev evropske prazgodovine kot enakovreden partner.

Bronasti daritveni trinožni kotliček,
izkopan leta 1941 v Kandiji. Višina 43 cm.

Bronzerner Opferkessel aus dem Tumulus
in Kandija, ausgegraben im Jahre 1941.
Höhe 43 cm.

Tretja in najbolj dognana domača študija o halštatski kulturi na Slovenskem (ki temelji prav na najdbah iz gomil) s tipološko, kulturnozgodovinsko in časovno razdelitvijo gradiva, je izšla izpod peresa Staneta Gabrovca,⁶³ danes najboljšega poznavalca halštatskega obdobja v Sloveniji. S to študijo je Gabrovec razčlenil halštatsko bogastvo Slovenije z najsodobnejšimi prijemi, ki temeljijo na izkušnjah nemške prazgodovinske šole (Reinecke in Merhartova šola na univerzi v Marburgu na Lahni). V svoji študiji je tudi novomeškim najdbam odmeril važno mesto kot »horizont stiško-novomeških knežjih grobov«.

Zlati diadem, izdelan iz tanke pločevine in okrašen z iztolčenimi geometrijskimi motivi.
Gomila II, grob 8.

Golddiadem aus dünnem Goldblech, mit getriebenen geometrischen Muster verziert.
Tumulus II, Grab 8.

V zadnjih dvajsetih letih je raziskovanje prazgodovine v Sloveniji močno napredovalo, velika razstava situlske umetnosti z mednarodno udeležbo v Ljubljani leta 1962 pa je dala slovenskim halštatskim najdbam čisto nov poudarek in nesporno mednarodno veljavo. Številni domači in tuji raziskovalci-prazgodovinarji: France Stare, Stane Gabrovec, Stanko Pahič, Tone Knez, Karl Kromer, Otto-Herman Frey in Stephen Foltiny, so pri raziskovanju halštatskega časa in njegovih ostalin v Sloveniji dosegli že lepe uspehe. Obsežna izkopavanja, ki so v teku v Stični in v Novem mestu, bodo v nekaj letih bistveno dopolnila in morda celo popravila naše znanje in naše domneve o halštatskem času pri nas in v celotnem vzhodnoalpskem prostoru.

Velikansko število izkopanin iz dolenskih halštatskih gomil je danes shranjeno v naslednjih muzejih: v Prazgodovinskem oddelku Prirodoslovnega muzeja na Dunaju, V Peabody Museum pri harvardski univerzi v Cambridgeu (Boston, Massachusetts, ZDA), v Narodnem muzeju v Ljubljani in v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

Še nekaj besed, kakšne so videti gomile in kje jih lahko najdemo. Velikokrat ljudje ob kopanju gomil začudeno sprašujejo, kako da so raziskovalci vedeli, da so prav na tem mestu grobovi. Po navadi ti nepoučeni radovedneži mislijo, da imamo arheologi kakšne tajne zapise ali načrte, ali pa da celo z bajlico iščemo in ugotavljamo stare grobove. Seveda pa je resnica čisto drugačna in sila preprosta. Za ugotavljanje in lego posameznih gomil niso potrebni nikakršni skrivni načrti, niti nadnaravne moči, temveč le zdrava pamet in večše oko. Vsi tisti ljudje, ki so veliko v naravi, ki so z njo intimno povezani in od nje odvisni, kot na primer: kmetje, logarji, lovci in gozdarji, bodo vedno z lahkoto in zanesljivo ugotovili, kdaj in kje imamo opraviti z gomilo. Izurjeno oko, navajeno da budno opazuje naravo, bo vedno pravilno precenilo oblikovanost

zemljišča in ločilo naravne oblike od umetnih tvorb. Vsaka gomila je umetna tvorba, je prazgodovinska arhitektura, delo človeških rok in zato nujno izstopa iz naravnega okolja. Seveda so čas, vetrovi, deževje, plug in rastlinstvo to mejo med delom narave in delom človeških rok včasih že močno zabrisali, tako da večkrat le s težavo še ugotovimo obrise oziroma velikost nekdanjih gomil, posebej še, če so bile majhne.

Obredna keramična vaza-kernos. Gomila IV, grob 20. Foto: RGZM Mainz.
Keramisches Kultgefäß-Kernos. Tumulus IV, Grab 20. Photo: RGZM Mainz.

Po navadi leže gomile skrite radovednim očem v gozdovih, na pobočjih ali pa ob vznožjih davno zapuščenih utrjenih gradišč. Njihovo število na posameznih najdiščih je zelo različno: lahko najdemo samo eno ali dve samotni gomili, lahko jih najdemo v gručah po pet do deset skupaj, našli pa bomo tudi velikanska pokopališča ob velikih halštatskih gradiščih, koder lahko naštejemo celo več desetih gomil. Gomilno grobišče pri Stični na primer je štelo nekoč okrog 140, po velikosti sicer dokaj različnih gomil. Med taka velika najdišča halštatskih gomil, ki so zrasla ob močnih središčih halštatskega življenja sodijo še: Magdalenska gora pri Šmarju, številne gomile na pašniku in v gozdu pri Dobravi blizu Dobrniča, desetine pozabljenih, pa tudi že večji del izropanih gomil na zahodnem pobočju Vinjega vrha nad Belo cerkvijo, okrog 30 jih je v brezovem gozdičku pri Grmu v Beli krajini in prav toliko pri vasi Podzemelj, nad 60 jih je bilo na Libni, vsaj 11 jih je bilo v Novem mestu, 12 manjših je pri Kostanjevici, in še bi jih lahko naštevali v nedogled.

Veliko so jih že prekopali, zasekali so vanje grde rane, jih plenili in oskrunili s pohlepno grabežljivostjo po vedno novih najdbah. Na Štajerskem, posebej še v Slovenskih goricah in v Prekmurju, so v gomilah pokopavali domačine v rimskem času, medtem ko na Dolenjskem gradijo gomile in vanje

pokopavajo svoje rajne samo Iliri v starejši železni dobi do nekako leta 300 pred našim štetjem. V kasnejšem času na Dolenjskem in v Beli krajini nič več ne pokopavajo v gomilah, medtem ko jih na Primorskem in na Notranjskem sploh ne poznajo.

Število grobov v posameznih gomilah je zelo različno. Poznamo gomile samo z enim grobom, pa tudi take, v katerih je bilo pokopanih nad dvesto ljudi. Največ je med njimi takih, ki krijejo v sebi od 5 do 20 grobov. V premeru merijo od treh pa do šestdeset metrov, njihova višina pa se giblje od pol metra do petih metrov, saj največje gomile predstavljajo kar pravcate gričke. Računati moramo, da so bile gomile v času nastanka še nekoliko večje, ali vsaj bolj strme, vendar so se v teku tisočletij s spiranjem in z obdelovanjem zemlje dokaj znižale oziroma so postale bolj ploske. Na podlagi števila pokopov v posameznih gomilah lahko ugibamo in domnevamo, da so bili v njih pokopani: ali člani ene družine, enega rodu, ali celo člani enega plemena. Kakor se že na zunaj posamezne gomile med seboj močno razlikujejo, tako velike in še večje so razlike med posameznimi grobovi v gomili. Nekateri med njimi so zelo revni na pridatkih, medtem ko so spet drugi bogato opremljeni z raznimi posodami in okrasjem. Odlične osebe so pokopali celo skupaj s konjem. Take grobove konjenikov so našli v Stični, Novem mestu, na Libni in še kje. Železno pravilo pri obredu pokopavanja mrtvih v halštatskem času je očitno bilo: čim odličnejši položaj v življenju na gradišču tem lepši in bogatejši je tudi poslednji počitek v gomili.

Nakitni predmeti v grobu ilirske kneginje. Gomila III, grob 33.

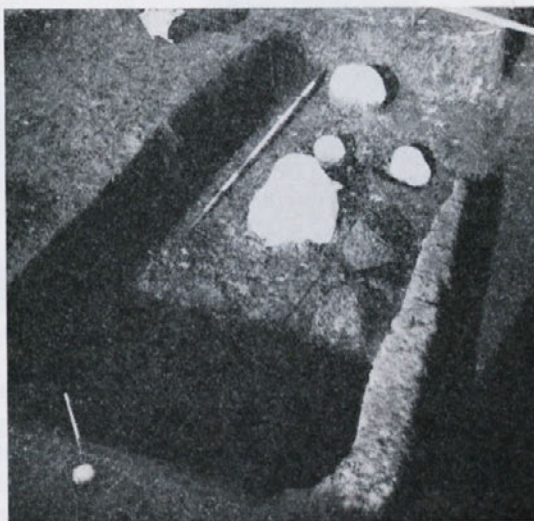
Schmuckgegenstände im Grabe einer illyrischen Prinzessin. Tumulus III, Grab 33.

Običajen halštatski grob v gomili je videti nekako takole: mrlič je ležal iztegnjen na hrbtu, na prsih ima eno ali celo dve zaponki, ki sta mu spenjali obleko, na rokah zapestnici, ženske nosijo okrog vratu ogrlico iz jantarnih ali celo barvastih steklenih biserov, na nogah večkrat nosijo bronaste nanožnice. K nogam pa skoraj vedno položijo eno ali več keramičnih posod s hrano in pijačo za pokojnikovo dušo, kot je veleval takratni pogrebni običaj. Ženske

grobove odlikuje lišp in obilica nakitnih predmetov. V moških grobovih pa najdemo poleg lončenih posod za hrano največkrat železno in broneno orožje: nož, eno ali dve sulici, ščitno okovje, bronaste opasače, včasih tudi bronasto čelado. V izredno bogatih grobovih, ki pa seveda niso pogosti, so našli tudi že bronaste prsne oklepe. Take izredno bogate grobove imenujemo »knežje« grobove, ker domnevamo, da so tam bili pokopani plemenski knezi ali vplivni rodovni načelniki, vsekakor pripadniki halštatske aristokracije. Bogate in ugledne prebivalce so pokopali v hrastovih krstah. Zunanji rob gomile pa so označili z vencem lepo zloženega kamenja. Grobovi v večjih gomilah na Dolenjskem so praviloma razvrščeni v krogu, bolj na obodu gomile, v sredini gomile pa so pokopali včasih svojega prvaka ali načelnika. Poznamo pa tudi veliko gomil, ki sploh nimajo osrednjega groba. Tak je primer z vsemi gomilami, ki smo jih odkrili v Novem mestu, kjer so bili bogati knežji grobovi prav tako zakopani v krogu na obodu gomile, kot vsi ostali pripadniki rodu. Eni tolmačijo ta pogrebni običaj kot izraz vojaške demokracije, družbene ureditve, ki naj bi vladala pri halštatskih Ilirih, drugi pa menijo, da moramo v sredini gomile gledati grob bajeslovnega prednika, okoli katerega so našli svoj poslednji dom njegovi nasledniki.

Grob Ilirskega kneza
med izkopavanjem in način reševanja
najdb. Gomila IV, grob 3.

Das Grab eines illyrischen Fürsten
während der Grabung und Bergung
der Funde.
Tumulus IV, Grab 3.

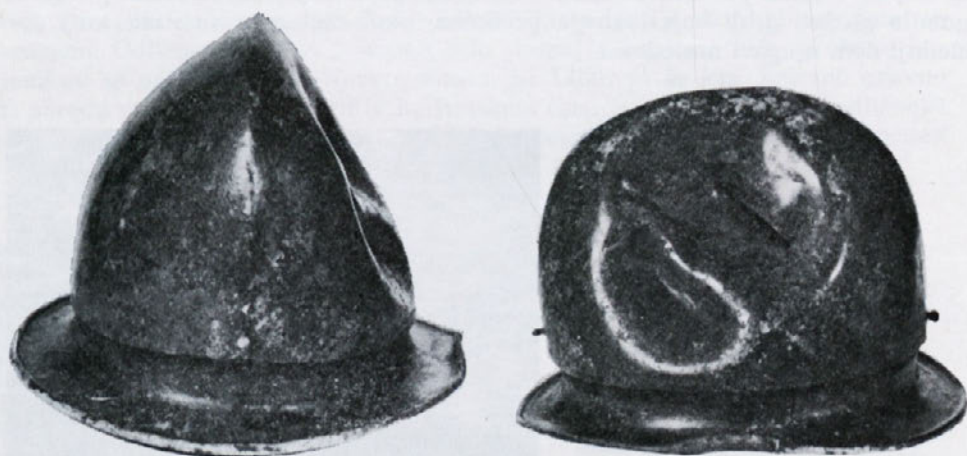

Izkopavanje halštatskih gomil v Novem mestu je pokazalo, da imamo na tem najdišču opravka s klasičnimi rodovnimi gomilami, ki so posebna značilnost halštatskega časa v Sloveniji. To je: skeletni pokop v gomili, pri čemer so vsi grobovi razporejeni v krogu na obodu gomile, središče gomile pa je prazno. Novomeške gomile so merile v premeru okrog 30 metrov, vsebovale pa so od 20 do 33 grobov. V vsaki veliki gomili pa bomo našli enega ali dva knežja grobova, ki jih odlikujejo številni in dragoceni pridatki. Ta način pokopavanja je tako značilen za Dolenjsko v mlajšem halštatskem času, da je v prazgodovinski arheologiji dobil tudi svoje ime kot: dolenjska skupina halštatskih rodovnih gomil. Opisani način pokopavanja, z majhnimi različicami, je znan tudi

v centralni Bosni na Glasincu, v zahodni Srbiji in Makedoniji, neznan pa je v severni Italiji in severno od Alp, z izjemo gomile v Hirschlandenu⁶⁴ in Oberirmsingenu^{64a}.

Nikdar ne bomo zanesljivo izvedeli, kakšni so bili halštatski pogrebni običaji. Vemo samo to, da so pokojnim polagali v grob nakit, orodje in orožje ter posode s hrano in pijačo, dušam v okrepčilo na poti v zagrobno življenje. Nikoli ne bomo dognali, kako so se poslavljali od rajnega na mrtvaškem odru, kako se je vil mrtvaški sprevod z gradišča na Marofu k bregovom Krke, kako so pokojnega prepeljali na drugi breg in s kakšnimi obredi so ga položili k večnemu počitku v gomilo. Le domišljija nam lahko pričara tarnanje in jok užalostčene srenje, žebranje svečnikov, vonj dišečih kadil in žgalnih daritev, tožeče petje obrednih žalostink, posmrtno pogostitev ob odprtem grobu in morda celo bojne igre uglednemu pokojniku na čast. Kdo ve, kako je bilo?

Celada negovskega tipa s sledovi udarcev z bojno sekiro. Gomila IV, grob 3. Foto: RGZM Mainz.
a) od spredaj

b) od strani

Negauer Helm mit Spuren von Streitaxthieben. Tumulus IV, Grab 3. Photo: RGZM Mainz.
a) Vorderseite

b) Seitenansicht

Okrog gomile so zgradili venec zloženega kamenja in s tem začrtali njen obseg, hkrati pa najbrž označili tudi posvečeni prostor, kamor nepoklicanim niso dovolili vstopa. Na vrhu gomile so najbrž postavili kamnito ali vsaj leseno podobo, ali samo leseno obeležje — soho, kjer bi se lahko odpočile duše pokojnih, kot nam pripoveduje Homer. Kakšna so bila ta znamenja na vrhu gomil ne vemo, toda o njihovem obstoju lahko sklepamo, ker so na primer v Hirschlandenu na Württemberškem našli odlično kamnito plastiko moža-bojevnika v naravni velikosti, ki je stala na vrhu velike knežje gomile. Še manj vemo, koga so takšne figure na vrhu gomil predstavljale: so bile to podobe pokojnikov, heroiziranih polbogov, ali morda bogovi-zavetniki, ki so bdeli nad pokojem pokopanega rodu? Tega pač ne bomo nikoli razjasnili.

S kakšnimi obredi so pospremili umrlega k zadnjemu pokoju, bomo morda našli odgovor pri Homerju, na tistem mestu, kjer opisuje, kako so položili k večnemu počitku junaka Patrokla. Mar niso naše gomile enako zgrajene kot poslednji dom junaškega Ahajca? Prisluhnimo Homerju:⁶⁵

»Najprej grmado ugasé, do kraja, z iskrečim se vinom,
kjer razsajal je ogenj, globoko pogreznil pepel se,
z jokom pobirajo bele kosti prijaznega druga
v žaro jih zlato denó zavite v maščobo dvogubno,
v šotor postavijo zdaj, pokrijejo z mehko tkanino.
Grobu začrtajo krog, položijo okoli grmade
kamnitih vklad, zatem pa naspó na kraju gomilo.
Kadar nasuli so grob, odidejo. On pa, Ahiles,
ljudstvu ostati velí, posadi ga v krogu širokem
dá od ladij prinesiti nagrade, trinožnike, kótle,
konje in z njimi mezgè pa bikov mogočne glavine,
vitka dekleta povrh in sivó kaljèno železo«

Pri kopianju gomil v Novem mestu se nam je nujno vsililo vprašanje, kako in s kakšnimi obredi so Iliri pospremili svoje mrtve k večnemu počitku. Ustavljeni tlorisi in lega grobov v gomili ter smiselni razpored pridevkov v posameznih grobovih kažejo na visoko razvit in strogo določen ritual pri pokopavanju mrtvih. Značilni pridatki v grobovih pa nam povedo tudi to, ali je bila v grobu pokopana žena ali mož, revež ali bogatin, vojak ali rokodelec. Če bi se nam ohranile še kosti pokopanih, pa bi lahko manj kot na desetletje natanko določili še starost pokojnega.

Kljub plenitvam in številnim izkopavanjem so se nam ohranile gomile iz veka v vek, do današnjih dni. Spominjajo nas davne in slavne preteklosti halštatskih Ilirov, ki so prvi z ljubeznijo naselili našo zemljo, jo obdelovali in ji ostali zvesti vse do prihoda Slovenov. Ilirski velikaši so bili naši faraoni, gomile pa naše piramide. Naše piramide niso izklesane iz obstojnega, večnega kamna, toda zgrajene so bile iz enakih pobud in z enakim spoštovanjem kot one ob Nilu. Tako kot tiste v Egiptu, tako so tudi naše piramide na Dolenjskem postale poslednji dom sposobnega in visoko civiliziranega ljudstva.

Gomile-piramide naj bi kot mogočne arhitekture ostale neminljivi spomeniki onih, ki so prvi na naših tleh intenzivno obdelovali zemljo, se lotili rudarstva in metalurgije ter nam zapustili trajne kulturne in zgodovinske vrednote izrednih kvalitet. Plenilcev grobov se ni manjkalo ne tam, ne tod. Poleg nekaterih še razmeroma dobro vidnih okopov razsežnih gradišč, so halštatske gomile tudi intimni arhitektonski spomeniki naše prazgodovinske preteklosti. Spomnimo se samo, kako lepo je bil zložen mogočni venec kamenja okrog velike knežje gomile v Stični, ki je po svoji impozantni velikosti v pravem pomenu dolensjska prazgodovinska piramida. Halštatski knezi so terjali tudi po smrti trajna znamenja svoje moči in veličine, zato moramo v gomilah gledati herojsko monumentalizacijo halštatske aristokracije v posmrtnem življenju.

Halštatska kultura pri nas je izrazito vaška kultura, zrasla je na patriarhalnem rodovnem izročilu. Najvišja oblika komunalnega življenja v halštatskem času je bila čvrsto utrjena vas — trdnjavi podobno gradišče, ki ni poznalo iz kamnov in malte sezidanih hiš. Šele Rimljani, sijajni arhitekti in gradbeniki, so prinesli v naše kraje novo tehnologijo gradnje: z apneno malto vezane zidove, tlakovane ceste, zidanje z opeko, zidanje na obok itd. Rimljani so v naših

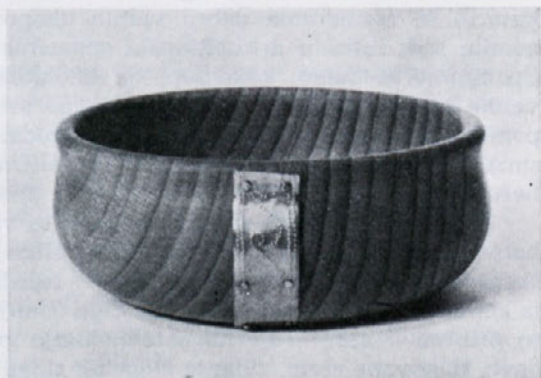

Narebrena bronasta cista z dvema ročajema iz Kandije. Gomila IV, grob 3. Višina 18,5 cm.
Foto: RGZM Mainz.

Gerippte Bronzeziste mit zwei tordierten Henkeln aus Kandija. Tumulus IV, Grab 3. Höhe 18,5 cm.
Photo: RGZM Mainz.

Rekonstruirana lesena skodelica
z bronastim okovom iz ciste
v grobu 3, gomila IV. Višina 4,3 cm.
Foto: RGZM Mainz.

Rekonstruierte Holztaße
mit Bronzebeschlag aus der Ziste
im Grab 3, Tumulus IV. Höhe 4,3 cm.
Photo: RGZM Mainz.

krajih prvi utirali in gradili nove ceste, ki se ne skladajo vedno s prazgodovinskimi potmi, in gradili so mesta in naselja na krajih brez poprejšnje naselitvene tradicije. Z njimi sta prišli v naše kraje tudi mestna kultura in civilizacija, porojeni v čisto drugačnih pogojih in v drugačnem okolju.

MESTO MRTVIH V KANDIJI

Vse do poletja 1967 je na Znančevih njivah in na Kastelčevih travnikih v Kandiji še bilo vidno prazgodovinsko gomilno grobišče. Brez nekega smiselnega reda postavljena skupina poslednjih petih halštatskih gomil na tem območju je vdano čakala svojo usodo. Skoraj polni dve in pol tisočletji so stale tukaj, pokojnim na čast in v trajen spomin, ter potomcem v opombo. Stoletja so orali po njih, ralo in lemež sta počasi, toda vztrajno odnašala zemljo z njihovih temen. Sprane od deževnih nalivov in spihane od viharjev so kljubovale neprijaznemu času.

Nizko sploščene in ponižane so ždele gomile na blagem zahodnem pobočju, ki pada proti vijugavemu Težkemu potoku. Le izvežbano oko jih je lahko še opazilo in vedelo, da ti veliki ploski kupi zemlje krijejo v sebi grobove davnih staroselcev Ilirov, da so to znamenite dolenjske halštatske gomile. Na izkopavanje ni bilo misliti, saj domači novomeški muzej ne bi zmožgel tolikšnih stroškov, kot jih terjaja izkop samo ene velike gomile po sodobnih načelih izkopavanja, a kaj šele celega gomilnega grobišča. Pa se je vendarle vse obrnilo drugače.

Na podlagi zazidalnega načrta je gradbeno podjetje PIONIR kot investitor in izvajalec del začelo poletje 1967 z izgradnjo stanovanjske soseske Nad mlini in na Znančevih njivah. Prav na tem področju, ki je danes skoraj že povsem zazidano, se je raztezalo največje prazgodovinsko grobišče v Novem mestu, ki je obsegalo do leta 1967 še zadnjih pet halštatskih gomil in še precejšnje plano latensko grobišče ob njih. Ker pa je bil ves ta teren spomeniškovarstveno strogo zaščiten kot arheološki spomenik prvega reda, so morala biti pred gradbenimi posegi izvršena sistematična izkopavanja. Treba je bilo hitro in odločno ukrepati. S terenskim delom smo začeli konec julija 1967.

V hudi časovni stiski in z več kot skromnimi denarnimi sredstvi smo se morali lotiti obsežnih raziskovalnih del. To je bilo zelo naporno delo, saj se je ves čas bil tihi boj s časom med vodstvom izkopavanja in vodstvom gradbišča. Gradbeni roki so terjali svojo izpolnitev, mi izkopavalci pa smo bili težaven boj z vremenom in težkimi terenskimi razmerami v spolzki, težki ilovici ob deževnem vremenu. Zaradi pomanjkanja denarja smo poletje 1967 v prvi fazi raziskovanja rešili pred uničenjem 42 latenskih grobov, ki smo jih odkrili na mestu, kjer stoji danes stanovanjski stolpič S-2. V drugi fazi smo izkopali polovico gomile I (za več nismo imeli denarja), da bi lahko na tem mestu gradbeno podjetje pričelo z gradnjo stolpiča S-1. V polovici gomile smo izkopali 20 halštatskih grobov. S temi deli je bilo terensko delo v letu 1967 zaključeno. Morali smo se pripraviti na veliko raziskovalno delo v naslednjem letu, ki je predvidevalo izkop kar treh velikih gomil.

Leta 1968 smo s terenskim delom pričeli že 25. marca, takoj potem, ko je prvo pomladansko sonce odtajalo zemljo in pobralo zadnje krpe snega. Ves čas

Zelezna bojna sekira z ostanki lesenega toporišča.
Gomila IV, grob 3. Dolžina 20,5 cm. Foto: RGZM Mainz.

Eisernes Tüllenbeil mit Resten des Holzschafte.
Tumulus IV, Grab 3. Länge 20,5 cm.
Photo: RGZM Mainz.

Bronasta fibula certoškega tipa iz gomile IV, grob 3. Dolžina 11 cm.

Bronzene Certosafibel aus Tumulus IV, Grab 3. Länge 11 cm.

izkopavanja so poleg delavcev sodelovali tudi študenti arheologije z ljubljanske univerze, ki so na ta način širili in izpopolnjevali svoje teoretično pridobljeno znanje s praktičnim terenskim delom. Na pomoč pa so priskočili tudi nekateri preparatorji in slovenski arheologi. Najprej smo se lotili izkopavanja po izgledu največje gomile III na temenu Znančevih njiv. Da smo jo v celoti prekopali,

smo potrebovali 48 delovnih dni. V premeru je gomila merila 28 metrov, v sredini pa je bila visoka 205 cm. V tej gomili smo odkrili samo 17 skeletnih grobov, toda med izkopavanjem smo ugotovili, da je bilo precej grobov že pred časom uničenih. Leta 1954 je namreč posestnik Kovačič prav na tej gomili hotel sezidati hišo in je zanjo že izkopal jamo za temelje. Vendar so mu občinski možje nato gradnjo iz spomeniškovarstvenih razlogov na tem mestu prepovedali in zavrjeni graditelj je moral zasuti že izkopano gradbeno jamo. Toda grobovi na tem mestu gomile so bili na žalost že uničeni. Pri pazljivem izkopavanju smo vse to lahko razbrali iz zemeljskih plasti.

Pivski rog v obliki škorenjčka. Drobno žlebljen ornament je recentno obarvan. Gomila III, grob 2. Višina 12,5 cm.

Trinkhorn in Stiefelform. Tumulus III, Grab 2. Höhe 12,5 cm. Das fein kanellierte Ornament ist rezent nachgefärbt.

Gomila III je vsebovala nekaj zelo bogatih grobov. V enem izmed njih smo našli pri nogah pokojnika dve enako oblikovani veliki kelihasti posodi, ki sta s plitvimi urezi bogato okrašeni z geometrijskimi vzorci, največ s sončnimi simboli. V nekem drugem moškem grobu smo našli izredno lepo oblikovan in okrašen pivski rog iz žgane gline, izdelan v obliki majhnega škorenjčka oziroma zelo stilizirane ptice. To lepo in enkratno posodo lahko štejemo že med praktično uporabno prazgodovinsko plastiko, torej izdelek umetne obrti.

Med vsemi grobovi v tej gomili pa je bilo najlepše odkritje grob bogate žene — kneginje. Telo te žene so krasili naslednji nakitni predmeti: okrog vratu je imela nanizane kar tri razkošne in celo ogromne ogrlice iz jantarnih jagod, na rokah je nosila osem izredno velikih bronastih zapestnic, na prsi so ji položili drobno statveno utež iz gline, k nogam pa so ji položili dve bronasti posodi. Obe ti posodi sta celo figuralno okrašeni situli, kar predstavlja izredno dragocenost v naši arheološki zapuščini. Spričo dejstva, da ta žena sploh ni imela keramičnih pridatkov, temveč samo luksusne predmete iz jantarja in brona, nam je jasno, da imamo pred seboj grob žene iz najvišjega družbenega sloja halštatskega časa — ilirsko princeso.

Na drugem kraju gomile smo odkrili zelo velik grob, ki je po obliki veliko obetal. Ko smo ga prekopali do dna, smo v njem našli le kopico po vsem grobu razmetanih črepinj različnih keramičnih posod, sledove lesene krste in — nič več. Razočarani smo lahko le ugotovili, da so nas že prehiteli davni plenilci grobov, ki so temeljito izropali ta grob, v katerem je nedvomno bila pokopana ugledna oseba z bogatimi pridatki. To so drobna razočaranja, ki nikoli ne prizanesejo še tako izkušenemu arheologu.

Potem ko smo izkopali gomilo III, smo se lotili odkrivanja sosednje gomile IV. Ta je ležala na južni strani gomile III, tik ob njej. Gomila IV je bila že tako močno sploščena, da smo jo komaj še opazili in na zunaj je izgledala dokaj manjša kot gomila III, toda zunanji videz je varal. Za njen izkop smo potrebovali 34 delovnih dni. Gomila IV je bila sicer dosti bolj plitva, kot sosednja gomila III, saj je v središču merila komaj 1,40 m v višino, v premeru pa dosegla vendarle 27 metrov. V njej smo našli 26 grobov, toda menim, da je bilo na zahodni strani gomile z oranjem uničenih že približno 5 grobov.

Bronasta fibula (zaponka) z nogo izoblikovano v konjsko glavico. Gomila II, grab 5. Dolžina 7 cm.

Bronzene Pferdekopffibeln in Certosiaschema mit Armbrustkonstruktion. Tumulus II, Grab 5. Länge 7 cm.

Ta gomila je po bogastvu najdb celo prekašala gomilo III, saj smo v njej odkrili kar tri zelo bogate knežje grobove s posebno dragocenimi najdbami. Med temi je daleč najbogatejši in znanstveno najpomembnejši grob moža — ilirskega kneza, ki so ga položili k večnemu počitku skupaj z njegovim konjem. V tem zelo velikem grobu smo poleg delov konjske opreme (železne žvale, itd.) našli tudi bogato osebno opremo moža: bronast nakit, ogrlico iz jantarnih in steklenih biserov, železne sulice, bronasto čelado negovskega tipa, več zelo lepih keramičnih posod in kar 3 (!) bronaste posode: dve figuralno okrašeni situli in eno narebreno cisto! Po bogastvu najdb, ki smo jih našli v grobu tega halštatskega aristokrata, upravičeno domnevamo, da smo odkrili grob moža, ki je stal

na čelu plemena novomeških Ilirov in je vladal tam nekje okrog leta 400 pred našim štetjem. Na podlagi najdiščinih okoliščin sklepamo, da je ta knez padel na čelu svojih mož v boju s sovražnikom. Njegova bronasta čelada je s sedmimi udarci bojne sekire (ki je bila glavno ofenzivno orožje halštatskega časa) močno poškodovana in na dveh mestih celo prebita. S strahovitim udarcem sekire so knezu prebili čelado in najbrž tudi lobanjo. Tako je ugasnilo življenje halštatskega poveljnika verjetno na bojnem polju pred več kot 2300 leti. S tem, da je bil ubit s sekiro, bi kazalo na to, da je morda padel kot žrtev plemenskih ali pa dinastičnih razprtij znotraj nesložnih ilirskih plemen, ali celo rodov. Ofenzivno orožje Keltov je bil namreč dolg dvorezen meč, čigar udarni sledovi so popolnoma drugačni od onih, ki smo jih našli na čeladi. Ker pa smo našli čelado ob desnem boku tega kneza, je možna še ena razlaga: po velikaševi smrti so čelado namerno (obredno) zmaličili in jo tako položili pokojniku v grob.

Še en bogat grob iz te gomile, tokrat ženski, nas je presenetil z lepimi in dragocenimi pridatki. V grobu halštatske princese smo našli: v kite spletene lase je ta žena imela spete s spiralnimi svitki zlate žice, okrog vratu je nosila bogato jantarno ogrlico. Na rokah je nosila dve masivni bronasti zapestnici, nožne členke sta ji oklepali vitki narebreni bronasti nanožnici. K nogam pa so ji položili tri čudovito oblikovane keramične posode (kernos).

Keramični vazi s pokrovom in okrašeni s sončnimi simboli. Ornament je recentno obarvan.
Gomila III, grob 3. Višina 30 cm.

Keramische Fußvasen mit Deckel und mit Sonnensymbolen verziert. Das Ornament ist rezent nachgefärbt. Tumulus III, Grab 3. Höhe 30 cm.

Po končanem izkopu gomile IV smo odkopali še zahodno polovico gomile I, katere vzhodno polovico smo odkrili že poleti 1967. Delo na tej gomili smo končali septembra 1968. V tej polovici gomile I smo odkrili še 13 grobov, tako da šteje gomila I skupaj 33 grobov. Med njimi smo našli zelo bogat moški grob, ki ga tudi uvrščamo med knežje, saj smo v njem našli poleg več keramičnih in kovinskih pridatkov, tudi zelo lep in dobro ohranjen bronast opasač ter bronasto čelado. Ta gomila je merila v premeru 28 metrov, na sredini pa je bila 185 cm visoka. Iz tega sledi, da so bile vse halštatske gomile v Kandiji približno enako velike in da so v sebi krile tudi približno enako število grobov — okrog 30. V gomilah III in IV smo našli sledove zelo skromnega kamnitega venca, ki je na zunanjem robu omejeval obseg gomile ter tako vidno začrtal njen obseg.

Po krajšem premoru smo meseca oktobra 1968 nadaljevali izkopavanje latenskih grobov, na zemljišču med gomilama I in II, vzhodno za stanovanjskim stolpičem S-2 (Nad mlino 42). To je bilo nadaljevanje raziskovanja latenskega planega grobišča, ki je bilo odkrito in načeto pri izkopu zemlje za temelje stolpča S-2. Že poleti 1967 smo na tem področju izkopali 42 grobov, med njimi grob z znamenito dvoročajno posodo-kantharos, ki je okrašena z dvema človeškima obrazoma in s kačasto oblikovanima ročajema. Do konca oktobra 1969 pa smo odkrili še nadaljnjih 21 grobov, tako da smo izkopali v Kandiji skupaj 63 latenskih grobov. Vsi grobovi so žgani in precej plitvo vkopani, kot plani grobovi v neposredni bližini halštatskih gomil. S tem smo najbrž izkopali še zahodni rob obsežnega latenskega grobišča v Kandiji, kajti večji del grobov so pri raznih gradnjah in zemeljskih delih severno od Kristanove ceste že prej uničili. Dne 30. oktobra smo zaključili naše terensko raziskovanje v letu 1968, ki je trajalo polnih 6 mesecev! Bilo je to najdaljše izkopavanje v Novem mestu in na Dolenjskem sploh.

Bronasta pasna spona-zapenjač. Gomila I, grob 23. Dolžina 17 cm.

Bronzener Gürtelhaken. Tumulus I, Grab 23. Länge 17 cm.

Načrt izkopavanja v letu 1969 je predvidel izkop gomile II. S terenskim delom smo pričeli dne 11. aprila in delo na terenu je trajalo z manjšimi prekinitvami zaradi deževnega vremena do 27. junija 1969. Pri delu so, kot že prejšnje leto, sodelovali študenti arheologije na ljubljanski univerzi, občasno pa tudi nekateri slovenski arheologi. V gomili II, ki je merila 32 metrov v premeru, smo odkrili 24 skeletnih grobov. Vsi grobovi v gomili so bili tako kot že v prej izkopanih gomilah, razporejeni v krogu na obodu gomile. Ker je bila gomila že pred izkopavanjem močno sploščena, so bili nekateri grobovi že pred raziskovanjem uničeni ali poškodovani. V gomili II smo našli tri zelo bogate

grobove, ki po številu in bogastvu pridatkov sodijo med tako imenovane »knežje« grobove. To so: grob 6 z bronasto situlo, grob 8 z zlatim diademom in grob 19 z bogatimi nakitnimi predmeti in lepimi keramičnimi posodami.

Potem, ko smo izkopali gomilo II, smo izvršili še obsežno sondažno izkopavanje na južnem delu gomilnega grobišča z namenom, da raziščemo teren, če še krije kakšne prazgodovinske grobove. Izkopali smo pet jarkov v skupni dolžini 150 metrov, vendar so rezultati v poskusnih jarkih bili negativni.

Izkopavanje halštatskih gomil v Kandiji je pokazalo, da imamo opravka z rodovnimi gomilami — skeletni pokop v krogu — kar je tako značilno za vsa gomilna grobišča mlajšega halštatskega obdobja na Dolenjskem. Vse preiskane gomile so bile brez centralnega groba in brez kasnejših pokopov.

Časovno so vse štiri gomile, kolikor lahko zaenkrat ugotovimo, ko še niso vse izkapanine restavrirane, prilično enotne. Negovska čelada, najmlajše variante figuralno okrašenih situl, certoške fibule na samostrel in fibule s konjsko glavo, so kronološke opore, ki postavljajo najdbe iz kandijskih gomil v najmlajšo fazo halštatskega časa v jugovzhodnih Alpah. Oprti na Gabrovčevo kronološko razdelitev halštatskega časa v Sloveniji, uvrščamo kandijske najdbe v horizont negovskih čelad, kar odgovarja stopnji HaD 3 za Slovenijo, ali stop-

Trebušast keramični lonec okrašen z bradavicami in žlebastimi urezi. Gomila III, grob 25. Višina 17 cm. Foto: RGZM Mainz.

Bauchige keramische Vase, mit Buckeln und kanellierten Strichen verziert. Tumulus III, Grab 25. Höhe 17 cm. Photo: RGZM Mainz.

nji pozni Laten A do Laten B za srednjo Evropo. Če hočemo z absolutnimi vrednostmi izraziti trajanje najmlajših halštatskih gomil v Kandiji, jih moramo postaviti v časovni okvir od približno leta 450 do približno leta 300 pred n. št., s poudarkom na času med leti 400—350 pred našim štetjem.

Usoden činitelj pri izkopavanju v Kandiji je sestava tal v novomeških gomilah, ki je tudi narekovala metodo izkopavanja, da smo v takšnih zemeljskih pogojih prišli do zanesljivih rezultatov. Tanki humusni plasti na vrhu gomile je takoj sledila mrtvica: jalova in strnjena nepropustna rdeče-rjavo-rumena ilovica, preprežena s sivkastimi progami. To vrsto ilovice imenujejo geologi »marmorirana ilovica«, ki je na Dolenjskem močno razširjena. Ta rdeča ilovica, znana tudi pod imenom terra rossa, je nastala s preperevanjem terciarnih apnencev. Odgovarjajoče kemične analize so pokazale, da vsebuje ta vrsta ilovice zelo veliko železovih in manganovih oksidov, ki močno napadajo ter razkrajajo vse organske, pa tudi anorganske snovi, ki so zašle vanjo. Ker so bili grobovi vkopani v to marmorirano ilovico, so zato vsi kovinski predmeti, pa tudi keramične posode v novomeških grobovih močno korodirani, poško-

Keramična vaza na nogi. Gomila I, grob 31. Višina 23 cm. Foto: RGZM Mainz.

Keramische Fußvase. Tumulus I, Grab 31. Höhe 23 cm. Photo: RGZM Mainz.

dovani in včasih tudi do nespoznavnosti razkrojeni. Najbolj so trpeli železni predmeti, tanka bronasta pločevina in keramične posode slabše kvalitete, tako da smo včasih našli le še temno obarvano sled popolnoma razkrojenih nekdanjih pridatkov.

Isto velja za človeške kosti. Vsi grobovi v novomeških gomilah so dosledno skeletni, o čemer nam govorijo velikosti posameznih grobnih jam in lega pridatkov v njih, vendar se nam ni ohranila niti ena človeška ali živalska kost, ker je kislina v ilovici ves kostni material popolnoma razkrojila. Le temnejša barva in drugačna kakovost zemlje v grobni jami, ki se je dobro ločila od okoliške svetlejše sterilne ilovice, nam je vsakokrat pokazala velikost in smer groba. Samo z neumornim strganjem po slojih odkopanih površin smo lahko ugotavljali lego posameznih grobov v gomili. To je edini uspešni in zanesljivi način izkopavanja v takih zemeljskih pogojih, sicer bi posamezne grobove zgrešili, ali pa sploh ne odkrili.

Daritvena trojna posoda. Gomila IV, grob 1. Višina 18,5 cm. Foto: RGZM Mainz.

Keramisches Drillingsgefäß. Tumulus IV, Grab 1. Höhe 18,5 cm. Photo: RGZM Mainz.

Izkopavanje v letih 1967—1970 je privabilo veliko število strokovnih kolegov iz domovine in tujine, ki so si ogledali naše delo in lepe najdbe. Kako širok odmev so našle novomeške izkapanine, naj pove podatek, da so nas obiskali vsi vidnejši strokovnjaki za halštatsko obdobje iz Nemčije, Avstrije, Italije, Češkoslovaške, Madžarske, Romunije, ZDA in celo iz Avstralije. Med izkopavanjem pa so izšli številni članki in reportaže v skoraj vseh slovenskih časopisih in revijah, na radiu in televiziji. K seznanjanju javnosti z našim delom pa so pripomogla tudi številna predavanja doma in v tujini ter tri občasne razstave novomeških izkapanin v prostorih Dolenjske galerije že med izkopavanjem.

Načrtno izkopavanje velikega prazgodovinskega pokopališča v Kandiji v Novem mestu, nam je razkrilo kopico novih zgodovinskih podatkov in dalo nekaj stotin novih izkopanin, ki nas presenečajo s svojo lepoto, dragocenostjo in oblikovno ter tehnično dognanostjo. Prav iz teh izkopanin in pogrebne obreda ter češčenja mrtvih, skušamo razbrati in razložiti način življenja, gospodarsko moč in kulturno življenje v Novem mestu in na Dolenjskem v halštatskem času, to je v zadnjih stoletjih prvega tisočletja pred našim štetjem.

Halštatske gomile in ob njih še latensko grobišče iz »keltskega« časa jasno dokazujejo, da imamo v Kandiji opravka z največjim in najbogatejšim prazgodovinskim pokopališčem v Novem mestu. Le-to je bilo, po izkopaninah sodeč, v uporabi okrog 300 do 400 let. Najprej so na njem pokopavali Iliri, kasneje pa še Kelti, oziroma domači prebivalci pod keltsko nadvlado.

VDOR KELTOV IN NJIHOVA DEDIŠČINA

TAVRISCI NA DOLENJSKEM — KONZUL C. CASSIUS LONGINUS ROPA
V ILIRIKU — LATOBICI IN HIŠASTE ŽARE

Bujnemu razcvetu in ustvarjalnemu višku halštatske kulture na Dolenjskem sledi po 4. stoletju pred našim štetjem doba pojemanja in počasnega usihanja. Vzrokov za to pojemanje ustvarjalnih moči je več. Notranji vzrok je nedvomno ta, da so halštatski ustvarjalci že dosegli vrhunec in so se izčrpali, zunanji vzrok pa so bili najbrž prodirajoči Kelti, ki so nevarno ogrožali ilirsko ozemlje. Krdela bojevitih Keltov so zapuščala svojo pradomovino v vzhodni Franciji in v Porenju, in v naglih sunkih so prodirali po vsej Evropi. V več zaporednih migracijskih valovih so se razselili tja do britanskih otokov, na Pirenejski polotok, do Egejskega morja na jugu, in prišli so celo na obale Male Azije. Leta 386 so zavzeli in oropali Rim, leta 279 pa Delfe v Grčiji. Čeprav najbrž maloštevilni, vendar dobro organizirani in oboroženi ter hitro gibljivi konjeniki so postali strah in trepet staroselcev na Balkanu, v Podonavju in Italiji. Odkod, iz katerega področja, so prišli Kelti na Dolenjsko, danes še ni točno dognano. Vsi novejši pisci menijo, da so tako današnja Slovenija, kot tudi Koroško onstran Drave, Kelti naselili ali vsaj nanjo kulturno in civilizatorično vplivali od vzhoda ali morda od severovzhoda. Za najdbe iz latenskega časa na Dolenjskem bi našli še najbolj ustrezne primerjave s keltskimi najdbami v panonski nižini, na Madžarskem.

V 3. stoletju, nekako okrog leta 250 pred našim štetjem, pridejo tudi k nam prva keltska krdela in takrat se utrdi na Dolenjskem pleme Tavriskov, kakor nam poročajo antični pisci. Največ se jih je naselilo v Mirenski dolini okrog Mokronoga, tako kažejo najdbe iz številnih ondotnih grobov. Druga pomembna, toda nekoliko mlajša središča keltskega življa na Dolenjskem so bila: Valična vas, Dobrnič, Magdalenska gora, Novo mesto, Šmarjeta in Mihovo, da naštejemo samo najvažnejša.⁶⁶ Danes vemo, da pravih Keltov v naših krajih ni bilo veliko v primerjavi z gosto naseljenimi staroselci Iliri. Zato govorimo namesto o keltski, raje o latenski kulturi, oziroma o latenskem (imenovano po najdišču La Tène v Švici) obdobju, ki ga označujemo tudi kot mlajša železna doba. Mlajšo železno ali latensko dobo štejemo po srednjeevropski kronologiji od leta 400 pred našim štetjem do prihoda Rimljanov v naše kraje leta 35 pred našim štetjem. Vendar moramo takoj pripomniti, da v naših krajih ne poznamo keltskih najdb pred letom 300, ker pri nas v tem času še traja domorodna poznohalštatska kultura, ki ima precej drugačno obeležje kot nova, keltska civilizacija.

Vpliv in pomen keltskega vdora za naše kraje je bil zelo velik in dalekosežen. Kelti so nasilno pretrgali in porušili celoten halštatsko-ilirski ustroj, tako ekonomski, politični in tudi duhovni. S seboj so prinesli Kelti nov način

bojevanja in nove tehnološke dosežke v metalurgiji in izdelovanju keramike. Klasično orožje halštatskega vojaka-pastirja in metalurga sta bila bojna sekira in sulica, njegov poveljnik si je telo zaščitil z bronastim prsnim oklepom, na glavo pa si je poveznil bronasto čelado. Keltski vojak, največkrat na konju, pa je oborožen predvsem z dolgim, ostrim dvoreznim mečem, težkim udarnim bojnim nožem in s sulico. Kot defenzivno orožje pa uporablja okovani ščit, ki ga na sredini krasi polkroglasta železna grba.

To novo latensko kulturo in civilizacijo so Kelti domorodnim Ilirom nedvomno vsilili kot okupatorji. Toda številčno daleč premočni staroselci, pa tudi zakoreninjenost starih domačih izročil so pripomogli, da se je nova kultura prišlekov oplajala tudi s prvinaми avtohtone halštatske kulture in jo prekvasila z elementi domače ustvarjalnosti. Posebej velja to za keramične oblike, saj so pri njih tudi v novem obdobju v veliki meri ohranili posebnosti lastnega kulturnega izročila in med njimi komajda najdemo čiste keltske keramične oblike. Tako je z medsebojnim vplivanjem dveh kultur nastala ilirsko-keltska, ali točneje rečeno halštatsko-latenska kultura, ki se je ohranila še globoko v čas rimske okupacije, ponekod jo je celo preživela in dočakala slovensko naselitev. O teh velikih duhovnih premikih ob vdoru, ki so porušili ustaljeni red halštatske kulture, pravi odlični poznavalec dolenjske prazgodovine, Stane Gabrovec takole:⁶⁷

»Halštatska kulturna dediščina je v srednjelatenskem obdobju nasilno pretrgana in zamre; novo ne raste več iz domačih korenin, ampak iz tujih. Celo tako intimni izraz domače povezave in tradicije, kot je način pokopa, se spremeni. Mogočne gomile, ki so bile najbolj viden znak duhovne vezanosti rodu, začenjajo izginjati in se umikati novemu načinu pokopa. Po letu 300 nimamo izpričanega nobenega skeletnega pokopa v gomili, ki je bil prej v dolenjski skupini običajen in tudi žgani pokop ob robu nekdanjih gomil bo komaj še znak rodovnih vezi. Bolj je razumljivo, da se je spremenila vojaška tehnika in se prilagodila novemu osvajalcu Keltu.«

Keltski oziroma latenski grobovi se že bistveno razlikujejo od ilirskih iz halštatskega časa, saj Kelti pri nas spet uveljavljajo sežiganje mrličev. Velik del grobov iz tega časa so grobovi vojakov, ki so jasno izpričani s pridatki železnega orožja: meči, bojni noži, sulice in ščitni okovi. Po takrat veljavnem običaju so ob pogrebu vojaka orožje skoraj vedno namerno zvilili ali pa zlomili in takšno položili v grob poleg žare s pepelom. To naj bi pomenilo simbolično smrt orožja, ki sledi svojemu mrtvemu gospodarju v grob.

Uporaba železa v mlajši železni dobi doseže svoj višek, saj ga uporabljajo tudi v čisto dekorativne namene, kot na primer za fibule in okrasne predmete, kar so v halštatskem času izdelovali samo iz brona. Keltski meči so dolgi, dvorezni in izkovani iz odličnega jekla. Zelo znani so bili prazgodovinski metalurgi Noričani, ki so živeli na današnjem Koroškem in Štajerskem in izdelovali sloveče »noriško železo«, ki so ga izvažali celo v Rim, kjer so ga visoko cenili.

Velik tehnološki napredek tega časa pomeni uporaba hitro vrtljivega lončarskega kolesa pri izdelovanju lončenih posod. Na ta način so oblike keramičnih posod postale simetrične in elegantnejše, hkrati pa so na ta način lahko izdelovali velike serije enakih posod, podobno, kot delajo še vedno današnji lončarji. V zadnjem stoletju pred našim štetjem začne v naših krajih prvič krožiti novo plačilno sredstvo: keltski denar in srebrniki rimske republike, ki bo sčasoma izpodrinilo staro menjalno gospodarstvo. Kovanja denarja so se Kelti naučili pri Grkih, saj so keltski novci le nespretno izdelane kopije grških ko-

vancev. Kovali so največ srebrnike, pa tudi zlatnike in bronast denar. Na kelt-skih novcih so večkrat odtisnjena imena keltskih vladarjev. V Novem mestu sta bila najdena dva keltska bronasta kovanca tako imenovanega samoborskega tipa.

KONZUL C. CASSIUS LONGINUS ROPA V ILIRIKU

Kakšne so bile politične razmere v stoletjih pred prihodom Rimljanov v naše kraje, ne vemo. Pisanih spomenikov iz tistega časa nimamo, saj so bili prebivalci Dolenjske tedaj nepismeni, čeprav nekateri zelo skromni sledovi zapisov v Iliriku kažejo na to, da je bilo tudi v naših krajih tedaj vendarle nekaj pisanja večjih ljudi. Tudi izpovedna moč izkopanin je omejena. Iz njih lahko razberemo tehnološko stopnjo, gospodarsko moč, uvoz in tudi deloma družbeno sestavo prebivalcev, ne vemo pa ničesar, kakšni so bili na primer odnosi med rodovi in plemeni ali »kneževinami«, kako so se obnašali do tujcev, kakšen je bil odnos staroselcev Ilirov do novodošlih okupatorjev Kelto, itd. Zato nam je vsakršno pisano sporočilo rimskih ali grških piscev o dogodkih in razmerah pri nas v predrimskem času nadvse dragoceno.

Kako je bilo na Dolenjskem okrog leta 170 pred našim štetjem, potem ko so se Rimljani z ustanovitvijo Akvileje leta 181 približali neposredno ozemlju ilirskih in keltskih plemen v zaledju Tržaškega zaliva, nam daje bežen vpogled rimski zgodovinar Livij. V 43. knjigi svoje Zgodovine je popisal dogodke takole:⁶⁸

»... Drugi konzul Gaj Kasij ni v Galiji, ki jo je dobil od senata, ničesar omembe vrednega napravil ter se je lotil nesmiselnega podviga, ko je hotel prepeljati svoje čete preko Ilirika v Makedonijo. Senat je o nameravanem pohodu konzula zvedel od oglejskih poslancev, ki so se pritoževali, da je njihova naselbina še nova in šibka in ne dovolj utrjena sredi sovražnih narodov, Istrov in Ilirov, in ki so prišli prosit, naj bi senat poskrbel za njeno utrditev. Ko jih je senat vprašal, če želijo, da se ta skrb naloži konzulu Gaju Kasiju, so odgovorili, da je Kasij z vojsko, ki je bila poklicana v Oglej, na poti preko Ilirika v Makedonijo. Ta stvar se je spočetka zdela neverjetna in vsakdo je sam pri sebi menil, da je bila morda Karnom ali pa Istrom napovedana vojna. Oglejci so tedaj zatrjevali, da ničesar drugega ne vedo in bi si tudi ne upali trditi kot to, da so vojaki dobili za trideset dni živeža in da je Kasij dal poiskati vodnike, ki bi poznali poti iz Italije v Makedonijo, ter jih odpeljal s seboj. Senat je bil kajpada nad tolikšno predrznostjo konzula razsrjen, ko si je upal zapustiti svojo provinco in oditi v tujo, peljati po novi in nevarni poti vojsko med tujimi narodi in odpreti pot v Italijo tako številnim narodom. Senatorji so takoj sklenili, naj pretor Gaj Sulpicij imenuje izmed mož senata tri poslance, ki naj bi še istega leta odšli iz Rima, se na vso moč podvizali, da bi sledili konzulu Kasiju, kjerkoli bi že bil, sporoče mu naj tudi, naj z nobenim narodom ne začneja vojne, kakor le z onim, s katerim se je sklenil bojevati senat.«

Konzul Gaj Kasij se je samovoljno odpravil na bojni pohod v Makedonijo skozi Ilirik, torej skozi naše kraje. Na pohod se je odpravil iz Ogleja in jo ubral najbrž čez kraške višave na Notranjskem skozi postojnska vrata, nato pa dalje verjetno po dolini Save, ali po dolini Krke, kar je še bolj prikladno. Preden so ga dohiteli poslanci rimskega senata, je konzul prodril že globoko na

ilirsko ozemlje. O konzulovem početju pri povratku z vojsko v Italijo poroča Livij naslednje:⁹⁹

»Prav v tem času so prišle zoper Gaja Kasija, ki je bil prejšnje leto konzul, tedaj pa skupaj z Antonijem Hostilijem vojaški tribun v Makedoniji, na senat pritožbe, prišli pa so tudi poslanci keltskega kralja Cincibila. V senatu je govoril Cincibilov brat, ki se je pritožil, da je Gaj Kasij opustošil polja alpskih ljudstev, svojih zaveznikov, in nato odpeljal več tisoč ljudi v sužnost. Nekako v istem času so prišli poslanci Karnov, Istrov in Japodov, ki so povedali, da je konzul Kasij od njih najprej zahteval vodnike, ki naj bi mu na vojaškem pohodu v Makedonijo kazali pot, ter se miroljubno vedel, kakor da bi kanil bojevati drugo vojno. Ko pa je pozneje prehodil že pol poti, se je vrnil, kot sovražnik hodil po njihovi deželi, povsod moril, ropal in požigal, vendar pa še do današnjega dne ne vedo, zakaj je konzul ravnal z njimi kot s sovražniki. Keltskemu kralju, ki ni bil prisoten, kakor tudi tem narodom je senat odgovoril, da ni vedel, da se bodo zgodile stvari, zaradi katerih se pritožujejo, in če so se zgodile, tega ne odobravajo, da pa bi bilo krivično v odsotnosti in brez zaslišanja obsoditi konzulara, ki je v zadevah države zdoma. Brž pa ko se bo Gaj Kasij vrnil iz Makedonije, ga lahko, če to želijo, tožijo v njegovi navzočnosti in ko si bo senat glede zadeve na čistem, se bo potrudil, da bodo dobili zadoščenje. Senat pa tem ljudstvom ni sklenil samo dati odgovora, ampak poslati k njim tudi poslance, dva h kraljeviču preko Alp, tri pa k onim ljudstvom (namreč Karnom, Japodom in Istrom), ki naj bi povedali, kakšno je stališče senata. Poslancem so sklenili dati daril za dva tisoč funtov bronca (denarjev), bratoma kraljevičema pa dve ovratnici iz petih funtov zlata, pet srebrnih posod, težkih dvajset funtov, ter dva konja s kovinsko oglavnico, dva konjska hlapca, popolno konjsko opremo in vojaške plašče, za njihovo spremstvo, za otroke in sužnje pa obleko. Te stvari so jim bile poslane, na njih prošnjo pa so jim tudi omogočili, da kupijo deset konj in jih odpeljejo iz Italije. Poslanca, ki sta bila poslana s Kelti preko Alp, sta bila Gaj Lebij in Mark Lepid, k drugim narodom pa so bili poslani Gaj Sicinij, Publij Kornelij Blasio in Tit Memij.«

Drugi del Livijevega sporočila nam pove, kako nerazumljivo kruto je konzul Gaj Kasij ravnal s prebivalci v naših krajih ob vrnitvi v Italijo, ki mu je bila zaukazana od senata. Morda ga je prav ta ukaz toliko razbesnel, ker se je v Makedoniji nadejal bogatega plena, da se je znesel nad nedolžnim prebivalstvom v Iliriku in s tem dal duška ranjenemu samoljubju. Nad tem hudodelstvom se je pritožilo rimskemu senatu poslanstvo transalpskih Keltov pod vodstvom brata tamkajšnjega kralja Cincibila. Istočasno so se pritožili senatu nad ravnanjem konzula Gaja Kasija tudi odposlanci Karnov iz Furlanije in obrobni predelov, Histri iz Istre in Japodi iz Like. Po bogatih darilih sodeč, s katerimi je senat obdaril poslance, domnevamo, da so bili zavezniki transalpskih Keltov precej močna politična sila, s katerimi so želeli Rimljani ostati v dobrih odnosih, da ne bi vdrli skozi »postojnska vrata« v severno Italijo! Zavezniki transalpskih Keltov, podaniki kralja Cincibila, so živeli najbrž severovzhodno od Karnov, Histrov in Japodov, to je na ozemlju današnje Slovenije, zelo verjetno prav na Dolenjskem.

Kadar govorimo o najdbah iz mlajše železne dobe pri nas, se izraza »kelt-ski« raje izogibamo, ker pravih in čistih keltskih oblik na Dolenjskem skoraj ne poznamo in zato raje uporabljamo izraz »latenski«. Še najbolj izvirne keltske so grobne najdbe iz Mokronoga in okolice ter iz Roj pri Moravčah, medtem ko novomeške najdbe iz mlajše železne dobe komajda kažejo kakšno res keltsko obliko, čeprav je bilo v Novem mestu odkritih kar precej latenskih grobov. Vso keltsko zapuščino poznamo v Novem mestu zaenkrat samo iz grobov.

V Novem mestu so bili najdeni latenski grobovi na več krajih, pravzaprav povsod tam, kjer so najdišča še starejših halštatskih grobov. Nekaj jih je bilo odkritih na Marofu že leta 1894 kot kasnejši pokopi v halštatskih gomilah, v neposredni bližini gomil pa so odkopali še nekaj latenskih grobov leta 1954. Nadaljnji grobovi iz tega časa so bili najdeni leta 1948 v Kandiji, ko so kopali temelje za predvideni sindikalni dom (sedaj stanovanjska hiša na Kristanovi cesti št. 12) in večkratne slučajne najdbe na vrtu Vaneta Murna na zahodni strani Resljeve ceste, ki prav tako sodi v obseg kandijskega latenskega grobišča.⁷⁰ Najbogatejše najdbe smo odkopali poleti 1967 in jeseni 1968 prav tako v Kandiji, na območju nove stanovanjske soseske Nad mlini. Pri kopanju temeljev za stanovanjski stolpič S-2 (sedaj Nad mlini št. 42) smo med dvema halštatskima gomilama odkrili avgusta 1967 nad 40 latenskih grobov z žganim pokopom. Večina grobov ni kaj prida bogatih s pridatki. Nekaj je tudi vojaških grobov, v katerih smo našli meče, sulice in druge dele orožja. Grobovi so bili urejeni brez posebne arhitekture: v preprosto grobno jamo so položili žaro s pepelom, ob njo pa še pridatke. Včasih so pa pepel pokojnika stresli kar na dno grobne jame, nanj pa so zložili pridatke.

Med najdbami iz tega latenskega grobišča pa ena po svoji izjemni lepoti, izvirnosti in dragocenosti prekaša vse druge. Nedeljenega občudovanja in največje pozornosti je deležna črna siva keramična posoda iz groba št. 40. To je precej velika (28 cm visoka in 38 cm široka), bikonično oblikovana velika skleda z dvema širokima ročajema, ki gornji rob posode nekoliko presegata. Posoda po svoji velikosti in deloma obliki še najbolj spominja na grško obredno posodo za mešanje pijače — krater, dva visoko potegnjena ročaja pa jo uvrščata med tiste posode, ki so jih Grki imenovali kantharos. Čeprav naša posoda ni pravi kantharos, bomo vendarle to ime obdržali zaradi lažjega razumevanja. Oba ročaja posode sta izoblikovana v stilizirane kačje glave, stene posode pa so okrašene z dvema človeškima obrazoma, ki sta oba zelo plastično izdelana. Oba obraza sta izdelana precej stilizirano in predstavljata bradata moška obraza z žalostnim izrazom.

Posoda ima že kar pisano zgodovino. Ob odkritju je bila strahotno razbita, ker je preko nje zapeljal buldozer. Potem, ko smo skrbno pobrali vse najmanjše drobce in črepinje oprali, nam je postalo jasno, da imamo pred seboj nadvse dragoceno, vendar hudo razbito posodo. Vedeli smo, da manjka precej delov posode, zato smo v njeno uspešno rekonstrukcijo sploh podvomili. Razbitine te posode si je ogledal tudi nemški arheolog Dr. Frey, ki se je ponudil, da odpelje črepinje v slovite restavratorske delavnice Centralnega muzeja v Mainz, da bi jih tam skušali sestaviti. Z veseljem smo sprejeli njegovo ponudbo in po večmesečnem delu se je restavratorjem v Mainzu posrečilo, da so posodo spet sestavili in ji dopolnili manjkajoče dele. Tako smo ob mednarodni strokovni

a) od spredaj
a) Vorderseite

b) od strani
b) Seitenansicht

Keltski kantharos iz latenskega žganega groba št. 40 v Kandiji. Višina 28, širina 38 cm.
Foto: RGZM Mainz.

Keltischer Kantharos aus dem latènezeitlichen Brandgrab 40 in Kandija.
Höhe 28 cm, Breite 38 cm. Photo: RGZM Mainz.

pomoči dobili edinstveno keramično posodo v Sloveniji, ki ji tudi v Jugoslaviji ne najdemo para. Poleg halštatskega oklepa in figuralno okrašenih situl, je ta kantharos najlepši eksponat novomeške arheološke zbirke. Ta posoda ima svoje vzore v grško-keltskem oblikovnem zakladu.

V jeseni leta 1968 smo nadaljevali z izkopavanjem latenskih grobov v Kandiji. Takrat smo odkrili še nadaljnjih 22 grobov in s tem najbrž izčrpali to grobišče. Vsi grobovi so bili žgani, največ so imeli keramičnih pridakov, pa tudi precej železnega orožja.

V Kandiji in na Marofu smo lahko opazovali zanimiv pojav, da so ljudje v mlajši železni dobi kaj radi pokopavali svoje mrtve v starejše halštatske gomile, ali v njihovi neposredni bližini. Lep primer takega dolgotrajnega pokopališkega območja imamo v Kandiji, kjer smo med dvema gomilama odkrili še dokaj obsežno latensko grobišče, ki pa je bilo pred našim izkopavanjem že v precejšnji meri uničeno z gradbenimi deli pred desetletji, ko so zidali hiše na severni strani Kristanove ceste, tako da smo lahko raziskali le še nedotaknjeni zahodni del nekropole. Potem, ko bomo imeli restavrirane vse najdbe iz gomil in iz latenskih grobov, bomo lahko razbrali časovni, tipološki in kulturnozgodovinski odnos med obema razdobjema oziroma med tistimi prebivalci, ki so tod pokopavali.

V 1. stoletju pred našim štetjem, v zadnjem selitvenem valu, se je naselilo na Dolenjskem novo keltsko plemo — Latobici, ki so hkrati zadnji naseljenci na Dolenjskem v prazgodovini. Njihovo ime poznamo iz antičnih piscev in z rimskih napisnih kamnov, kjer je to ime večkrat omenjeno. Precej grobov teh Latobikov so odkrili pri gradnji nove ceste iz mesta v Bršljin pod Marofom (odsek današnje Ljubljanske ceste pri občinski skupščini) leta 1890 in nato še leta 1902 ob gradnji poslopja okrajnega glavarstva (sedaj zgradba občinske skupščine).

Izjemno mesto v arheološkem inventarju ne samo Dolenjske, temveč celo širšega evropskega prostora zavzemajo tako imenovane »hišaste žare«. To je tip

Izbor poznolatske keramike, najdene v grobovih pri okrajnem glavarstvu ob Ljubljanski cesti.
Auswahl der spätlatènezeitlichen Keramik aus den Gräbern bei der Bezirkshauptmannschaft.

zaprte keramične žare za shranjevanje pepela sežganih mrličev, ki v močno poenostavljeni obliki posnema tip okrogle hiše ali svetišča z odprtinami, ki ponazarjajo vrata in okenske reže. Zanimivo je dejstvo, da te hišaste žare najdemo samo v rimskem času na Dolenjskem in v Spodnjem Posavju in sicer na prostoru med Gorjanci in Mirensko dolino ter od Trebnjega do Sotle. Na površini so te posode običajno rdeče barvane, včasih barvni ornament tudi nakazuje strukturo gradnje hiše — predalčne stene. Na vrhu se vse hišaste žare končajo z gumbastim zaključkom, večkrat pa tudi s plastično oblikovanim, nekoliko stiliziranim čepečim petelinom, ali celo z upodobitvijo človeškega obraza. Motiv petelina na vrhu ima nedvomno magično varovalni pomen.

Hišasti žari iz Novega mesta.

Hausurnen aus Novo mesto.

Na dvajsetih dolenjskih najdiščih je bilo doslej odkritih devetdeset primerkov hišastih žar. Največ jih je bilo odkritih v Drnovem (Neviodunum) in na širšem Krškem polju, drugo skupino pa tvorijo najdišča v okolici Novega mesta, z najštevilnejšimi primerki iz Novega mesta. Po sedanjem stanju raziskav, je bilo v Novem mestu najdenih že 12 primerkov hišastih žar na rimskem grobišču ob Ljubljanski cesti južno pod Marofom. Med vsemi primerki hišastih žar je gotovo najzanimivejši vrhni zaključek iz Novega mesta v obliki miniaturne človeške glave z obrazom in lasmi, na kateri čepi še petelin. Najbrž gre v tem primeru za poskus portretne upodobitve pokojnika.

S problemom hišastih žar na Dolenjskem se je ukvarjal P. Petru, ki je izsledke svojih raziskav objavil v samostojni publikaciji.⁷¹ Raziskovanja teh zanimivih žar se je lotil z arheološko in literarno-zgodovinsko metodo. S prvo je razčlenil in opredelil ohranjeno gradivo, ki je bilo največkrat brez zadostnih

in zanesljivih najdiščnih podatkov. Z drugo metodo pa je skušal s kritično analizo ovrednotiti in izčrpati vso izpovedno moč antičnih pisanih virov, ki govorijo o usodi prebivalcev v Vzhodnih Alpah v 2. in 1. stoletju pred n. št. Dognal je, da se razprostranjenost hišastih žar krije z naselitvenim področjem Latobikov. Žare so torej posebnost materialne kulture keltskega plemena La-

Vrhnji zaključek hišaste žare iz Novega mesta. Višina 10,3 cm.
a) od spredaj

Der obere Schlußteil einer Hausurne aus Novo mesto. Höhe 10,3 cm.
a) Vorderseite

b) od strani

b) Seitenansicht

tobikov, ki je prvotno prebivalo na področju pogorja Harz na Spodnjem Saškem. Pod pritiskom germanskih Suevov pa so se morali umakniti in seliti, in tako so se po raznih peripetijah, okrog leta 60 pred našim štetjem naselili na Dolenjskem. Tu so kasneje tudi večkrat izpričani na rimskih napisnih kamnih.

Najdiščne okoliščine kažejo, da so v hišastih žarah hranili pepel bolj premožnih prebivalcev antične Dolenjske, kar nas navaja k misli, da so morda s tem obredom — latobiškim ritualom — pokopavali določeno družbeno plast prebivalcev? Dognano je, da so v hišastih žarah pokopavali izbrane Latobike približno od leta 50 pred n. št. pa do sredine 3. stoletja našega štetja, ko preneha običaj upepeljevanja mrličev in se splošno uveljavlja skeletni pokop.

ZATON STAREGA MESTA

POD RIMLJANI — OKRAJNO GLAVARSTVO SREDI STARIH GROBOV —
V ZATIŠJU PRESELJEVANJA NARODOV

Potem ko so Rimljani postali nesporni gospodarji v Sredozemlju, osvojili Galijo Transalpino in utrdili razmere v državi, se je njihova osvojevalna politika obrnila proti vzhodu, proti Ilirrom. Rimski osvajaški pohod proti nevarnim Japodom v Iliriku je bil zasnoval Oktavijan v okviru svoje ekspanzijske politike, naperjene proti vzhodu s prvim ciljem, da osvoji važno trgovsko mesto in oporišče ob sotočju Save in Kolpe — Segesto (rimška Siscia, današnji Sisak). Naslednji cilj Oktavijanovega pohoda pa je bil: dokončno pokoriti uporna ilirsko-keltska plemena med jadransko obalo in Savo ter jih vključiti v rimsko državo.

Za izhodišče ekspedicijskega korpusa je izbral pristanišče Senia (Senj), kjer je zbral enote vojne mornarice in sile kopenske vojske. Od tam so čete s pratežem in vso tehnično opremo krenile v notranjost dežele, previdno prodirajoč skozi težko prehodne kraje strmega Velebita in gozdnate Kapele. Leta 35 pred našim štetjem so rimske čete po hudih bojih s trdovratno se upirajočimi Japodi v Liki, zavzeli Segesto. S tem dejanjem je bil izpolnjen prvi del načrta, ki so ga zasnovali Oktavijanovi generalštabni oficirji. Sledil je drugi del osvajačnega načrta: pomakniti mejo rimskega imperija na Donavo! Tudi ta del načrta je čez nekaj desetletij popolnoma uspel.

Hkrati z osvojitvijo Siska je prišla pod rimsko oblast tudi vsa Dolenjska. Ob vdoru Kelto v naše kraje smo dejali, da so le-ti izzvali velike premike v duhovni in materialni kulturi domorodnih Ilirov. Drugače so postopali Rimljani kot okupatorji naših krajev. Ti se niso brigali za duhovno kulturo in izročila staroselcev, za njihove šege in verovanja, saj so jim širokogrudno dovoljevali čaščenje domačih bogov, če so spoštovali rimsko uradno čaščenje in opravili predpisano daritev kapitolinski trojici. Njihov vpliv in njihova premoč nad staroselci se je kazala drugje: predvsem v sijajno organizirani državotvorni upravi, ki je temeljila na administraciji mestnih oblasti in centralistično vodeni iz Rima.

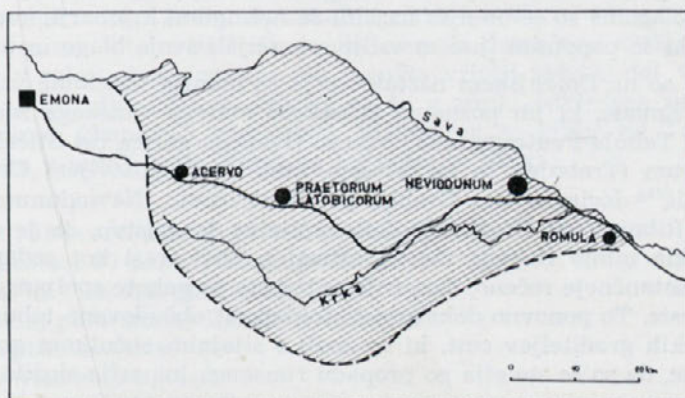
Rimljani so bili prvi prostorski načrtovalci in graditelji mest pri nas. Sijajno zgrajeno cestno omrežje, načrtno zgrajena mesta in obrambne postojanke na limesu, izgradnja pristanišč, mostov, vodovodov in kanalizacije, vse to jih je usposobilo za neprekosljive arhitekture svojega časa. Pisani zakoni, pojem državljanstva, moderne hitre ceste, nova tehnologija v gradbeništvu, denarno gospodarstvo in bančništvo, obvezna vojaška služba v najbolj organizirani vojski na svetu, davčna in carinska politika in ne nazadnje latinščina kot enotni in obvezni uradni jezik v javni upravi za vso državo, vse to je pripomoglo, da je rimska država postala vzor moderne države. Le takšna politika in uprava

sta lahko zagotovili obstoj tako ogromne in raznolike države od Britanije do Evfrata in od Severnega morja do Sudana.

Vendar rimska civilizacija nikdar ni mogla povsem zatreči in preglasiti skozi stoletja v zemlji zakoreninjene kulture staroselcev. Ves čas rimske okupacije naših krajev, bomo v ostalinah tega časa vedno našli na konservativne elemente starejše domorodne ustvarjalnosti, pa najsi bo to v keramiki, noši, nakitu, v imenih božanstev in celo v zemljepisnih imenih. Danes vemo, da so se trdožive domorodne prvine halštatske kulture ohranile ponekod vse do prihoda prvih Slovencev v naše kraje.

Takoj po rimski okupaciji je bila Dolenjska še sestavni del marionetnega noriškega kraljestva — regnum Noricum, ki so ga Rimljani formalno dopuščali tja do leta 46 našega štetja. Takrat je bila Dolenjska izločena iz Norika in vključena v provinco Panonijo, leta 106 pa je bila dodeljena v Zgornjo Panonijo — Pannonia Superior, s sedežem v mestu Carnuntum (sedaj Deutsch-Altenburg pri Dunaju).

Posamezne rimske province kot največje teritorialne in upravne enote so bile razdeljene na mestna okrožja — municipije. Ta so bila organizirana po zgledu mestne uprave v Rimu. Načelovala sta jim dva mestna sodnika, imenovana duumviri iure dicundo. V današnji čas preneseno, bi njihova funkcija ustrezala nekako predsedniku okraja. Pri upravljanju municipija sta mestnima načelnikoma pomagala dva edila, ki sta skrbela za trgovino in policijo, nadalje še kvestor (blagajnik) in člani mestnega sveta (ordo decurionum). Izvršni organi so bili voljeni po načelu reelekcije vsako leto, mestni svetniki pa so bili izvoljeni do svoje smrti. Oblast mestnih očetov je bila samoupravna. Nosilci municipalne oblasti so tvorili hrbtnico rimske državne administracije, ki je zastopala koristi rimskega senata v provinci in opravljala kontrolo v tem smislu na določenem zaključnem področju. Ob začetku so bile javne službe pridržane sam za rimske državljane po poreklu iz Italije. Šele leta 212, pod cesarjem Karakalo, so dobili rimsko državljanstvo (cives Romanus) vsi svobodni državljani v imperiju.

Področje mestnega okrožja Nevioudunum z vrisano rimsko cesto Emona—Siscia.

Der Bereich der Stadtverwaltung von Nevioudunum mit dem Verlauf der römischen Strasse Emona—Siscia.

Vsa Dolenjska med Savo in Gorjanci ter od Mokric do Višnje gore je bila upravno podrejena mestnemu okrožju Neviudunum (Drnovo pri Krškem). Polni uradni naziv tega mesta je bil: Municipium Flavium Latobitorum Neviudunum. Kot že uradno ime kraja pove, je naselje dobilo mestne pravice v času ko so Rimu vladali cesarji iz rodu Flavijcev, pod Vespazijanom, verjetno leta 70 ali 71 našega štetja. To mesto, katerega ime pomeni v keltskem jeziku Novo mesto, so zgradili Rimljani ob Savi (takrat je Sava tekla še mimo Drnovega!), natanko tam kjer stoji danes vas Drnovo pri Krškem⁷². Večletna izkopavanja mestnega predela, začeni od leta 1960 dalje, so pokazala, da je bilo mesto zgrajeno po klasični italjski zasnovi s pravokotnim tlorisom, ni bilo obdano z obzidjem in imelo je zidano in s kamnitimi bloki utrjeno pristanišče na Savi. Ostanke pristaniških pomolov, več kot sedemdeset metrov dolga stavba nad pristaniščem z mogočnimi ostanki temeljnih zidov in deli ogromnih stebrov, dajejo slutiti o bogatem trgovskem življenju, ki ga je mestu dajalo pristanišče — okno Neviuduna v svet.

Strateški in prometno-trgovski oziri so narekovali, da so Rimljani osnovali upravno središče Dolenjske v njenem skrajnem jugovzhodnem predelu. Poleg živahnega pristanišča je Neviudunum bil tudi važno križišče cest: od velike državne ceste Emona — Siscia se je tam odcepila cesta proti Celeji, ob Savi in Savinji navzgor.

Življenje na hribovskih gradiščih zamira. Nekatera so po ukazu okupatorjev najbrž morala prenehati obstajati (na primer gradišče nad Stično), druge pa je tudi gospodarska nuja silila drugam. Prebivalci se selijo tja, kjer so speljane ceste, kajti le-te dajejo sedaj deželi življenjski utrip, prebivalcem pa zaslužek. Rimljani takoj po okupaciji zgradijo prek Dolenjske moderno, tlakovano cesto, ki je omogočila hitri promet tudi z vozovi. Cesta je imela svoje izhodišče v Akvileji (Oglej) in je vodila skozi Emono (Ljubljana) v Siscijo (Sisak) in Sirmij (Sremska Mitrovica) in še naprej v Singidunum (Beograd).⁷³ Osnovni namen izgradnje te hitre ceste je bil vojaški. Zgradili so jo zato, da so po njej lahko hitro premeščali čete iz Italije in Norika na mejo imperija ob Donavi. Od ceste pa je imelo velike koristi tudi gospodarstvo v provincah in poštna služba, ki je bila takrat že vpeljana. Ob cesti so zrasla v določenih razdaljah počivališča, poštna in preprežne postaje s hlevi, gostišči in prenočišči — pravcati antični moteli. Polagoma so se ob njih naselili še neizogibni kramarji, kockarji ter lahkoživke, ki so popotnim ljudem vsiljivo ponujali svoje blago in usluge.

Tako so na Dolenjskem nastale večje in manjše naselbine vzdolž ceste začeni od Emone, ki jih poznamo iz nekega starega rimskega zemljevida imenovanega Tabula Peutingeriana: Acervo (Ivančna gorica pri Stični), Praetorium Latobitorum (Trebnje), še ne povsem zanesljivo ugotovljeni Crucium, ki ga I. Pirkovič^{73a} locira v vas Groblje pri Šentjerneju, Neviudunum (Drnovo) in Romula (Ribnica pri Brežicah). Zelo zanimivo je dejstvo, da je velika rimska cesta stekla mimo Novega mesta, skoraj po isti trasi kot sedanja avtocesta, oziroma natančneje rečeno, današnja avtocesta je nehote speljana po trasi stare rimske ceste. To ponovno dokazuje že tolikokrat občudovano tehnično spretnost starorimskih graditeljev cest, ki so znali s sijajnim občutkom graditi tako solidne ceste, da so še stoletja po propadu rimskega imperija služile prometu.

Lep dokaz o poteku rimske ceste mimo Novega mesta je miljnik, ki je razstavljen na vrtu Dolenjskega muzeja in je v strokovni literaturi znan kot miljnik iz Bučne vasi.⁷⁴ Njegovo prvotno mesto ob rimski cesti je bilo pod Trško goro (»ob stari cesti« v mačkovski gmajni«, kot pove vir) na gmajni vasi

Rimski miljnik iz Bučne vasi,
sedaj v Dolenjskem muzeju. Višina 125 cm.

Römischer Meilenstein aus Bučna vas,
jetzt im Museum in Novo mesto. Höhe 125 cm.

Mačkovec pri Novem mestu, približno tam, kjer je danes urejen cestni priključek od Novega mesta na avtocesto. Kasneje so miljnik prepeljali v Veliko Bučno vas k hiši št. 12, kjer je služil kot opornik v hlevu. Pri rekonstrukciji ceste iz Novega mesta do priključka na avtocesto pod Hmeljnikom, so oktobra 1958 miljnik prepeljali v novomeški muzej.]

Gornja tretjina miljnika je bila že v preteklosti odbita, tako da meri njegov valjasti nadzemski del 125 cm, kvadratno podnožje 35 cm in premer 56 cm. Nekoč prav monumentalni miljnik je izklesan iz domačega sivega apnenca. Napis ni več v celoti ohranjen, ker mu manjka vrhnji začetni del. Črke so že močno izlizane in težko čitljive, deloma pa že v antiki odklesane zaradi »prekletega spomina« (damnatio memoriae). Višina črk se giblje od 7 cm v prvi vrsti, do 4,5 cm v zadnji vrsti.] Napis na miljniku se glasi:

/.....
c/o(n)s(ul) II pro/co(n)s(ul) p(ater) p(atriciae)/
/et imp(erator) C/ ae(sar) M. Aure/lius/
/Antonin/us Pius Au/gustus) fel(ix)/
/trib(unicia) po/tes(tate) IIII pr/oco(n)s(ul)/
/et P. Septimius Geta/
/Caesar/ vias et pon/tes/
/vetusta/te conrupt/as/
/res/tituerunt
/curante Fabio/ Cilone leg(ato) Aug(usti)
/.....

V slovenskem prevodu pa se napis glasi:

/manjka: Septimius Severus, titulatura/
konzul vdrugo, prokonzul, oče domovine
ter imperator Caesar M. Aurelius
Antoninus Pobožni, Vzvišeni, Srečni
s tribunsko močjo (podeljeno) četrtič, prokonzul
in P. Septimius Geta
Cezar — obnovila zaradi
starosti uničene
ceste in mostove
po Fabiju Cilonu vladarske namestniku
/.....manjka/

Miljnik je bil postavljen leta 201 našega štetja, za vlade cesarja Septimija Severa. Miljnik iz Bučne vasi je doslej edini znani rimski kamniti napisni spomenik iz ožje novomeške okolice, saj so na Dolenjskem rimski napisni kamni izven območja ceste Emona—Siscia silno redki.

Tako Novo mesto ni več v središču pozornosti, ostalo je odrinjeno na stranskem tiru, odmaknjeno od živahnega utripa velikega sveta, začne se lenobno življenje v globoki provinci.

OKRAJNO GLAVARSTVO SREDI STARIH GROBOV

Ime Novega mesta v rimskem času nam ni znano in ga najbrž tudi nikoli ne bomo izvedeli, ker Novo mesto ne premore niti enega samega antičnega napisnega kamna, ki bi nam lahko pojasnil to uganko. Vendar je v Novem mestu morala biti v antiki kljub odmaknjenosti od velike ceste še vedno močna naselbina pretežno ilirsko-latobiških staroselcev, o čemer nam pričajo številni izkopani grobovi iz rimskega časa. Dokler ne bomo odkrili drugih dokazov, menim, da je bila naselbina tudi v rimskem času še naprej na Marofu.

Pokopališče v rimskem času je bilo urejeno ob južnem vznožju Marofa, tam kjer stojijo danes: poslopje občinske skupščine (prej okrajno glavarstvo oziroma kasneje okraj), Beletova hiša z vrtom, del Ljubljanske ceste pred njima, komanda garnizona, del parka in poslopje Elektro Novo mesto. Prvič so našli rimske grobove na tej nekropoli že leta 1890, ko so gradili novo cesto proti Bršljinu. To je na tistem delu današnje Ljubljanske ceste od bencinske črpalke do ovinka izza hiše Elektro Novo mesto. Iz časopisnih poročil izvemo, da so takrat izkopali 38 grobov, v katerih je bilo nad 60 posod. Müllner je poročal o tej najdbi v »Slovincu« z dne 4. oktobra 1890 takole:

»...Našli so v grobovih pri Novem mestu šest svetilnic od štirih izdelovalcev, ki so FORTIS, VIBIANI (jako razširjen), STROBILI in IEGIDI. Za določbo časa so pomenljivi posamezni denarji raztreseni v zemlji, katere so našli. Eden je od Klavdija I (41—54 po Kr.), drugi od Antonina Pija (138—161), tretji od Klavdija Gotika (268—270), četrti od Tacita s »Spes publica« na obratni strani (275—276), peti od Dioklecijana (284—304).«

Našteti novci in nekatere druge, časovno dobro opredeljene najdbe so nam dokaz, da so v rimskem času pokopavali pod Marofom od 1. stoletja do konca

4. stoletja našega štetja. Drugi poročevalec⁷⁵ pa ve povedati, da so poleg naštetih stvari našli še: 3 dobro ohranjene meče, 2 zlata uhana (danes sta izgubljena), nad trideset fibul, zaponke, obročke in steklene žare. Vse te izkopanine je takoj potem, ko jih je pobral iz zemlje, preparator Schulz razstavil Novomeščanom na ogled v novomeški Kazini, preden jih je odpeljal v Ljubljano, kot je bilo že opisano v poglavju o zgodovini raziskovanj.

Drugič je bilo taisto grobišče načeto, ko so leta 1902 kopali temelje za poslopje okrajnega glavarstva (Bezirkshauptmannschaft). Prav na tem mestu so odkopali nam danes neznano, toda vsekakor precejšnje število poznolatskih oziroma latobiških in rimskih grobov, saj poročilo o najdbah našteva: ⁷⁶ »2 srebrni srednjelatenski fibuli, približno 10 enakih bronastih fibul, prav toliko poznolatskih in noriško-panonskih fibul iz bronu, 1—2 ducata različnih rimskih fibul, 2 bronasti zajemalki, latenski bronasti obročki in zapestnice, 2 poškodovani železni čeladi, 1 raven in 1 zvit latenski meč, več suličnih konic in nožev, itd.; končno še nad 100 posod, polovica med njimi je razbitih.«

O teh najdbah in najdiščnih okoliščinah, nam verodostojno poroča Josef Szombathy v svojem dnevniku,⁷⁷ ki ga hranijo v arheološkem oddelku Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Szombathy si je ob inšpekcijskem potovanju po Kranjskem leta 1902, dne 26. oktobra ogledal tudi najdbe pri gradnji okrajnega glavarstva v Novem mestu in v dnevniku zapisal naslednje ugotovitve:

»Pri gradnji poslopja okrajnega glavarstva (ob cesti, ki pelje h kolodvoru, nasproti pokopališča), je bil odkrit en del kelto-rimske nekropole z žganimi grobovi, ki so bili pri gradbenih delih le delno raziskani. Poslopje stoji desno ob cesti, na pobočju hrbta, ki se vleče od tu do spodnje krške doline. Pri (1) so našli grobove z: 1 zvitim mečem, sulične osti, žare, bronaste zapestnice, itd.; pri (2) več žarnih grobov; pri (3) v jami za odrske opornike: 1 žaro z bronastimi fibulami; pri (3₁) kjer so izkopali jamo za apno, nič; na dvorišču (4) več grobov s posodami, sulicami itd., na odkopanem robu ob cesti (5) 3 žarne grobove s fibulami, itd.

Večino najdb so delavci-kaznjenci oddali, medtem ko so jih civilni delavci uničili. Podatke sta mi dala oba paznika in gradbeni adjunkt. — Poslopje je zgrajeno že do 1. nadstropja. Izgleda, da se grobovi nadaljujejo v smeri proti vzhodu — nekako v izohipsi hrbta. — Najdbe so spravljene v pisarni gradbišča, kjer mi jih je pokazal inženir:

2 srebrni srednjelatenski fibuli na samostrel

2 bronasti zajemalki z ročajem

1 majhna vaza z akcesorji, približno 10 cm velika

1 raven latenski meč, 1—2 fragmentirani železni čeladi, mnogo latenskih in noriško-panonskih fibul, obročkov, itd., itd., sulične osti, noži (ena cela miza polna), približno 50 posod, bikonične latenske vaze, rimske vaze, lepa bombasta žara iz sive gline, itd.]

Centralna komisija je v začetku marca pooblastila Pečnika, naj nadzoruje najdbe in naj si v času izkopavanja zaračunava plačilo po 6 kron. Deželni glavar pa je nadzorstvo poveril gradbenim organom in okrajno glavarstvo je nazadnje junija Pečniku vmešavanje v izkopavanje strogo prepovedalo.

Najdbe niso razdeljene po grobovih, niti niso primerno shranjene. Več kot je ohranjenega, se je menda izgubilo. Inženir naj bi sedaj poskrbel, da bodo najdbe s podrobnim seznamom odposlane deželni vladi in odgovarjal za njihovo stanje. Müllner in Schulz sta bila enkrat tukaj in sta si stvari ogledala. Pri zidanju obzidja okrog poslopja se bo najbrž še kaj našlo. Sistematična izkopavanja niso predvidena.«

Okrašena steklena čaša iz rimskega groba v Bršljinu. Pod vrhnjim robom je vbrušena grška napitnica. Višina 27 cm. Foto: RGZM Mainz.

Verzierter Glasbecher aus einem römischen Grab in Bršljin. Unter dem oberen Rand ist der griechische Trinkspruch eingeschliffen. Höhe 27 cm. Photo: RGZM Mainz.

Iz tega kratkega in stvarnega Szombathyjevega poročila izvemo o številnih in bogatih najdbah, ki so jih odkrili pri zidanju okrajnega glavarstva. Mimoregrede pa tudi izvemo za trenja med kranjsko deželno vlado in dunajskim muzejem, saj ljubljanski deželni glavar ni dovolil Pečniku, da bi izkopaval za dunajski muzej na novomeškem grobišču. Najdbe s tega najdišča govore o precejšnji blaginji prebivalcev antične naselbine v Novem mestu. Iz gornjega naštevanja in opisa najdb izvemo, da so na grobišču bili pomešani grobovi iz rimskega časa z onimi iz končne faze mlajše železne dobe, iz 1. stoletja pred našim štetjem. Žal do danes še ni obdelano in v celoti objavljeno bogato in zanimivo gradivo iz rimskih in latobiških grobov pri okraju, ki se nahaja v zbirki Narodnega muzeja.

Istega leta (1902) je za račun dvornega muzeja na Dunaju kopal rimske grobove tudi Jernej Pečnik v Bršljinu, na njivi kamnoseka Antona Kokalja. V enem izmed grobov je našel izredno lepo stekleno čašo, visoke valjaste oblike. Čaša je visoka 27 cm in široka 8 cm. Njen plašč je razdeljen na štiri vodoravne

pasove, ki so okrašeni z vbrušeniimi geometrijskimi in rastlinskimi motivi. Pod vrhnjim robom je z velikimi vbrušeniimi črkami izpisana z grškimi črkami napisnica, ki v slovenščini pomeni »na mnoga leta!«. Ta lepa čaša krasi antično zbirko Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju.⁷⁸ V Dolenjskem muzeju pa je razstavljena verna kopija te lepe in redke najdbe, ki so jo izdelali v delavnicah Centralnega muzeja v Mainzu. Njena oblika in spremljajoče gradivo nom pove, da je bila čaša izdelana v prvi polovici 4. stoletja n. e.

Hudomušna igra naključja je hotela, da smo po šestdesetih letih v Bršljinu ponovno odkrili tiste grobove, ki jih je odkopal že Pečnik. Zgodilo se je to leta 1962 pri gradnji steklarne INIS. Pri kopanju temeljev za tovarno smo našli pet rimskih grobov, med njimi temelje dveh večjih zidanih grobnic, ki sta bili znotraj lepo ometani in celo poslikani z barvastimi freskami. Vsi grobovi so bili popolnoma prazni, ker jih je že leta 1902 Pečnik temeljito oplenil. Tako so bili isti grobovi dvakrat odkriti, samo da smo mi ostali po šestdesetih letih praznih rok in smo lahko le ugotovili dejstvo, da je Pečnik temeljito opravil svoje delo.

Pri naštevanju zapuščine iz rimskega časa velja omeniti še naslednje najdbe: dve zidani grobnici, ki so ju odkrili leta 1936 ob starem mestnem pokopališču na Skabernetovem vrtu, nekaj skromnih grobnih najdb na Beletovem vrtu ob Ljubljanski cesti leta 1954, par skromnih grobov v vasi Brod pri Novem mestu⁷⁹ in najdba treh grobov v Ređerči vasi,⁸⁰ kar pa ne sodi več v ožje novomeško mestno področje. Te raztresene in pogoste najdbe rimskih grobov nam povedo, da kljub prilični odmaknjenosti teh krajev od cestne magistrale Emona—Siscia, življenje v antiki tod le ni docela zamrlo. Prav gotovo je rimskodobna naselbina na tleh Novega mesta vzdrževala zvezo med glavno cesto Emona—Siscia in Belo krajino preko gorjanskega sedla, približno tako, kot poteka danes cesta iz Novega mesta v Metliko.

V ZATIŠJU PRESELJEVANJA NARODOV

Dolenjska in Bela krajina, kot vodilni pokrajini v slovenski prazgodovini, dajeta v času preseljevanja narodov in v staroslovenski dobi zgodnjega srednjega veka zaenkrat še precej revno in nejasno podobo, ker so najdbe iz tega časa v primerjavi s prazgodovinskimi in antičnimi najdbami zelo redke. Zelo gosti naselitvi Ilirov v prvem tisočletju pred našim štetjem, z desetlinami utrjenih gradišč in stotinami gomil, sledi počasno, toda stalno usihanje in vse bolj redka naselitev, ki se občutno zmanjša že v antičnem času, saj jo v tem obdobju lahko sledimo v glavnem le ob rimskih cestah, naravnih križiščih in v rečnih dolinah. Zdi se, da s propadom zahodnorimske države, v času velikih selitev, nastane na Dolenjskem skoraj praznina.

Kakor so v Novem mestu številne najdbe iz prazgodovinskih obdobj in iz rimskega časa, tako malo vemo o tem kraju v času od propada zahodnorimske države pa do ustanovitve Novega mesta sredi 14. stoletja. Zaenkrat v mestu še nimamo zanesljivih dokazov, oziroma najdb iz časa preseljevanja narodov in slovenske naselitve v zgodnjem srednjem veku. Da je temu tako, sta dva vzroka: prvi: nihče še ni na Dolenjskem in v Novem mestu sistematično iskal in odkrival ostalin iz tega obdobja. Na zunaj dobro vidni številni halštatski spo-

meniki (gomile, gradišča) na Dolenjskem so zapeljali raziskovalce v preteklosti, da so v prvi vrsti iskali le-te, najdbam iz poantičnega časa pa niso posvečali nobene pozornosti, ker na zunaj niso opazne. Drugi vzrok pa moramo pripisati še redki naseljenosti, saj je le-ta v zgodnjem srednjem veku bila daleč bolj skromna kot na primer v halštatskem času in antiki.

V času najživahnejših preseljevanj, od 5. do 7. stoletja našega štetja, so od vzhoda potujoča in ropajoča ljudstva uporabljala Dolenjsko najbrž le kot prehodno ozemlje na poti v obljubljeni dežele Italije, ne pa kot pokrajino, kjer bi se stalno naselili. Posamične najdbe iz germanskih, največ langobardskih in staroslovanskih grobov v širši okolici Novega mesta: v Trebnjem, na Vinjem vrhu, v Beli cerkvi, Šmarjeti, Orehku pri Stopičah in Vratolomu ter Pendirjevki v Gorjancih,⁸¹ nam vendarle počasi zapolnjujejo vrzeli med pozno antiko in visokim srednjim vekom, ko je Dolenjska spet intenzivno naseljena, tokrat s starimi Slovenci in nemškimi kolonisti, pod večinoma nemškimi fevdalnimi gospodi.

Namig in upanje, da bomo tudi v Novem mestu našli staroslovanske ostaline, nam daje značilno ledinsko ime »Gradec« za vzpetino Kapitelj sredi starega mesta s kapiteljsko cerkvijo, proštijo in obsežnim vrtom na temenu. To ime poznamo iz menjalne pogodbe, sklenjene dne 8. februarja 1365 med stiškim opatom Petrom in avstrijskim vojvodo Rudolfom IV. Habsburškim (imenovanim Ustanovitelj), kjer se stiški opat Peter obvezuje takole:⁸²

»... mi dajemo za nas in za naše prej imenovane naslednike temu našemu gospodu vojvodi Rudolfu, njegovim bratom, njihovim dedičem in naslednikom v večni in nepreklicljivi dar od našega pravega imetja šest kmetij skupno z zemljiščem, nekoč imenovanim Gradec pri Krki, kamor je omenjeni naš gospod vojvoda Rudolf na novo zgradil mesto, ki se imenuje Rudolfsverde...«

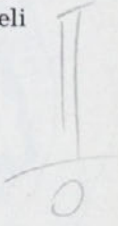
V svoji razpravi o ustanovitvi Novega mesta je Milko Kos⁸³ zelo duhovito označil historično razvojno pot naselitve polotoka ob Krki, ki je pripeljala do ustanovitve Rudolfovega mesta leta 1365. Takole pravi:

»Naselitev in naselje v območju današnjega Novega mesta v času pred Novim mestom si zamišljam takole: verjetno na višini današnjega Kapiteljskega hriba je bil Gradec naselje ali pa tudi le zemljišče z dvorom še iz stare slovenske dobe, nemara na mestu starega gradišča s tradicijo v pred-slovensko dobo. Ob njem se je razvilo vaško naselje, v katerem se je trgovalo, markstatt-tržišče, verjetno tam, kjer je danes jedro mesta. Sem je staviti Rudolfovo meščansko ustanovo. Ta bi bila vključila nekdanji Gradec v svoj obseg in ga v taki meri prerastla, da mu je celo zatreli ime, kakor so npr. Brežice prerasle tamošnjo nekdanjo vas Gradišče. Novo mesto s svojimi, če smem tako reči, več naselji, se vključuje v mnogokrat dokazano razvojno črto naših krajev: gradišče — gradec — tržišče — trg — mesto.«

Iz izkušenj vemo, da se prav na ledinah z imenom »Gradec« skoraj vedno odkrili zgodnjersrednjeveške slovanske najdbe, za razliko od ledinskega imena »Gradišče«, na katerem bomo zanesljivo našli prazgodovinske ostaline, na Dolenjskem največkrat ostanke halštatskih naselbin. Šele podrobne terenske raziskave na temenu kapiteljskega hriba nam bodo pokazale, če to pravilo velja tudi v Novem mestu. Zdi se, da je tudi v zgodnjem srednjem veku glavni tok preseljevanja šel mimo Novega mesta, po zaraščenih poteh že propadle rimske ceste, zato bomo najbrž iz tega časa našli v Novem mestu le malo sledov.

Ob prvem stiku z ostanki rimske civilizacije na naših tleh, so se Sloveni, nevajeni mestne kulture, ob prihodu v naše kraje izognili rimskim naselbinam. Raje so naselili višje ležeča, že davno izkrčena in obljudena področja, kjer so

že pred prihodom Rimljanov cvetela vaška gradišča. Novi naseljenci so stare naselbine, grobišča in utrdbe imenovali: Gradec, Gradišče, Groblje, Gomila, Ajdovci in podobno. Že Milko Kos⁸⁴ je v svoji Zgodovini Slovencev poudaril, da se obseg starejšega slovenskega naselitvenega področja presenetljivo krije z zemljevidom krajev naseljenih in kultiviranih že v predslovenski dobi. Zato ni slučaj, da med prafarami na Dolenjskem srečamo vsa najpomembnejša središča iz halštatskega časa: Bela cerkev, Črnomelj, Kostanjevica, Leskovec pri Krškem, Metlika, Mirna peč, Šentjernej, Šentrupert, Šentvid pri Stični, Šmihel pri Novem mestu, Trebelno, Trebnje. V središčih halštatskega časa so ponovno oživelii centri kulture v zgodnjem in visokem srednjem veku.

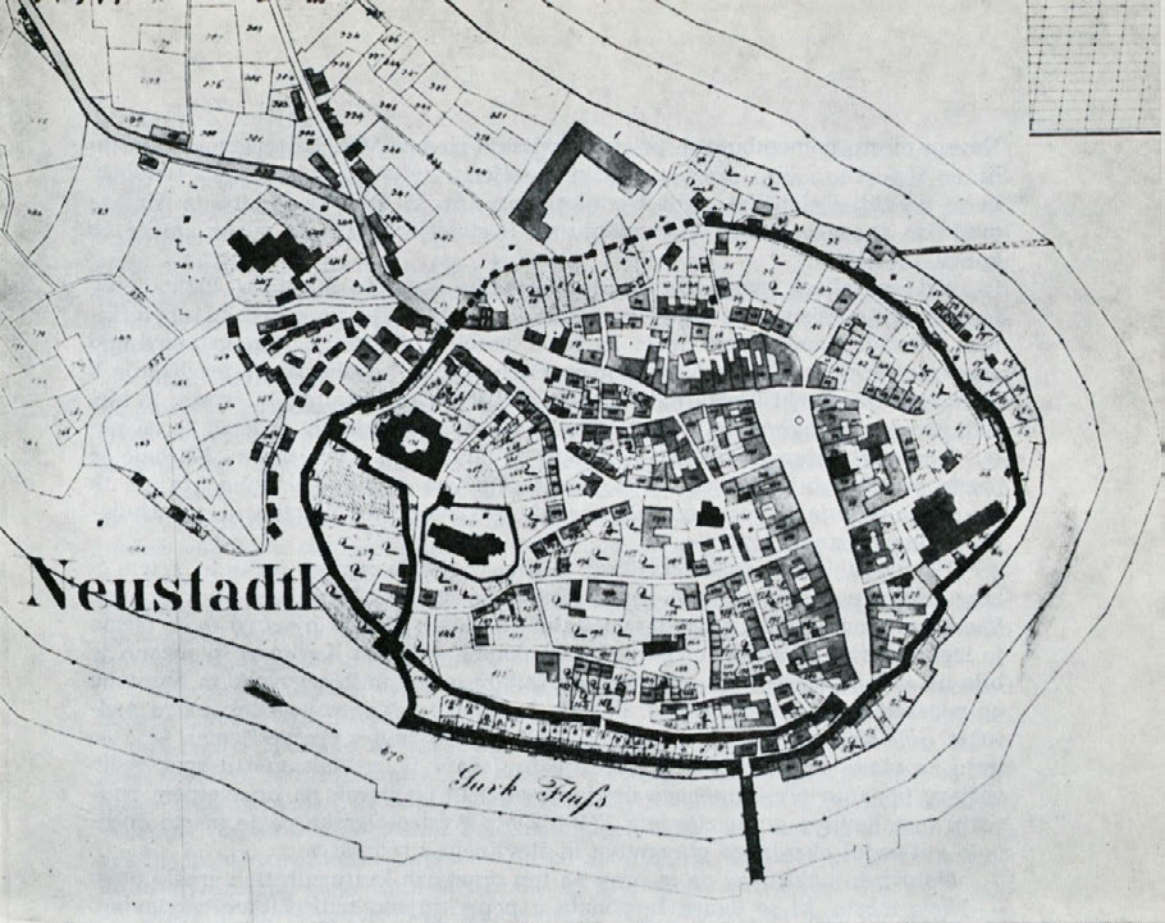
TRI TISOČ LET NOVEGA MESTA

S tem sprehtodom skozi čas, s pregledom arheoloških najdb in njihovih usod na območju Novega mesta, sem želel pokazati, kako imenitna je bila preteklost tega kraja še pred ustanovitvijo srednjeveškega mesta. Bogate in raznolike najdbe nam povedo, da so v tem kraju živeli ljudje v organizirani naselbini že od konca bronaste dobe naprej. Prvo stalno naselitev tega skalnatega pomola nad Krkinim zavojem domnevamo že okrog leta 1000 pred našim štetjem. Z naselitvijo in utrditvijo Ilirov na Dolenjskem nekako od leta 800 naprej, se prične nagel gospodarski in kulturni vzpon v starejši železni dobi, ki povzdigne Novo mesto iz prazgodovinske brezimnosti do pomembnega halštatskega središča z utrjenim gradiščem na Marofu in bogatimi knežjimi grobovi v gomilah ter z lepimi primerki situlske umetnosti v času od 6.—4. stoletja pred n. št. Bila je to prava halštatska metropola osrednje Dolenjske, ki je z dosežki svoje civilizacije in kulture hodila vstric z drugimi evropskimi pokrajinami tistega časa. Sredi prvega tisočletja pred našim štetjem je Dolenjska doživela izreden gospodarski in kulturni vzpon, ki ga kasneje ni več dosegla.

V kulturnem razvoju Srednje Evrope v zadnjem tisočletju pred n. št. zavzema jugovzhodnoalpski prostor, s poudarkom na Dolenjskem, osrednje mesto. Dolenjska je takrat prvič v svojem zgodovinskem razvoju enotna kulturna pokrajina s svojsko domorodno omiko, ki dobi v mlajši halštatski dobi evropski pomen. V knežjih gradiščih Dolenjske so grški in etruščanski vplivi iz Mediterana in Italije preko severnoitalskega estenskega kulturnega kroga našli na domorodni žarnogrobiščni osnovi plodna tla. Tudi vzhodnjaški vplivi stepskih ljudstev, najprej Trako-Kimerijcev in kasneje Skitov, so našli svoj odmev na tem območju. Tuji vplivi z juga in od vzhoda so se stapljali z domačimi izročili in odtod so izhajale bistvene spodbude daleč naprej na zahod in na sever.

Bogate in reprezentativne halštatske najdbe z mednarodnim pomenom iz Novega mesta pričajo, da je bil v tem kraju sredi zadnjega tisočletja pred našim štetjem eden izmed štirih vodilnih centrov dolenjskih Ilirov: Magdalenska gora, Stična, Novo mesto in Šmarjeta-Vinji vrh, s sedežem pomembnega kneza prazgodovinskih Ilirov. Zemljevid arheoloških najdišč v Novem mestu nam pokaže, kako gosto je bil naseljen novomeški prostor, čigar ugodno morfološko lego so s pridom izkoristili že halštatski Iliri. Upravičene domneve kažejo, da je bila utrjena naselbina skozi vse prvo tisočletje pred n. št. in najbrž tudi še kasneje v rimskem času na vzvišenem Marofu, medtem ko se je srednjeveško mesto osnovalo in opasalo z obrambnim zidom na kopastem Kapiteljskem hribu — Gradcu, na skalnatem pomolu, ki ga obliva globoka, vijugava Krka.

Srednjeveška zasnova Novega mesta z vrisanim mestnim obzidjem. Po katastralni mapi iz l. 1825.
 Die mittelalterliche Stadtanlage von Novo mesto mit eingezeichneten Stadtmauern. Nach dem
 Katastral-Plan aus dem Jahre 1825.

Močno vabljava pa je domneva, da je bila še ena prazgodovinska naselbina prav na tem Kapitlju-Gradcu, ki je po svojem obsegu sicer dosti manjši od Marofa, vendar ima odličnejšo obrambno lego. To domnevo bi lahko potrdilo ali ovrglo le podrobno izkopavanje na tem mestu, čeprav bo raziskovanje na tem območju močno otežkočeno zaradi kasnejših srednjeveških zazidav.

Poleg naselbine na Marofu poznamo v mestu dvoje velikih pokopaliških območij in še nekaj manjših grobišč. Prva nekropola je bila urejena v neposredni bližini gradišča na Marofu: na Mestnih njivah in ob južnem vznožju Marofa. Na Mestnih njivah so pokopavali prvi Iliri, pod Marofom pa keltski Latobici in kasneje še Rimljani, oziroma romanizirani domačini. Druga velika nekropola je bila na desnem bregu Krke, v Kandiji, kjer so pokopavali Iliri v poznem halštatskem času na višku svoje moči in kasneje došli keltski Tavrisci. Manjša pokopališča pa so bila še v Bršljinu, v ragovski hosti in v Portovaldu.

V mlajši železni (latenski) dobi, po letu 300 pred n. št. sledi počasno, toda trajno usihanje ilirskih ustvarjalnih moči, ki popolnoma zamrejo v rimskem času. Domnevna skromna naselitev Tavriskov sredi 3. stoletja ni zapustila v

Novem mestu pomembnejših pristnih keltskih sledov. Več, bolj zgovornih, ostalin so zapustili zadnji prazgodovinski doseljenci keltskega porekla — Latobici, ki so naselili Dolenjsko sredi 1. stoletja pred n. št. Rimske najdbe iz Novega mesta so znane v časovnem razdobju od 1. stoletja pa tja do pozne antike ob koncu 4. stoletja.

Šele naselitev starih Slovencev in veliko kasneje formalna ustanovitev poznosrednjeveškega Rudolfovega mesta, so dali kraju na polotoku ob Krkinem meandru spet novih moči in novo vsebino. Mesto je bilo ustanovljeno predvsem iz političnih razlogov kot oporišče na poti habsburškega prodiranja k Jadranskemu morju. Poleg habsburških političnih in fiskalnih interesov je bila tudi živahna trgovina sredi 14. stoletja v slovenskih deželah, posebej še na poteh k morju, važen motiv, da je Rudolf IV. ustanovil Novo mesto. Kasneje je mesto postalo zbirališče čet za boj proti Turkom v zaledju Vojne krajine in tranzitna postaja na poti močnih trgovinskih zvez med Ogrsko in severnojadranskimi pristanišči.

Ustanovitev Karlovca leta 1579, bližina nevarne turške meje in s tem v zvezi preložitev trgovskih poti mimo Novega mesta, je bilo za mesto hud udarec. Vse to je zmanjševalo gospodarski ugled mesta in slabilo njegovo moč. Mesto je izgubilo svoj strateški in gospodarski pomen v korist Karlovca, ponižano je bilo na raven podeželskega mesteca obrtnikov in majhnih trgovcev in obsojeno na počasen gospodarski propad. Postalo je samo tržišče svojega lokalnega področja. Šele široko zasnovane upravno-politične reforme v prosvetljenem 18. stoletju za vlade cesarice Marije Terezije in Jožefa II. so dale mestu spet večjo veljavo (ustanovitev okrožnega urada-kresije) in poudarek na prosvetnem področju (ustanovitev gimnazije leta 1746). Zlom Avstro-Ogrske pa je mesto dočakalo kot sedež okrajnega glavarstva in številnega uradništva.

Gotovo ni naključje, da je prav na teh prastarih kulturnih tleh zraslo novo — Novo mesto, ki se danes že ponaša z neprekinjeno tritisočletno zgodovino. Opozoriti na to bogato dediščino in dolgo naselitveno tradicijo tega davnega Novega mesta, ki sodi v zgodovini med najstarejša slovenska mesta, je bil naš namen. To je zgodovina Starega mesta, ki je živelo in umrlo na tleh današnjega Novega mesta.

V mislih smo popotovali skozi čas treh tisočletij in skušali predstaviti in oživiti bogato arheološko preteklost tega kraja, preden je bilo na teh tleh s pisanim aktom leta 1365 ustanovljeno mesto v sodobnem pomenu.

— — —

Vse hitrejši utrip sodobnega življenja, njegova vznemirljiva razgibanost in skoraj popolna tehnizacija ter čedalje bolj izenačena civilizacija, so zajeli tudi kraje ob Krki in novomeški polotoček. Razvijajoča se industrija, naraščajoči promet in turizem, dramijo prav v zadnjih letih mesto ob Krkinem zavoju iz provincialne otopelosti in samovšečne zagledanosti v preteklost, mu odpirajo nove možnosti in nudijo lepše obete. Hitra in vse obsežnejša gradnja stanovanjskih, komunalnih in industrijskih objektov, iz meseca v mesec spreminja zunanjo podobo Novega mesta. Še včeraj deviške ledine se čez noč spreminjajo v nove stanovanjske soseske. Posebno močna je industrializacija novomeškega prostora, ki je v to področje prinesla globoke gospodarske, socialne in miselne spremembe v življenje dolenjskega človeka. Obdajajo nas že tekoči trakovi velikoserijske proizvodnje, tehnologijo načrtujejo računalniki in programatorji, elektronika prodira v naše domove in uravnava naša vsakdanja opravila.

Nenaden prehod iz ekstenzivne agrarne proizvodnje na dolenskem podeželju v sodobno industrijsko proizvodnjo, prinaša spremenjene produkcijske odnose, nove odnose med ljudi in probleme, ki jih kmečko podeželje ne pozna. Patriarhalna slovenska vas izumira, toda kljub temu se dolenski človek še ni čisto prilagodil mestnemu načinu življenja. Podobno se je najbrž dogajalo tudi takrat, ko so na začetku halštatskega časa ilirski pastirji in poljedelci začeli pridobivati in predelovati železo. Iz rodu pastirjev so se razvile generacije odličnih metalurgov.

Staro historično mestno jedro je ostalo le oporišče in izhodišče za novi, eksplozivni gospodarski razvoj, ki danes v temeljih spreminja tradicionalni delež poljedelske proizvodnje Dolenjske v prid industrije, trgovine in transporta. Sodobna tehnika triumfira nad tisočletnim izročilom humanizma.

Toda kljub hlastajočemu nemiru in naglici modernega časa, ko doživljamo drugo industrijsko revolucijo, se še vedno zasanjano ogleduje klasičan novomeška veduta v negibni gladini temnozelenih Krke. Tiho zro na strmo skalo sezidane hišice starega Brega in mogočni Kapitelj v vodno zrcalo kot vase popljeni modrijan, mimo katerega so spolzela stoletja in tisočletja novomeške zgodovine, nam pa so zapustila obilo zgovornih sledov, da lahko v mislih spremljamo dogodke davnih dni.

Arheološke najdbe, čeprav velikokrat zelo krhke in okrnjene, so neizbrisni dokazi človekovega bivanja in ustvarjanja na naših tleh v minulih obdobjih. V nas budijo spomine na sposobne ustvarjalce in izobražene staroselce, ki so pred tisočletji živeli in umirali na dolenski zemlji. Kdor še utegne sredi današnjega stehnziranega in odtujenega sveta najti razumevanje za humanistične vrednote, ta bo v arheoloških ostalinah videl nekaj več kot samo razlomljen vrč in drobljivo bronasto zaponko. Ta bo spoznal, da naš svet z vso svojo brutalno civilizacijo, elegantnim artizmom in prefinjeno kulturo ni šele od včeraj ali danes in da je pravzaprav vse že nekoč bilo. Izpovedna moč drobnih izkopanin davno pokopanih kultur je včasih zelo velika, le prisluhniti jim je treba, s srcem in razumom.

Ob izkopaninah, ki smo jih uspeli iztrgati zemlji in jih ohraniti za jutrišnji dan, da bi bili za eno spoznanje bogatejši in modrejši, smo želeli pokazati na pot, ki jo je prehodilo Novo mesto v zadnjih treh tisočletjih. Spoznanja in izkušnje preteklosti naj nam pomagajo uravnavati sedanost in najti pravo pot v bodočnost.

NOVO MESTO IN DER VORZEIT

VON DER BRONZEZEIT BIS ZUR STADTGRÜNDUNG

Es hört sich paradox an: der Ort heißt slowenisch Novo mesto (Neustadt, ehem. Rudolfswerth) und wurde im Jahre 1365, also erst im späten Mittelalter, gegründet, hat aber eine derart lange und bedeutende archäologische Vergangenheit wie nur wenige slowenische Städte mit viel älteren Stadtrechten. Formal ist Novo mesto erst gute sechshundert Jahre alt, in Wirklichkeit aber reichen seine Anlagen zur Stadt weit zurück in die prähistorische Zeit, so daß die Stadt heute bereits eine dreitausend-jährige Siedlungstradition aufweisen kann.

Die ersten Keime des »Stadtlebens« müssen bereits am Ende der Bronzezeit vor dreitausend Jahren gesucht werden, als die ersten Siedler ihre Hütten hinter den befestigten Ringwällen, nördlich über der heutigen Stadt, auf dem Marof, errichteten. Diese prähistorische Ansiedlung wurde stufenweise erweitert, ausgebaut und befestigt, so daß sie bereits nach einigen Jahrhunderten zu einer richtigen Festung der Hallstattfürsten wurde. Manches weist darauf hin, daß die Siedlung auch nach dem Einbruch der Kelten in unseren Raum noch weiterhin auf dem höher gelegenen Marof blieb, und zwar bis zur Ankunft der Römer und vielleicht auch noch in der Römerzeit.

Für den Zeitraum nach dem Untergang der antiken Welt, vom 5. Jahrhundert bis ins hohe Mittelalter im 14. Jahrhundert, gibt es in der Stadt einstweilen noch keine greifbaren archäologischen Beweise, die erklären könnten, wo und in welchem Maße der Raum von Novo mesto besiedelt war. Die mittelalterliche Stadt des Herzogs Rudolf entwickelte sich auf der zungenförmigen Halbinsel, auf dem Felsenvorsprung über der Krka. Damit verlagert sich der Stadtkern vom Marof auf den ausgezeichnet geschützten Gradec (heute Kapitelj) und wird gleichzeitig mit einer Ringmauer umgeben. Diese mittelalterliche Stadt hatte ihr Handels- und Gewerbezentrum auf dem weiten Platz unter dem Kapitelj, das architektonisch dominante Zentrum aber, das für immer die Pointe der Stadtsilhouette bleiben wird, entstand mit der monumentalen Probsteikirche auf der Hügelkuppe.

Die moderne Stadt begann sich erst gegen Ende des 19. Jahrhunderts aus der Umklammerung der alten Stadtmauern zu lösen und sich allmählich auf alle Seiten hin zu verbreitern. Längst schon hatte sie ihren eng umrissenen, traditionellen, urbanen Raum innerhalb der ehemaligen Stadtmauern am linken Ufer der Krka verlassen, hatte aber noch kein neues, modernes Stadtzentrum geschaffen. Noch immer erfüllt der alte Veliki trg (Großer Platz) oder Glavni trg (Hauptplatz) seine Funktion des Stadtkerns von Novo mesto. Die Stadt überschritt die Krka, diese tausendjährige Trennlinie, um sich mit ihren Fühlern auf beiden Ufern der Krka bis zu den ehemaligen Vororten auszubreiten und in ein — allerdings uneinheitliches — urbanes Ganzes zusammenzufließen. So formte Novo mesto in der Geschichte seiner Besiedlung drei Stadtkerne: den ersten prähistorischen auf dem Marof, den zweiten, mittelalterlichen im Umkreis des Kapitelj auf dem Gradec, und den dritten, modernen an beiden Ufern der Krka.

DIE FORSCHUNGSGESCHICHTE

Die archäologischen Funde aus Novo mesto erregten verhältnismäßig spät die Aufmerksamkeit der Heimatkundler und der Erforscher der archäologischen Vergangenheit. Die Ursache dafür liegt auf der Hand: Novo mesto hat keine anziehenden römischen Schriftsteine zu bieten, nicht einmal antike Plastiken und Reliefe, die mit ihrem lapidaren Latein und mit der Schönheit der dargestellten Szenen die Aufmerksamkeit der Altertumsforscher und Historiker immer zuerst auf sich lenken. Die erste archäologische Untersuchung in Novo mesto, die aus der Literatur bekannt ist, beginnt erst im Jahre 1890. In diesem Jahr wurde ein neuer Abschnitt der Landstraße, die von der Stadt nach Bršljin reichen sollte, in den steilen südlichen Felshang des Marof über der Krka hineingehauen. Das ist die heutige Ljubljanska cesta, die dem alten Stadtfriedhof südlich unter der Marofterrasse in einem Bogen ausweicht.

Damals wurde auf der Trasse der neuen Straße eine größere Nekropole aufgerissen. Die ersten prähistorischen und römischen Gräber wurden freigelegt und vom damaligen Präparator des Landesmuseums Ferdinand Schulz für das Museum Rudolfinum in Ljubljana erworben.

Anlässlich dieser ersten größeren archäologischen Funde aus Novo mesto veranstaltete der Präparator Schulz sofort nach der erfolgten Ausgrabung im Kasinosaal von Novo mesto eine Ausstellung, noch bevor die Funde nach Ljubljana überführt wurden. Das war die erste archäologische Ausstellung in Slowenien, die außerhalb eines Museums stattgefunden hat.

Diesen ersten Ausgrabungen folgte ein Zufallsfund: beim Bau der Unterkrainer Eisenbahn im Jahre 1893, in der Nähe des Bahnhofes von Bršljin, wurden ein prähistorischer Eisenschmelzofen und daneben eine Schmiedewerkstatt entdeckt. Der Fund wurde von Alfons Müllner² in seinem umfangreichen Werk über die Geschichte der Eisenproduktion in Krain ausführlich beschrieben und skizziert.

Bereits im darauf folgenden Jahr begann man, angeregt vom unermüdlichen und verrufenen professionellen Ausgräber archäologischer Altertümer, Jernej Pečnik, mit der Ausgrabung zweier hallstattzeitlicher Grabhügel auf dem Kapitelj-Feld im nördlichen Teil des Marof. Mit der Ausgrabung wurde im Spätsommer 1894 begonnen, und zwar im Auftrag des Naturhistorischen Hofmuseums in Wien¹⁶. Diese Ausgrabung wird als erste planmäßige in Novo mesto betrachtet. Für die damaligen Fachbegriffe wurde sehr gut vorgegangen, benützte man doch bei den Messungen sogar ein geodätisches Instrument. Die Leitung der Ausgrabung war zunächst in den Händen von Rudolf Hoernes, Professor der Geologie und Paläontologie auf der Grazer Universität (der Bruder des bekannten Wiener Prähistorikers Moritz Hoernes), und Jernej Pečnik, des selbsternannten »Archäologen«. Nach dem Ausscheiden Hoernes' wurde die Ausgrabung von Pečnik und dem Präparator Franz Brattina von Wiener Naturhistorischen Museum gemeinsam geleitet.

Im Jahre 1902 wurden daraufhin beim Bau des Fundaments für das Bezirkshauptmannschaftsgebäude am südlichen Fuß des Ringwalles auf dem Marof Gräber aus der späten Latènezeit sowie aus der Römerzeit zu Schutzzwecken ausgegraben. Das waren Funde aus derselben Nekropole, die bereits im Jahre 1890 anlässlich des Baues der neuen Straße aus der Stadt nach Bršljin entdeckt worden war. Der Präparator Schulz veranlaßte, daß auch diese Funde ins Landesmuseum von Ljubljana gebracht wurden. Im Zuge einer Inspektionsreise durch Krain besah sich am 26. 10. 1902 auch der Kustos des Naturhistorischen Museums in Wien, Josef Szombathy, die Fundstellen dieser Gräber in Novo mesto und hinterließ in seinem Tagebuch einen kurzen Bericht sowie eine kleine Skizze der Fundstätte. — Noch im selben Jahr legte Pečnik als Sammler von Altertümern und Vertrauensperson des Wiener Museums einige römische Gräber in Bršljin frei, wobei er auch einen außerordentlich schönen, hohen zylindrischen Glasbecher mit eingraviertem griechischem Trinkspruch fand. Dieser Becher wird in der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums in Wien aufbewahrt.

Im Jahre 1905 wurde eine Schutzausgrabung unter der Leitung von Walter Smid vorgenommen³. Er grub zwei Tumuli aus, die im Ansatz bereits freigelegt worden waren: einen im Smola-Wald und einen, der nach dem Eigentümer des Fundorts »Malenšek-Tumulus« genannt wird. Im letzteren fand er ein reich ausgestattetes Grab eines Hallstatt-Vornehmen, der mitsamt seinem Pferd begraben worden war. Auch diese Funde wurden in die Sammlung des Museums in Ljubljana eingegliedert. Mit dieser letzten Ausgrabung in der Zeit der österreichisch-ungarischen Monarchie rissen die lebhaften archäologischen Untersuchungen in Novo mesto sowie die laufende Berichterstattung über die Resultate für lange Jahrzehnte ab.

Erst im Jahre 1936 können wieder neue Funde in der Stadt registriert werden. Bei der Verlegung des aufgelassenen alten Stadtfriedhofs in den Park stieß man auf zwei gemauerte römische Grabkammern. In beiden befanden sich mehrere keramische Gefäße⁵. Die Ausgrabungen wurden in der Volksschule aufbewahrt, wo unter dem Schutz des geplanten Museumvereines bereits die Museumsammlung von Novo mesto entstand, aus der sich erst nach dem Zweiten Weltkrieg, im Jahre 1953, das Unterkrainger Museum (Dolenjski muzej) entwickelte.

Nach drei Jahren, im Sommer 1939, rettete und verwahrte Janko Jarc nach einer erfolgreichen Intervention den noch immer kostbarsten archäologischen Fund aus Novo mesto: den bronzenen hallstattzeitlichen Fürstenpanzer⁶. Er wurde in Kandija gefunden, als das Terrain für die Errichtung eines Sportstadions geebnet wurde. Einem glücklichen Zufall und der Geistesgegenwart einiger Bewohner von Novo mesto ist zu danken, daß der berühmte Panzer bei Kriegsausbruch nach der Bombardierung im April 1941 aus dem brennenden Gebäude der Volksschule in Novo mesto gerettet wurde. Im Jahre 1941 wurde das Stadion wiederum erweitert; im Zuge der Einebnung fand man diesmal im Grabhügel mit dem Fürstenpanzer neue Gegenstände aus der Hallstattzeit, darunter auch einen eleganten und noch immer einzigartigen bronzenen Dreifußkessel⁷.

Eine neue Epoche in der Erforschung der Stadt begann nach der Befreiung im Jahre 1945, vor allem aber nach dem Jahre 1959. Erst mit der Gründung des Unterkrainger Museums im Jahre 1950 und mit der Eröffnung seiner Sammlungen am 29. Oktober 1953 begann man sich um die Ausgrabungen von Novo mesto mehr zu kümmern; mit diesem Akt wurde auch das Abgehen der archäologischen Funde in Museen außerhalb von Novo mesto unterbunden. Gleich zu Beginn wurde eine archäologische Abteilung eingerichtet, die mit den Jahren immer größer und bedeutender wurde. Heute stellt sie die repräsentativste Abteilung des Unterkrainger Museums dar und kann einige einzigartige Funde von europäischer Bedeutung aufweisen.

Im Oktober 1958 wurde der Autor dieses Buches Kustos für Archäologie im Museum von Novo mesto. Damit bekamen Novo mesto und Unterkrain den ersten ständigen Archäologen, der den Auftrag hatte, sich dem Studium und der Erforschung der ältesten Geschichte der Stadt und des zentralen unterkrainger Gebietes zu widmen. Bereits im Herbst des Jahres 1959 leiteten wir eine größere planmäßige Erforschung ein. Wir begannen mit der Ausgrabung eines frühhallstattzeitlichen Brandgräberfeldes auf dem Kamm der Stadtfelder (Mestne njive) und setzen diese noch im Jahre 1960 fort. Dieser größeren Untersuchung folgte die Schutzausgrabung römischer Gräber in Bršljin im Jahre 1962 und prähistorischer Gräber im Jahre 1963; diese wurden entdeckt, als die Fundamente für eine Glasfabrik gelegt wurden.

Ein neues Kapitel in der Erforschung des frühzeitlichen Novo mesto begann im Sommer 1967, als wir die systematische Freilegung einer großen prähistorischen Nekropole mit umfangreichen Grabhügelstätten in Kandija angingen. Das war bisher das längste und umfangreichste archäologische Unternehmen in Novo mesto, das außerordentlich kostbare Funde von europäischer Bedeutung an den Tag brachte.

DIE ÄLTESTEN FUNDE

Der älteste archäologische Fund stammt aus der engen Umgebung von Novo mesto. Es ist dies eine schmale Spitzklinge aus grauem Feuerstein, gefunden im Quarzsandbruch auf dem Ruperčvrh (5 km südwestlich von Novo mesto). Dieses paläolithische Artefakt aus dem späten Aurignacien ist ungefähr 25.000 Jahre alt. Der Zufallsfund weist darauf hin, daß man im Gebiet zwischen Novo mesto und Gorjanci neue paläolithische Funde erwarten darf, die eine viel ältere Anwesenheit des Menschen in Unterkrain beweisen werden, als man angesichts der seltenen paläolithischen Funde bisher gewöhnlich annahm. Zufallsfunde von glatt geschliffenen Steinäxten und Hämmern³²⁻³⁶ in der weiteren Umgebung von Novo mesto lassen vermuten, daß bereits in der jüngeren Steinzeit, vor ungefähr 4000 Jahren, Menschen an der Krka lebten. Dafür haben wir allerdings noch keine unumstößlichen Beweise, weil uns Spuren von Ansiedlungen aus jener Zeit fehlen. Das Tal der Krka war in prähistorischer Zeit die einzige Verkehrsader im Süden Sloweniens, die den Osten mit dem Westen, das ebene Savegebiet mit den karstigen Höhen Innerkrains und des Küstengebiets verband. Durch dieses Tal zogen Stämme auf der Suche nach neuen Siedlungsgebieten und Händler, die neue Märkte für ihre Produkte suchten.

Bronzezeitliche Funde aus Novo mesto selbst sind nicht bekannt, doch sind die Funde in der Umgebung ziemlich reich und wir können gleich zwei schöne Depotfunde verzeichnen: in Crmošnjice³⁷ und in Jurka vas³⁸. Außer diesen zwei größeren Depotfunden gibt es noch einige Einzelfunde aus der Umgebung von Novo mesto. Alle diese Gegenstände sind ein beredtes Beispiel dafür, daß in der frühen Bronzezeit bereits Menschen an der Krka lebten oder zumindest durch das Tal zogen und handelten.

Was den engeren Raum von Novo mesto betrifft, so stammen die ältesten Funde aus vier Gräbern, die im Jahre 1963 entdeckt wurden, als die Fundamente für eine Glasfabrik in Bršljin, in der westlichen Vorstadt von Novo mesto, gelegt wurden¹². Trotz den bescheidenen Beigaben sind die Gräber von Bršljin sehr bedeutend, weil sie das Alter der Siedlungsgeschichte im Raum von Novo mesto stark erhöhen. Diese Gräber gehören in die Zeit der Urnenfelderkultur. Die Brandgräber dieser Art sind mehr auf die flachen Regionen im Save- und Draugebiet im Osten Sloweniens beschränkt. Die Gräber von Bršljin sind die westlichsten aus dieser Zeit in Unterkrain, mit der nächsten Parallele in der großen Nekropole in Dobova bei Brežice. Jene Menschen, die ihre Toten in Bršljin beigesetzt hatten, waren die ersten bekannten Siedler im Raum von Novo mesto. Sie bewohnten wahrscheinlich bereits den höher gelegenen und gut geschützten Marof.

DIE ERSTEN SIEDLER AUF DEM MAROF

In den Jahren 1959 und 1960 begannen wir mit der systematischen Erforschung der Urgeschichte von Novo mesto und legten das Brandgräberfeld auf den Stadtfeldern (Mestne njive) frei. Bisher wurden 60 Gräber erschlossen¹⁰. Diese Brandgrabstätte unterscheidet sich stark von jener in Bršljin, die bereits im vorigen Kapitel erwähnt wurde, und zwar sowohl was die Formen und Größe der Gefäße betrifft, als auch hinsichtlich des Alters. Die Art der Beisetzung ist noch immer dieselbe wie in Bršljin: die Toten werden auf Scheiterhaufen verbrannt, die Asche wird mit bescheidenen Metallbeigaben in die Urnen gelegt und diese eingegraben. Die Urnen auf den Stadtfeldern sind geradezu riesige bauchige Gefäße, die an Vorratsgefäße erinnern. In ihnen fanden wir auch kleine Reste von Eisengegenständen, die beweisen, daß die Gräber auf den Stadtfeldern bereits aus der ältesten Eisenzeit in Slowenien stammen, das heißt aus der Zeit vor dem Jahre 800, als die Illyrer in Unterkrain bereits mit einem neuen Metall, dem Eisen, vertraut waren. Die Größe dieser Urnen kann man als Beginn der Monumentalisierung der Gräberarchitektur auslegen,

die in der jüngeren Phase der Hallstattzeit zu monumentalen Hügelgräbern führt, zu den repräsentativsten Beispielen der Gräberarchitektur unserer Urgeschichte.

Die Nekropole auf den Stadtfeldern gehört ihrem kulturellen Charakter und ihrer formalen Beschaffenheit nach noch in die Endphase der Urnenfelderkultur; eigentlich ist sie nur mehr ein Abglanz der bereits verlöschenden Urnenfelderzeit. Zeitlich gesehen ist sie ungefähr zweihundert Jahre jünger als die Grabstätte in Bršljin, wobei aber beide dieselbe Beisetzungsart aufweisen und auch dieselbe äußerst kleine Zahl von Beigaben, so daß man zwischen ihnen noch keine größeren sozialen Unterschiede feststellen kann. Bereits einige Jahrzehnte danach treten bei den Illyrern in Unterkrain große wirtschaftliche und gesellschaftliche Veränderungen ein, die sich in ihrer Hinterlassenschaft widerspiegeln, vor allem in ihren Gräbern, aus denen wir auch das geistige Leben der damaligen Bewohner herauszulesen versuchen. Die Gräber auf den Stadtfeldern, die wir ins Ende des 9. Jahrhunderts v. Chr. datieren, beschließen formal und inhaltlich die stürmische Epoche der Besiedlung Unterkrains in der Zeit der Urnenfelderkultur und stehen gleichzeitig an der Schwelle der neuen Hallstattzeit, in deren Verlauf Unterkrain aus der urgeschichtlichen Anonymität zu europäischer Bedeutung gehoben werden soll. Man kann behaupten, daß die Menschen, die auf den Stadtfeldern ihre Toten beisetzten, die ersten »Bürger von Novo mesto« waren, die sich vor beinahe 3000 Jahren am Mäander der Krka fest angesiedelt haben.

DER SITZ DER HALLSTATTFÜRSTEN

Alles weist darauf hin, daß sich die Illyrer zu jener Zeit, als sie ihre Toten auf den Stadtfeldern (Mestne njive) beisetzten, bereits auf der naturgeformten und durch steile Abhänge gesicherten Marof-Terrasse angesiedelt hatten. Das ist eine Erhöhung nördlich über dem mittelalterlichen Stadtkern. Wenn man diesen Abschnitt genau betrachtet, wird das geübte Auge noch heute die Überreste des ehemaligen stark befestigten Wallen am Siedlungsrand erkennen, und das noch besonders, wenn man sich aus der Stadt hinaus durch die Kette-Allee auf die Siedlung hinaufbegibt.

Die befestigte prähistorische Siedlung auf dem Marof hat eine ellyptisch-rechteckige Form mit den beiläufigen Maßen 250×100 Meter; der Umfang beträgt ungefähr 700 Meter. Auf der östlichen und nördlichen Seite ist der befestigte steile Rand der Siedlung noch gut zu erkennen. Der Zugang zur Siedlung befand sich an der nordöstlichen Seite, an genau derselben Stelle, wo auch heute die Straße zur Siedlung hinaufführt. Untersuchungen hat es in der Siedlung noch keine gegeben, sehr zahlreich aber sind Zufallsfunde keramischer Scherben und verbrannten Hüttenlehms auf der Oberfläche innerhalb der Siedlung. Wie lange die Siedlung auf dem Marof bestanden hat, ist noch unklar, aber wir schließen nach Vergleichen mit anderen unterkrainer Fundorten, daß der Ringwall das ganze erste Jahrtausend v. Chr. hindurch und vielleicht noch in der Römerzeit besiedelt war.

Bereits zu Beginn der Hallstattzeit also, verlässlich aber bereits vor dem Jahre 800 v. Chr., entstanden mit der urgeschichtlichen Siedlung auf dem Marof die ersten Keime eines organisierten »Stadtlebens« mit seinen kommunalen Gesetzmäßigkeiten. Nach den hallstattzeitlichen Illyrern siedelten sich wahrscheinlich auch die Kelten, die in der Mitte des 3. Jahrhunderts v. Chr. in unseren Raum kamen, innerhalb des Ringwalls an. Mehr noch: es scheint, daß die Siedlung von Novo mesto auch in der Römerzeit noch weiterhin auf dem befestigten Marof blieb, bis schließlich im Zuge der stürmischen Völkerwanderung das Leben in ihr erlosch.

Zu den traditionellen Wirtschaftszweigen der Illyrer, der Viehzucht und der Landwirtschaft, gesellten sich nun noch der Bergbau, das Hütten- und das Metallwesen. Die illyrischen Stämme in den südöstlichen Alpen und auf dem zentralen Balkan begannen sich intensiv mit dem Bergbau zu beschäftigen (Steinsalz, Eisen, Kupfer, Blei). In Unterkrain und in Bela krajina gingen die Illyrer mit großem Eifer an die

Verarbeitung des Eisenerzes, das im Tagbau und durch Sammeln von Bohnerz gewonnen wurde. Bekanntlich ist im oberen Flußlauf der Krka und in Bela krajina viel Eisenerz vorhanden, das noch heute in Form von Bohnerz auf der Oberfläche gefunden werden kann. Es ist kein Zufall, daß eben in diesem eisenreichen Gebiet bereits in der Hallstattzeit große befestigte Siedlungen entstanden — die illyrischen Festungen: Vinkov vrh, der Zwinger bei Dobrnič, Straža bei Novo mesto, auf dem Vinji vrh und noch andere. Für die klassische hallstattzeitliche Kultur der älteren Eisenzeit bei uns ist kennzeichnend, daß sich das Leben beinahe ausschließlich in hügeligen Gegenden, in befestigten Siedlungen entwickelte, was man politischen und strategischen Ursachen zuschreiben muß.

Die Resultate verschiedener Untersuchungen (A. Müllner, W. Šmid) ergaben, daß sich die Illyrer in Unterkrain sehr intensiv mit Bergbau und Metallurgie beschäftigt haben. Der Prozentsatz des aus dem Erz gewonnenen Eisens war sehr klein, aber das Erz wurde dennoch unermüdlich in zahlreichen Windöfen geschmolzen, war doch das Eisen damals ein wertvolles und viel gesuchtes strategisches Metall. Dieses wichtige Metall ermöglichte den Illyrern, sich mit handlichen Werkzeugen und ausgezeichneten Waffen auszurüsten. Die eisernen Gegenstände waren viel vorteilhafter als die bronzenen und waren gleichzeitig eine ständige Quelle der Bereicherung, konnten doch die Illyrer das derart wertvolle und gesuchte Metall mühelos für Produkte fremder Länder, die sie selbst nicht hatten, eintauschen. Spuren des urgeschichtlichen Hüttenwesens wurden auch in Novo mesto beim Bau der Unterkrainer Eisenbahn im Jahre 1893 entdeckt. In der Nähe des Bahnhofes in Bršljin wurden zwei oder drei Eisenschmelzöfen freigelegt und daneben noch die Reste einer Schmiede, die wahrscheinlich aus der Hallstattzeit stammt.

Die Stützen der hallstattzeitlichen Wirtschaft in Unterkrain waren die zweifellos stark entwickelte Metallurgie, vor allem die Eisenproduktion, dann die Viehzucht und vielleicht auch die Pferdezucht. Die Landwirtschaft konnte bestimmt nicht den grundlegenden Wirtschaftszweig der Illyrer in Unterkrain bilden, boten doch der karstige Boden, der schwere Lehm und das stellenweise fehlende Wasser (zum Beispiel in Suha krajina) keine günstigen Voraussetzungen dafür.

Die neue Lebensweise, die auf neuen wirtschaftlichen Grundlagen basiert, beeinflusste und veränderte auch die gesellschaftliche Ordnung der illyrischen Stämme. In der älteren Eisenzeit besteht bei den Illyrern keine soziale Gleichheit mehr, wie sie noch von den Gräbern aus der Zeit der Urnenfelderkultur in Bršljin und auf den Stadtfeldern (Mestne njive) bezeugt wird. Eine immer gründlichere Schichtendifferenzierung der illyrischen Gesellschaft findet statt, so daß sich diese bereits in Reiche und Arme, in Herrschende und Untertanen teilt. Auf der einen Seite die Sippenoberhäupter und Stammesfürsten — man spricht bereits von einer Stammesaristokratie, die man bis zu einem gewissen Maß mit den mittelalterlichen Feudalherren vergleichen kann —, die im Falle einer Kriegsgefahr oder Bedrohung von außen das militärische Kommando übernehmen und den Ritterstand der hallstattzeitlichen Gesellschaft bilden, auf der anderen Seite die Masse der Bauern, Hirten und Bergleute. Irgendwo dazwischen befindet sich die zahlenmäßig kleine »technische Intelligenz«, die sich aus Schürfern, Köhlern, Schmieden, Gießern, Toreuten und Modellereuren zusammensetzt. Der Reichtum und die Güter konzentrierten sich immer mehr in den Händen einiger weniger. Diese Aufteilung der materiellen Güter in der hallstattzeitlichen Gesellschaft widerspiegelt sich schön in den Bestattungsbräuchen bzw. in den Gräbern jener Zeit. So findet man in den Grabstätten einerseits einfache und ärmliche Gräber, andererseits aber seltene, äußerst reich ausgestattete Gräber mit wertvollen Beigaben, die zu den »Fürstengräbern« gezählt werden.

In der Ringwallsiedlung, auf jener urgeschichtlichen Akropolis, veranstaltete der hallstattzeitliche Fürst, das Oberhaupt seines Stammes, feierliche Symposien und bewirtete die nachbarlichen Magnaten anläßlich von Feiertagen, wie wir sie aus den Darstellungen auf den bronzenen Situlen kennen. Hier wurden Faustkämpfe, athletische Wettspiele und Pferderennen ausgetragen, es wurden feierliche Umzüge und Gastmähler veranstaltet, Brandopfer dargebracht, es wurde gespielt und gesungen, mit einem Wort: das Situlenfest wurde gefeiert. Hierher, hinter die Wälle der gut

geschützten Siedlung, trieben die hallstattzeitlichen Hirten bei Gefahr die Pferde, das Vieh und die Schafe, die Metallurgen aber brachten ihren metallenen Reichtum in Sicherheit, damit er nicht in die Hände des räuberischen Feindes fiel. Es war dies eine richtige Metropole des urgeschichtlichen Aristokraten.

DIE SITULENKUNST

Fest verankert im Ambiente der alpinen Variante der hallstattzeitlichen Kultur entwickelt sich im 7. Jahrhundert v. Chr. in Unterkrain jene berühmte Gattung der bildenden Kunst, die unter der Bezeichnung »Situlenkunst« bekannt ist. Diese eigenartige Bildsprache ist der Höhepunkt der hallstattzeitlichen Kunst nicht nur in Unterkrain, sondern auch im gesamten Raum zwischen Donau und Poebene. Wenn man von der unvergleichlich älteren paläolithischen Kunst des Eiszeit-Menschen absieht, dann steht die Situlenkunst des Hallstattzeit-Menschen am Beginn der kontinentalen europäischen figuralen Manifestation, wobei sie gleichzeitig die unmittelbare Verbindung von der historischen Zeit zur Urgeschichte aufrechterhält. Die Situlenkunst stellt den Beginn des europäischen erzählerischen Realismus dar.

Die von den hallstattzeitlichen Fürsten anlässlich des »Situlenfestes« veranstalteten feierlichen Ereignisse wurden von den illyrischen Künstlern, den Toreuten, auf den bronzenen Situlen festgehalten. Diese dienten wahrscheinlich als Siegespokale für die Sieger aus den athletischen Wettspielen, oder als Gefäße, in denen ein mit wohlriechenden Gewürzen aromatisiertes, berauschendes Getränk aus mediterranen Trauben gemischt und anschließend den Festteilnehmern angeboten wurde. Mit großer Geduld und bedeutendem darstellerischen Können stanzen die hallstattzeitlichen Künstler ganze Festtagsszenen in das dünne bronzene Blech. Auf wertvollsten Situlen entfalten und verflechten sich in fortlaufender horizontaler übereinandergereilter Komposition, robustrealistische Szenen nackter Kämpfer, prahlerischer Zecher, ehrwürdiger Aristokraten und sogar intimer Erotik mit lyrischen Szenen zartfüßiger Pferde, wetteifernder Musikanten, graziös schreitender Gazellen, mit phantastischen orientalisierenden Fabelwesen, flatternden Vögeln und stilisierten Pflanzenornamenten. Die figural verzierten Situlen, wie zum Beispiel jene aus Vače und von Magdalenska gora sowie die berühmten Gürtelbleche aus Vače, Zagorje, Brezje und von Magdalenska gora mit ihren feierlichen epischen Szenen und dramatischem Akzent sind Spitzenleistungen der hallstattzeitlichen bildenden Kunst und gehören ihrer Qualität und Einzigartigkeit nach in die Kunstschatzkammer der Weltgeschichte.

Die epischen Friese und die vornehmen Gefäße lassen wissen, daß sich die unterkrainer Nobiles zweifellos an den griechischen und italischen Fürsten ein Beispiel nahmen, lebten sie doch am Rande des mediterranen Großen Griechenlands, mit dem sie ständige Handelsbeziehungen unterhielten. Aus dem adriatisch-mediterranen Raum kamen in unsere Gegenden Luxusgegenstände, künstlerische Anregungen, griechischer Wein und vielleicht auch neue Ideen. Die kreative und ideelle Stärke der ostalpinen Künstler, gewachsen aus einem Hirten- und Metallurgenvolk, blieb hinter den künstlerischen Horizonten und ästhetischen Normen der ägäischen Vorbilder zurück, weil sie aus einer völlig anderen Umgebung hervorgingen und andere Wurzeln hatten. Der ästhetische Kanon der mediterranen Schöpfer in der sonnigen Hellas konnte in den kühlen Alpentälern, die weit entfernt vom Azurstrand tief im Kontinent lagen, keine Gültigkeit besitzen. Aber trotzdem traten die alpinen Künstler in der Hallstattzeit auf ihre eigene Art mit der künstlerischen Aussage auf den bronzenen Gefäßen gleichberechtigt an die Spitze der europäischen urgeschichtlichen Kunstschaffenden.

Für uns haben die Situlen noch eine besondere Bedeutung: die Untersuchungen der letzten Jahre haben ergeben, daß sich zumindest ein Zentrum der Situlenkunst zweifellos in Unterkrain befunden hat. Sehr verlockend und ziemlich real ist auch

die Vermutung, daß sich dieser Mittelpunkt oder diese Werkstatt sogar in Novo mesto befunden hat, wurden doch bei der Freilegung der hallstattzeitlichen Tumuli in Kandija sieben Situlen gefunden, darunter gleich fünf figuralverzierte! Insgesamt wurden bisher in Novo mesto bereits neun Situlen gefunden; damit steht Novo mesto an erster Stelle aller Situlen-Fundstellen in Slowenien und reiht sich heute unter die wichtigsten Fundstellen dieser Denkmäler der Situlenkunst im Ostalpenraum ein.

Wie zahlreich die Denkmäler der Situlenkunst in Unterkrain sind, soll das folgende Verzeichnis bekunden:

1. Brezje bei Trebelno: zwei figuralverzierte Gürtelbleche. Beide im Naturhistorischen Museum in Wien.

2. Dolenjske Toplice: figuralverzierte Situla, Naturhistorisches Museum in Wien.

3. Magdalenska gora: vier figuralverzierte Situlen, teilweise nur in Fragmenten erhalten, Kultgefäß, Gürtelblech. Das Material ist im Nationalmuseum in Ljubljana, im Naturhistorisches Museum in Wien und im Peabody Museum in Cambridge (Massachusetts, USA).

4. Novo mesto: sechs (?) figuralverzierte Situlen. Die Funde sind im Unterkrainer Museum in Novo mesto.

5. Stična: Situla mit figuralverziertem Deckel. Nationalmuseum in Ljubljana.

6. Valična vas: zwei figuralverzierte Situlen (eine nur in Fragmenten). Nationalmuseum in Ljubljana.

Das obige Verzeichnis ist überzeugend genug: die Werkstätten der Situlendenkmäler müssen in Unterkrain gesucht werden. Die unterkraiener und alle ostalpinen hallstattzeitlichen Situlen sind das Produkt zweier wesentlicher Komponenten, die zu ihrer Entstehung beitrugen: die heimatliche Urnenfelderkultur gab den Situlen die technische Grundlage und die Form sowie das geometrische Ornament der Sonnenräder und der stilisierten Enten. Die mediterrane oder orientalisierende Komponente führte zum archaischen Realismus der epischen Friese. Die Darstellungen auf den Situlen lassen eine gute Unterscheidung der beiden Elemente zu. Beispiele für das einheimische ikonographische Element sind unter anderem: Pferdeausstattung, Waffenformen, Männer- und Frauentrachten, Situlengefäße. Für das griechisch-italische Element dagegen: Streitwagen, Panflöte, geflügelte Fabelwesen und Gazellen. Die glückliche Verschmelzung beider Einflüsse brachte eine autochthone darstellerische Schöpfung hervor, ein Phänomen, das »Situlenkunst«⁴⁶⁻⁴⁹ genannt wird.

Die toretischen Kunstwerke der ostalpinen Schöpfer überflügelten mit ihrer figuralen realistischen Aussage und mit ihrer Qualität bei weitem die Ergebnisse anderer gleichzeitig bestehender Hallstatt-Kulturen in Europa. Zahlreiche Ausstellungen der hallstattzeitlichen Kunstwerke in den letzten zehn Jahren in verschiedenen europäischen Städten haben den Denkmälern der Situlenkunst den richtigen und gebührenden Platz in der europäischen urgeschichtlichen Kunst zugeteilt. Der berühmte italienische Etruskologe Massimo Pallottino betonte bereits auf der internationalen Situlenausstellung im Jahre 1962, daß die Situlenkunst bis zum Beginn der geschichtlichen Epoche zweifellos die erste figurale Manifestation darstellt, die mit allem Recht als kontinental-europäisch betrachtet werden kann.

Noch ein Kennzeichen der Situlenkunst darf nicht außer Acht gelassen werden: ihr Konservatismus in Form und Ikonographie. Aus der Zeitspanne von guten 250 Jahren, vom Ende des 6. Jahrhunderts bis zur ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts v. Chr., gibt es in Unterkrain eine ganze Palette von Situlendenkmälern, ausgehend vom ältesten, mit Steinböcken verzierten Deckel aus Stična, bis zu den jüngsten Situlen und dem Negauerhelm aus Novo mesto, doch sind die Darstellungen auf allen überraschend einheitlich. Was den Stil betrifft, so hat sich die Welt der Situlenkunst nur wenig verändert, der künstlerische Ausdruck auf den Situlen ist konsequent archaisch. Bis zu einem gewissen Maße kann die Strenge des Kanons der Situlenkunst mit jener der Darstellungen in der byzantinischen Ikonkunst verglichen werden, die im Laufe ihres tausendjährigen Bestehens die von allem Anfang an durch Vorschriften starr festgesetzten Formen und Themen nicht überschritten hat und deshalb äußerst konservativ blieb, bis sie in die Sackgasse geriet.

Das Ende der Situlenkunst war gewaltsam unterbrochen. Der plötzliche Einbruch der aggressiven keltischen Stämme in unseren Raum zerbrach nicht nur die politische und wirtschaftliche Macht der illyrischen Stämme, sondern durchschnitt auch die Fäden der hallstattzeitlichen Kulturtradition, indem die Okkupanten den Einheimischen ihre eigene, unter völlig anderen Voraussetzungen entstandene Zivilisation aufzwingen. Mit der keltischen Vorherrschaft in unserem Raum geht das goldene Zeitalter unserer Urgeschichte zu Ende, Unterkrain aber wird wieder für einige Jahrhunderte zur unbedeutenden, anonymen Provinz.

GRABHÜGEL — PYRAMIDEN UNSERER VORZEIT

Mit der Ansiedlung und Niederlassung der Illyrer in unserem Raum hatte die lange Epoche der Hallstatt-Kultur begonnen, deren sichtbarster äußerer Ausdruck eben die unzähligen, über das slowenische Land verstreuten Tumuli sind. Die wahre Heimat derselben ist Unterkrain, sind die doch hier in weitaus größter Zahl zu finden. Sobald die hallstattzeitliche Kultur eine bestimmte Entwicklungsstufe erreicht, ändert sich auch die Bestattungsweise von Grund auf: die bescheidenen und anonymen Gräber, bestimmt für die Asche der Verstorbenen, verschwinden, die Leichen werden nicht mehr verbrannt; von nun an wird der Verstorbene mit allen Auszeichnungen in den Sarg gebettet, auf die Gräber werden monumentale Erdhaufen geschüttet — und so entstehen die mächtigen Hügelgräber. Auf diese Weise, das heißt mit Körperbeisetzung in Hügelgräbern, vollzieht sich die Bestattung bei den Illyrern in unseren Gegenden beinahe 400 Jahre lang. Aus dieser Zeit sind nur in Unterkrain über tausend Grabhügel erhalten!

Die ersten Forscher, die sich fachgemäß mit den hallstattzeitlichen Tumuli in Krain beschäftigten, waren der Kustos des Landesmuseums in Ljubljana, Karel Dežman, und der Präparator Ferdinand Schulz. Die Anfänge ihrer Ausgrabungen reichen in das Jahr 1878. Das Schicksal der hallstattzeitlichen Tumuli war auch mit der Tätigkeit des räuberischen Ausgräbers Jernej Pečnik untrennbar verbunden. Der erste, der schon zu Pečniks Zeiten fachlich einwandfrei unterkraner Tumuli ausgrub, war Josef Szombathy, der Gründer und Vorstand der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien. Nach ihm beschäftigten sich in der Zeit der österreichisch-ungarischen Monarchie mit den Ausgrabungen noch Ignac Kušljan, Walter Smid, Herzogin Mecklenburg und Josip Mantuani. Zwischen den beiden Weltkriegen gab es keine systematischen Tumuli-Ausgrabungen, nur in der Umgebung von Stična setzte der Einheimische Albin Hrast die räuberischen Ausgrabungen im Stile Pečniks fort.

Nach dem zweiten Weltkrieg begann das Nationalmuseums in Ljubljana unter der Leitung von Stane Gabrovec mit der systematischen Ausgrabung eines außerordentlichen großen Tumulus bei Stična. Die Ausgrabung dauerte mehrere Jahre, die modernsten technischen Arbeitsmethoden wurden dabei angewendet. Gleichzeitig war dies ein Schulbeispiel dafür, wie heutzutage Tumuli ausgegraben werden müssen. Es blieb auch das Vorbild für alle gleichartigen späteren Ausgrabungen.

Interessant ist das Schicksal der Tumuli von Novo mesto. Die ersten zwei wurden bereits von Pečnik im Jahre 1894 ausgegraben, die nächsten zwei wurden von Walter Smid im Jahre 1905 freigelegt. Im Jahre 1939 fand man beim Ausbau des Sportstadions in Kandija (ohne zu wissen, daß man in einem Tumulus grub) den hallstattzeitlichen Fürstenpanzer, und zwei Jahre danach in demselben Tumulus noch den schönen bronzenen Dreifußkessel. Im Sommer 1967 begann Tone Knez mit der systematischen Ausgrabung der großen prähistorischen Nekropole in Kandija, die damals noch die restlichen vier Grabhügel umfaßte. Die Ausgrabung dieser umfangreichen Nekropole dauerte bis zum Sommer 1970.

Der erste Autor, der bereits im Jahre 1915 auf die Bedeutung der unterkraner hallstattzeitlichen Tumuli hingewiesen hat, war der berühmte Wiener Prähistoriker

Moritz Hoernes⁶⁰. Anhand der Sammlung Mecklenburg nahm im Jahre 1934 Rajko Ložar das krainere prähistorische Material in Angriff und versuchte mit typologisch-analytischer Methode unser Fundgut auszuwerten. Leider aber blieb sein vielversprechendes Werk unvollendet. Nach dem zweiten Weltkrieg (1954) führte France Stare⁶² die Arbeit in dieser Richtung weiter und vertiefte sie. Anhand des Materials aus Vače verfaßte er ein neues chronologisches und kulturhistorisches Konzept unserer Vorgeschichte im ersten vorchristlichen Jahrtausend. Mit Stares Studie entledigten sich die Slowenen des Nachzügertums in der Forschung und traten als gleichberechtigte Partner auf die Bühne der europäischen Urgeschichte.

Die dritte und ausgewogenste einheimische Studie über die hallstattzeitliche Kultur in Slowenien (die auf Funden aus den Tumuli basiert) mit typologischer, chronologischer und kulturgeschichtlicher Gliederung des Materials, erschien im Jahre 1966 und stammt von Stane Gabrovec⁶³; er ist heute der beste Kenner der Hallstattzeit in Slowenien. Mit dieser Studie (*»Halštatska kultura v Sloveniji«* — Die Hallstattkultur in Slowenien) hat Gabrovec den hallstattzeitlichen Reichtum Sloweniens mit modernsten Methoden analysiert, die auf den Erfahrungen der deutschen prähistorischen Schule (vor allem der Merhart-Schule auf der Universität in Marburg an der Lahn) basiert. In seiner Studie hat er auch den Funden aus Novo mesto einen wichtigen Platz zugeteilt.

In den letzten zwanzig Jahren machte die Erforschung der Urgeschichte in Slowenien große Fortschritte. Die großzügige Ausstellung der Situlenkunst mit internationaler Beteiligung in Ljubljana im Jahre 1962 verlieh den slowenischen hallstattzeitlichen Funden ganz neue Bedeutung und trug zu ihrer unanfechtbaren internationalen Affirmation bei. Zahlreiche einheimische und ausländische Forscher und Prähistoriker wie France Stare, Stane Gabrovec, Stanko Pahič, Tone Knez, Karl Kromer, Otto-Herman Frey und Stephen Foltiny konnten bei der Untersuchung der Hallstattzeit und ihres Nachlasses schöne Erfolge verzeichnen. Die derzeit andauernden umfangreichen Ausgrabungen in Stična und in Novo mesto werden in einigen Jahren das Wissen über die Hallstattzeit bei uns wesentlich vervollständigen und vielleicht sogar korrigieren.

Die hallstattzeitliche Kultur bei uns ist eine ausgesprochene Dorfkultur, entsprungen der patriarchalischen Stammestradition. Die höchste Form des kommunalen Lebens in der Hallstattzeit war das stark befestigte Dorf — eine Siedlung, ähnlich einer Festung, die keine aus Steinen und Mörtel gebauten Häuser kannte. Erst die Römer brachten eine neue Bautechnik in unseren Raum: mit Kalkmörtel gebundenen Mauern, gepflasterte Straßen, Ziegelbauten, Gewölbebauten usw. Mit den Römern zogen auch die städtische Zivilisation und Kultur ein, die sich unter ganz anderen Umständen und in anderer Umgebung entwickelt hatten. Doch vermochte die römische Zivilisation nie, die durch Jahrhunderte fest verwurzelte Kultur der Alteingesessenen zu vernichten oder zu übertönen. Für den ganzen Zeitraum der römischen Okkupation unserer Orte wird man in den Funden aus dieser Zeit auf konservative Elemente der älteren einheimischen Produktion treffen, sei dies in der Keramik, in den Trachten, im Schmuck, in den Namen der Götter usw. Heute wissen wir, daß sich die zählreichen autochthonen Elemente der hallstattzeitlichen Kultur stellenweise sogar bis zur Ankunft der ersten Slowenen in unseren Raum erhalten haben. Erst die Römer bauten in unseren Gegenden Straßen, die nicht immer mit den urgeschichtlichen Wegen übereinstimmten, und bauten Städte und Siedlungen auch an Stellen ohne Siedlungstradition.

Die pyramidenartigen Grabhügel bleiben als monumentale Bauwerke ein unvergängliches Denkmal zur Erinnerung an jene, die als erste auf unserem Boden intensiv die Erde kultivierten, Bergbau und Metallurgie betrieben und uns beständige kulturelle und historische Werte von außerordentlicher Qualität hinterlassen haben. Abgesehen von einigen noch verhältnismäßig gut sichtbaren Ringwällen ausgedehnter Siedlungen sind die hallstattzeitlichen Hügelgräber auch intime architektonische Denkmäler unserer urgeschichtlichen Vergangenheit. Man bedenke nur, wie schön der mächtige Steinkranz das Fürstentumulus in Stična umgibt, das mit seiner imposanten Größe im wahrsten Sinne des Wortes die unterkrainere urgeschichtliche

Pyramide darstellt. Die hallstattzeitlichen Fürsten wollten auch nach dem Tod ihre Macht und Größe bewahrt haben wissen; daher müssen die Hügelgräber als heroische Monumentalisierung der hallstattzeitlichen Aristokratie aufgefaßt werden.

Die Ausgrabung der vier hallstattzeitlichen Tumuli in Novo mesto ergab, daß wir es hier mit klassischen Sippengrabhügeln zu tun haben, die ein besonderes Kennzeichen der Hallstattzeit in Slowenien darstellen. Das heißt: Körperbeisetzung im Hügelgrab, wobei alle Gräber im äußerem Kreis des Tumulus angeordnet sind, das Zentrum aber ist unbesetzt. Einige Autoren legen diesen Bestattungsbrauch als Ausdruck der militärischen Demokratie aus, einer gesellschaftlichen Ordnung, die bei den hallstattzeitlichen Illyriern geherrscht haben soll, andere wiederum meinen, daß man sich in der Mitte des Tumulus das Grab eines mythischen Vorfahren denken muß, um den herum sich im Tode seine Nachfolger gruppieren. Die Tumuli von Novo mesto hatten einen Durchmesser von 30 Metern und enthielten 20—33 Gräber. In jedem großen Tumulus wurden ein oder zwei außerordentlich reiche »Fürstengräber« gefunden, die sich durch zahlreiche und wertvolle Beigaben auszeichnen. Die Grabkonstruktion ist sehr einfach: die ärmeren Gräber sind ohne jede Konstruktion, die reicheren Verstorbene dagegen wurden in Eichensärge gelegt, deren Überreste noch gut sichtbar sind. Diese Bestattungsweise ist so kennzeichnend für das hallstattzeitliche Unterkrain, daß sie in der urgeschichtlichen Archäologie auch so bezeichnet wurde: unterkrainer Gruppe der hallstattzeitlichen Sippen-Tumuli. Die beschriebene Bestattungsweise ist auch im zentralen Bosnien, in Westserbien und Makedonien bekannt, unbekannt dagegen ist sie im nördlichen Italien und im Alpennordraum, mit der Ausnahme der Hügelgräber in Hirschlanden und Oberrimsingen in Baden.

Chronologisch stammen alle vier Tumuli — soweit heute beurteilt werden kann — aus ungefähr derselben Zeit. Der Negauerhelm, die jüngsten Varianten der figurverzierten Situlen, Certosafibeln mit Armbrustkonstruktion und verschiedene Pferdekopffibeln sind chronologische Stützen, mit deren Hilfe die Funde aus den Hügelgräbern von Kandija in die jüngste Phase der Hallstattzeit in den südöstlichen Alpen eingereiht werden können. Gestützt auf die Chronologie der Hallstattzeit in Slowenien von Gabrovec reihen wir die Funde aus Kandija in den Horizont der Negauerhelme ein, was der Stufe Ha D 3 für Slowenien entspricht, oder der Stufe späte Latènezeit A bis Latènezeit B (nach Reinecke) für Mitteleuropa. Die hallstattzeitlichen Tumuli und daneben noch die aus der Latènezeit stammende »keltische« Nekropole beweisen eindeutig, daß wir es in Kandija mit dem größten und reichsten urgeschichtlichen Friedhof in Novo mesto zu tun haben. Dieser Friedhof war, an Hand der Funde geschätzt, 300 bis 400 Jahre in Gebrauch. Zuerst wurde er von den Illyrern benützt, später noch von den Kelten, bzw. von den Enheimischen unter keltischer Vorherrschaft.

EINBRUCH DER KELTEN UND IHR ERBE

Der üppigen Entfaltung und dem schöpferischen Höhepunkt der hallstattzeitlichen Kultur in Unterkrain folgte nach dem Jahre 300 v. Chr. eine Periode der Stagnation und des allmählichen Verfalls. Es gibt wahrscheinlich mehrere Ursachen für dieses Versiegen der schöpferischen Kräfte. Die innere Ursache ist zweifellos die, daß die hallstattzeitlichen Künstler ihren Kulminationspunkt erreicht hatten und ihre Kräfte bereits erschöpft waren, der äußere Grund aber waren aller Wahrscheinlichkeit nach die vordringenden Kelten, die das illyrische Territorium gefährlich bedrohten. Die Kelten hatten ihre Urheimat im heutigen Ostfrankreich und im Rheingebiet verlassen; ihre kämpferischen Truppen drangen in schnellen Stößen in ganz Europa vor. In mehreren aufeinanderfolgenden Migrationswellen kamen sie bis vor die britannischen Inseln, auf die Pyrenäenhalbinsel, bis zum Ägäischen Meer im Süden und erreichten sogar die Küsten Kleinasiens. Obwohl klein an der Zahl, wur-

den die gut organisierten, bewaffneten und beweglichen Reiter dennoch zum Schrecken der Alteingesessenen auf dem Balkan, im Donaugebiet und in Italien.

Aus welcher Richtung die Kelten in Unterkrain eingedrungen sind, steht heute noch nicht genau fest. Alle modernen Autoren sind der Meinung, daß die Kelten das heutige Slowenien von Osten her besiedelten, oder wenigstens kulturell und zivilisatorisch beeinflußt haben.⁶⁶ Die passendsten Vergleiche für die Funde aus der Latènezeit in Unterkrain sind die keltischen Funde in der ungarischen pannonischen Ebene. Um das Jahr 250 v. Chr. herum gelangen die ersten keltischen Scharen in unseren Raum: der Tauriskerstamm läßt sich in Unterkrain nieder, und zwar vorwiegend im Mirna-Tal um Mokronog, wie die Funde aus zahlreichen Gräbern bezeugen. Andere bedeutende, aber etwas jüngere Zentren der keltischen Bevölkerung in Unterkrain sind: Valična vas, Dobrnič, Magdalenska gora, Novo mesto, Smarjeta und Mihovo, um nur die wichtigsten zu nennen. Heute wissen wir, daß es im Vergleich zu den dicht siedelnden alteingesessenen Illyrern nur wenige echte Kelten in unseren Gegenden gab. Daher spricht man statt von der keltischen lieber von der latènezeitlichen Kultur bzw. von der Latènezeit, die auch als jüngere Eisenzeit bezeichnet wird.

Der Einfluß und die Bedeutung des keltischen Einbruchs waren für unseren Raum sehr groß und weitreichend. Die Kelten zerstörten gewaltsam die gesamte hallstattzeitlich-illyrische Struktur, sowohl in ökonomischer als auch in politischer und kultureller Hinsicht. Mit sich brachten sie eine neue Lebensweise, entsprungen aus ganz anderen Traditionen, eine neue Sprache, neue Waffenformen, neue Kampfweisen und neue technische Errungenschaften in der Metallurgie und in der Keramikherzeugung. Die klassische Bewaffnung des hallstattzeitlichen Soldaten und Hirten bestand aus Kampfaxt und Lanze. Die Kommandanten schützten ihren Körper mit bronzenen Brustpanzern, den Kopf bedeckten sie mit einem bronzenen Helm. Der keltische Krieger dagegen war meistens beritten, seine Waffen aber waren vor allem ein langes zweischneidiges Schwert, ein schweres Hiebmesser und eine Lanze. Als Abwehrwaffe diente ihm ein beschlagener Schild, den in der Mitte ein eiserner Schildbuckel zierte.

Diese neue latènezeitliche Kultur und Zivilisation wurde den eingeborenen Illyrern von den keltischen Okkupanten aufgezwungen. Aber die zahlenmäßige Überlegenheit der Alteingesessenen und die feste Verwurzelung der alten heimischen Überlieferung verhalfen dazu, daß die neue Kultur der Zugewanderten auch von Elementen der autochthonen hallstattzeitlichen Kultur befruchtet wurde. Dies gilt besonders für die keramischen Formen, die in der neuen Epoche die Eigenart der heimischen Überlieferung beibehielten, findet man doch unter ihnen überhaupt keine reine keltischen Formen. So entstand durch die gegenseitige Beeinflussung zweier Kulturen die illyrisch-keltische, oder genauer gesagt die hallstatt-latènezeitliche Kultur, die auch in der Zeit der römischen Okkupation noch lange fortbestand. Wie groß der Anteil des einen oder anderen Einflusses war, werden erst die noch andauernden Untersuchungen ergeben.

Die keltischen bzw. latènezeitlichen Gräber unterscheiden sich bereits wesentlich von den illyrischen aus der Hallstattzeit. Die Kelten führen nämlich wieder die Leichenverbrennung ein. Ein großer Teil der Grabstätten besteht aus Soldatengräbern, die als solche klar erkennbar sind durch die Beigaben eiserner Waffen: Schwerter, Kampfmesser, Wurflinien und Schildbeschläge. Nach dem damals gültigen Brauch wurden beim Begräbnis eines Soldaten dessen Waffen gewaltsam verbogen oder zerbrochen und so in das Grab gelegt.

Der Gebrauch des Eisens erreicht in der jüngeren Eisenzeit seinen Höhepunkt. Das Eisen wird auf für rein dekorative Zwecke verwendet, wie zum Beispiel für Fibeln und Schmuckgegenstände, die in der Hallstattzeit nur aus Bronze hergestellt worden waren. Die keltischen Schwerter waren lang, zweischneidig und aus hervorragendem Stahl geschmiedet. Sehr bekannt waren die Noriker, urgeschichtliche Metallurgen, die im heutigen Kärnten und in der Steiermark lebten und das berühmte »norische Eisen« herstellten. Ein großer technischer Fortschritt aus dieser Zeit ist der Gebrauch des schnell rotierenden Töpferrades bei der Produktion keramischer Gefäße. Auf diese Weise wurden die Formen der Tongefäße symmetrisch und elegan-

ter, gleichzeitig aber konnten mit diesem Verfahren große Serien gleichartiger Gefäße hergestellt werden. Im letzten Jahrhundert v. Chr. beginnt in unserem Raum zum ersten Mal ein neues Zahlungsmittel zu kreisen: das keltische Geld und die Silbermünzen der römischen Republik, die mit der Zeit die alte Tauschwirtschaft verdrängen.

Welche politische Verhältnisse in den Jahrhunderten vor der Ankunft der Römer in unserem Raum geherrscht haben, ist nicht bekannt. Schriftliche Denkmäler aus jener Zeit sind nicht vorhanden. Die Bewohner Unterkraains beherrschten damals nämlich die Kunst des Schreibens nicht, obwohl einige sehr bescheidene Spuren von Aufzeichnungen aus der Zeit der Illyrer darauf hinweisen, daß auch in unserem Raum damals dennoch einige des Schreibens kundige Menschen lebten. Auch die Aussagekraft der Funde ist beschränkt. Sie können Auskunft geben über die Stufe der technischen Entwicklung, über die wirtschaftliche Stärke, über den Import und auch über die gesellschaftliche Struktur der Gesamtheit der Bewohner, man weiß aber zum Beispiel nichts über die Beziehungen der Sippen, Stämme und »Fürstentümer« untereinander, man weiß nicht, wie sie sich Fremden gegenüber verhielten, welche Beziehung die alteingesessenen Illyrer zu den neuangekommenen keltischen Okkupanten hatten usw. Deswegen ist für uns jede schriftliche Notiz römischer oder griechischer Autoren über die vorrömischen Verhältnisse und Vorfälle in unseren Gegenden überaus wertvoll.

Wir haben bereits erwähnt, daß wir der Bezeichnung »keltisch« lieber ausweichen und den Ausdruck »latènezeitlich« anwenden, wenn von Funden aus der jüngeren Eisenzeit die Rede ist, weil echte und rein keltische Formen bei uns beinahe unbekannt sind. Am ehesten keltischen Ursprungs sind noch die Gräberfunde aus Mokronog und aus Roje bei Moravče, während die Funde in Novo mesto aus der jüngeren Eisenzeit kaum auch nur eine original keltische Form aufweisen, obwohl dort viele latènezeitliche Gräber freigelegt wurden.

Die latènezeitlichen Gräber von Novo mesto wurden an mehreren Stellen gefunden, eigentlich überall dort, wo sich Fundstellen noch älterer hallstattzeitlicher Gräber befinden. Einige wurden auf dem Marof bereits im Jahre 1894 als Nachbestattungen in den hallstattzeitlichen Hügelgräbern freigelegt, in der unmittelbaren Nähe der Tumuli aber wurden im Jahre 1954 noch einige latènezeitliche Gräber ausgegraben. Weitere Gräber aus dieser Zeit wurden im Jahre 1948 in Kandija gefunden; registriert wurden auch mehrere Zufallsfunde an der Westseite der Resljeva cesta, die ebenfalls in den Komplex der latènezeitlichen Nekropole in Kandija gehört. Die reichsten Funde aber wurden im Sommer 1967 und im Herbst 1968 ebenfalls in Kandija freigelegt.

Unter den Funden aus dieser latènezeitlichen Nekropole befindet sich ein Exemplar, das mit seiner außerordentlichen Schönheit und Originalität alle anderen weit übertrifft. Es ist dies ein 28 cm hoher und 38 cm breiter keramischer Kantharos aus dem Grab Nr. 40. Beide Henkel dieses Gefäßes sind zu stilisierten Schlangenköpfen geformt, die Gefäßwand selbst ist mit zwei Gesichtsreliefs verziert. Beide Gesichter sind stark stilisiert und stellen bärtige Männer mit tragischem Ausdruck dar. Das Gefäß ist einzigartig in Jugoslawien und seine Herkunft muß in der griechisch-keltischen künstlerischen Überlieferung des südpannonischen Raumes gesucht werden. Es wird in die zweite Hälfte des 3. Jahrhunderts v. Chr. datiert. Das Gefäß wurde in den Werkstätten des Zentralmuseums in Mainz restauriert.

Einen außerordentlichen Platz im archäologischem Inventar Unterkraains und sogar des breiteren europäischen Raumes nehmen die antiken Hausurnen ein. Das ist ein Typus der geschlossenen keramischen Urne, die in stark vereinfachter Form den Typus des Rundhauses (und des Tempels) imitiert und Öffnungen aufweist, die Türe und Fensterritzen versinnbildlichen sollen. Interessant ist die Tatsache, daß diese Hausurnen in Unterkraain und im unteren Savetal nur in der Römerzeit gefunden wurden. Die Oberfläche dieser Urne ist gewöhnlich rot gefärbt, manchmal deutet das Farbornament auch das Fachwerk, eine Struktur des Hausbaues, an. Den oberen Schlußteil aller Hausurnen bildet ein knopfartiger Abschluß, mehrmals auch ein pla-

stisch geformter, etwas stilisierter hockender Hahn. Das Motiv des Hahns auf dem Schlußteil hat zweifellos magische Schutzfunktion.

An zwanzig unterkrainischer Fundorten wurden bisher an die hundert Hausurnen entdeckt. Die größte Anzahl wurde in Drnovo (Neviodunum) gefunden; die zweite Gruppe stellen die Fundorte in Novo mesto und Umgebung dar. Bis an den heutigen Tag wurde in Novo mesto bereits 12 Stück gefunden. Von allen diesen das Interessanteste ist ein Urnenabschluß in Form eines menschlichen Miniaturkopfes mit Gesichtsmaske, auf dem noch ein Hahn hockt. Wahrscheinlich geht es in diesem Fall um den Versuch einer Porträt Darstellung.

Das Problem der Hausurnen in Unterkrain wurde von P. Petru⁷¹ behandelt, welcher feststellte, daß sich die räumliche Verbreitung der Hausurnen mit dem Siedlungsgebiet der Latobiker deckt. Die Urnen sind also eine Besonderheit der materiellen Kultur des keltischen Stammes der Latobiker, die zuerst im Harzgebiet gelebt hatten. Unter dem Druck der germanischen Sueben mußten sie den Platz räumen und siedelten sich so nach langen Wanderungen ungefähr im Jahre 60 v. Chr. in Unterkrain an. Hier werden sie später auf römischen Inschriftsteinen mehrmals erwähnt.

Die Umstände weisen darauf hin, daß in den Hausurnen die Asche reicherer Bewohner des antiken unterkrainischen Gebietes aufbewahrt wurde, was uns wiederum zur Annahme verleitet, daß auf diese Weise vielleicht eine bestimmte gesellschaftliche Schicht der Bevölkerung bestattet wurde. In den Hausurnen wird die Asche ausgewählter Latobiker bis in die Mitte des 3. Jahrhunderts n. Chr. beigesetzt, bis der Brauch der Leichenverbrennung abstirbt und sich die Körperbestattung allgemein durchsetzt.

UNTER DER RÖMERHERRSCHAFT

Im Jahre 35 v. Chr. wurde Segesta (das römische Siscia, heute Sisak) nach schweren Kämpfen mit den hartnäckig sich wehrenden Iapoden in Lika von den römischen Truppen unter der Führung Oktavians eingenommen. Gleichzeitig mit der Eroberung Segestas kam auch ganz Unterkrain unter römische Herrschaft. Damit war der erste Teil eines Planes erfüllt, den die Generalstabsoffiziere Oktavians entworfen hatten. Nun schritt man zur Ausführung des zweiten Teiles des Eroberungsplanes: die Grenze des römischen Imperiums sollte bis an die Donau vorgerückt werden. Auch dieser Teil des Planes wurde nach einigen Jahrzehnten restlos durchgeführt.

Unmittelbar nach der römischen Okkupation war Unterkrain noch ein Bestandteil des norischen Marionetten-Königreichs Regnum Noricum, daß von den Römern bis zum Jahre 46 n. Chr. formal geduldet wurde. Dann wurde Unterkrain aus dem norischen Reich herausgenommen und der Provinz Pannonien angegliedert. Im Jahre 106 wurde es Oberpannonien — Pannonia Superior — mit dem Sitz in Carnuntum (heute Deutsch-Altenburg bei Wien) angeschlossen.

Ganz Unterkrain zwischen der Save und Gorjanci, zwischen Mokrice und Višnja gora war der Verwaltung des Stadtkreises Neviodunum (Drnovo bei Krško)⁷² unterstellt. Die volle amtliche Bezeichnung dieser Stadt lautete: Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum. Diese Stadt wurde von den Römern an der Save erbaut (damals floß die Save noch an Drnovo vorbei), genau dort, wo heute das Dorf Drnovo bei Krško steht. Ausgrabungen, die 1960 begonnen wurden und sich über mehrere Jahre erstreckten, haben gezeigt, daß die Stadt nach klassischem italischen Konzept mit rechteckigem Grundriß ohne Stadtmauer errichtet wurde und über einen gemauerten und mit Steinblöcken befestigten Hafen an der Save verfügte. Ein über siebzig Meter langes Gebäude über dem Hafen mit Überresten mächtiger Grundmauern und Teilen riesiger Säulen läßt das reiche Handelsleben erahnen, das der Hafen, das Tor Neviodunums zur Welt, ermöglichte. Strategische und verkehrstechnisch-wirtschaftliche Überlegungen zwangen die Römer, das Verwaltungszentrum Unterkrains in dessen südöstlichen Abschnitt einzurichten. In Neviodunum befand

sich auch eine wichtige Straßenkreuzung: von der großen Staatsstraße Emona—Siscia zweigte dort die Straße nach Celeia ab, die durch das Save- und Savinjatal hinauf führte.

Das Leben auf den Hügelsiedlungen Unterkrains starb ab. Die Bewohner siedelten sich in der Nähe der Straßen an, denn diese gaben nun den Lebensrhythmus an, diese boten den Bewohnern Verdienstmöglichkeiten. Sofort nach der Okkupation verlegten die Römer quer durch Unterkrain eine moderne, gepflasterte Straße,⁷³ die einen schnellen Verkehr auch mit Wagen ermöglichte. Die Straße hatte ihren Ausgangspunkt in Aquileia, führte durch Emona (Ljubljana) und Siscia (Sisak) nach Sirmium (Sremska Mitrovica) und noch weiter nach Singidunum (Beograd). Der erste Zweck dieser Schnellstraße war strategischer Natur. Sie entstand, um einen raschen Truppentransport aus Italien und Noricum an die Donaugrenze zu ermöglichen. Großen Nutzen von dieser Straße aber hatten auch die Wirtschaft in den Provinzen und der Postdienst, der damals schon eingerichtet war. Entlang der Straße entstanden in bestimmten Abständen Raststätten, Post- und Pferdewechselstationen mit Ställen, Gasthäusern und Übernachtungsmöglichkeiten — richtige antike Motels.

So entstanden in Unterkrain entlang der Straße, beginnend ab Emona, größere und kleinere Ansiedlungen, die uns dank der alten römischen Landkarte, genannt Tabula Peutingeriana, bekannt sind: Acervo (Ivančna gorica bei Stična), Praetorium Latobicorum (Trebnje), noch nicht genau lokalisierte Crucium^{73a} (wahrscheinlich Groblje bei Šentjernej), Neviodunum (Drnovo) und Romula (Ribnica bei Brežice). Sehr interessant ist die Tatsache, daß die große römische Straße an Novo mesto vorbeiführte, beinahe auf derselben Trasse wie die heutige Autostraße Ljubljana—Zagreb, oder genauer: die heutige Autostraße liegt ungewollt auf der alten römischen Straße. Das beweist einmal mehr das schon so oft bewunderte technische Geschick der altrömischen Straßenbauer, die mit großartigem Gefühl derart solide Straßen zu bauen wußten, daß diese noch Jahrhunderte nach dem Zerfall des römischen Imperiums dem Verkehr dienen konnten.

Novo mesto aber liegt nicht mehr im Zentrum der Aufmerksamkeit, abgelegen von der Straße bleibt die Stadt auf dem totem Gleis, weitab vom Pulsschlag der großen Welt; es beginnt das träge Leben tief in der Provinz. Der Name der Stadt in der römischen Zeit ist uns nicht bekannt, und wir werden ihn wahrscheinlich auch nie erfahren, denn Novo mesto hat keine einzige antike Schrifttafel aufzuweisen, die das Rätsel lösen könnte. Dennoch hat im antiken Novo mesto trotz der Abgelegenheit von der großen Straße noch immer eine starke Siedlung vorwiegend illyrisch-latobikischer Alteingesessener existieren müssen — das bezeugen die zahlreichen Gräber aus der römischen Zeit. Solange keine anderen Beweise vorliegen, nehmen wir an, daß sich der Siedlungsplatz auch in der römischen Zeit noch weiterhin auf dem Marof befunden hat.

Der römerzeitliche Friedhof war am südlichen Fuß des Marof eingerichtet, dort, wo sich heute das Gemeindegebäude, das Gebäude Elektro Ljubljana und ein Teil der Ljubljana-Straße befinden. Erstmals wurden römerzeitliche Gräber auf dieser Nekropole bereits im Jahre 1890 gefunden, als die neue Straße nach Bršljin⁷⁵ gebaut wurde. Aus den damaligen Zeitungsberichten ist zu erfahren, daß in 38 freigelegten Gräbern über 60 Gefäße gefunden wurden. Neben keramischen Gefäßen, Münzen, mehr als 30 Fibeln und Reifchen wurden auch 2 goldene Ohrringe (heute verloren) und Glasurnen in Sicherheit gebracht. Die gefundenen Münzen lassen darauf schließen, daß der Friedhof unter dem Marof in der Römerzeit vom ersten Jahrhundert bis zur Mitte des vierten Jahrhunderts benützt wurde. Zum zweiten Mal stieß man auf dieselbe Grabstätte, als im Jahre 1902 die Fundamente für die Bezirkshauptmannschaft⁷⁷ errichtet wurden. An dieser Stelle wurde eine heute unbekannte, aber jedenfalls beträchtliche Zahl spätlatènezeitlicher bzw. latobikischer und römerzeitlicher Gräber freigelegt. Offensichtlich fanden an dieser Stelle bereits vom 1. Jahrhundert v. Chr. bis in die späte Antike Beerdigungen statt. Leider ist das reiche und sehr interessante Material aus den römerzeitlichen und latobikischen Gräbern bis heute noch nicht bearbeitet und in seiner Gesamtheit publiziert. Es befindet sich in der Sammlung des Nationalmuseums in Ljubljana.

Im selben Jahr (1902) wurden auch von Jernej Pečnik römische Gräber entdeckt, und zwar in Bršljin.⁷⁸ In einem dieser Gräber fand er einen außerordentlich schönen Glasbecher von hoher zylindrischer Form. Der Becher ist 24 cm hoch und 8 cm breit. Sein Mantel ist in vier horizontal gegliederte Gürtel geteilt, die mit geometrischen und pflanzlichen Motiven versehen sind. Unter dem oberen Rand ist mit großen Buchstaben der griechische Trinkspruch »auf viele Jahre« eingraviert. Dieser schöne Becher befindet sich im Eigentum der Antikensammlung des Kunsthistorischen Museums in Wien. Im Unterkrainer Museum ist dieser schöne und seltene Fund in einer getreuen Kopie ausgestellt, die in den Werkstätten des Mainzer Zentralmuseums hergestellt worden ist.

Das schalkhafte Spiel des Zufalls wollte, daß wir nach sechzig Jahren in Bršljin wiederum jene Gräber entdeckten, die bereits von Pečnik freigelegt worden waren. Beim Bau der Glasfabrik in Bršljin im Jahre 1962 wurden fünf römische Gräber gefunden, unter diesen sogar die Fundamente zweier größerer Grabkammern. Alle Gräber waren vollkommen leer, weil sie schon im Jahre 1902 ausgegäubt worden waren. So geschah es, daß dieselben Gräber zweimal entdeckt wurden.

Hin und wieder wird noch ein römischer Grab in der Stadt oder in der unmittelbaren Umgebung gefunden; das bedeutet, daß in diesem Ort trotz der ziemlichen Entfernung von der Hauptverkehrslinie Emona—Siscia das Leben in der Antike doch nicht völlig zum Erliegen kam. Sicherlich hat die römische Siedlung auf dem Boden von Novo mesto die Verbindung zwischen der Hauptstraße Emona—Siscia und Bela krajina über den Gorjanci-Sattel aufrecht gehalten, ungefähr so, wie heute die Straße aus Novo mesto nach Metlika verläuft.

IN DER WINDSTILLE DER VÖLKERWANDERUNGSZEIT

Unterkrain und Bela krajina — die führenden Regionen in der slowenischen Urgeschichte — ergeben für die Zeit der Völkerwanderung und besonders für die altslowenische Epoche des frühen Mittelalters zunächst noch ein ärmliches und unklares Bild, da die Funde aus dieser Zeit im Vergleich zu den urgeschichtlichen und antiken sehr selten sind. Auf die intensive Besiedlung im ersten Jahrtausend v. Chr. mit Dutzenden von Siedlungen und Hunderten von Hügelgräbern folgt ein allmähliches, aber konstantes Absinken und eine immer spärlichere Besiedlung; sie verringert sich empfindlich bereits in der antiken Zeit, kann sie doch für diesen Zeitabschnitt hauptsächlich nur an den römischen Straßen, an natürlichen Kreuzungen und in Flußtäälern festgestellt werden. Mit dem Untergang des weströmischen Reiches, in der Zeit der großen Wanderungen, entsteht in Unterkrain binahe ein Vakuum.

Während einerseits die urgeschichtlichen und römischen Funde in Novo mesto sehr zahlreich sind, so weiß man andererseits für die Zeit vom Untergang des weströmischen Reiches bis zur Stadtgründung in der Mitte des 14. Jahrhunderts äußerst wenig über diesen Ort. Einstweilen gibt es in der Stadt noch keine verlässlichen Beweise bzw. Funde aus der Zeit der Völkerwanderung und der slawischen Besiedlung im Frühmittelalter. Dafür gibt es zwei Gründe. Der erste ist, daß noch niemand in Unterkrain und in Novo mesto systematisch nach dem Nachlaß dieser Epoche gesucht und geforscht hat. Die reichen und vielen Funde aus der Hallstattzeit in Unterkrain verleiteten die Forscher in der Vergangenheit dazu, in ersten Linie nur nach diesen zu suchen, den Funden aus der nachantiken Zeit aber keine Aufmerksamkeit zu widmen. Der zweite Grund muß noch in der Besiedlungsdichte gesucht werden, die ja im frühen Mittelalter viel bescheidener war als zum Beispiel in der Hallstattzeit und in der Antike.

In der Zeit der lebhaftesten Wanderungen, vom 5. bis zum 7. Jahrhundert n. Chr., wurde Unterkrain von den aus dem Osten heranziehenden und plündernden Völkern wahrscheinlich nur als Übergangsgebiet auf dem Weg in die gelobten Länder Italiens benützt und nicht als Landschaft, in der sie sich fest niederlassen wollten. Einzel-

funde⁸¹ aus germanischen, langobardischen und altslawischen Gräbern in der weiteren Umgebung von Novo mesto (Trebñje, Vinji vrh, Bela cerkev, Šmarjeta, Orehek bei Stopiče, Vratolom, Pendirjevka in Gorjanci) füllen dennoch allmählich die Lücken zwischen der späten Antike und dem hohen Mittelalter; in dieser Zeit ist Unterkrain wieder intensiv besiedelt, diesmal mit Altslowenen und deutschen Kolonisten, überwiegend unter deutschen Feudalherren.

Hinweis und Hoffnung daraus, daß auch in Novo mesto altslowenischer Nachlaß zu finden sein wird, gibt uns der charakteristische Flurname »Gradec« (= Grez), der den mitten in der Altstadt liegenden Hügel (Kapitelj) mit der Kapitel-Kirche, der Probstei und dem ausgedehnten Probsteigarten auf dem Kamm bezeichnet. Dieser Name ist bekannt aus dem Tauschvertrag, der am 8. Februar 1365 zwischen dem Abt Peter aus Stična und dem österreichischen Herzog Rudolf IV. (genannt der Stifter) geschlossen wurde. Darin geht der Abt Peter folgende Verpflichtung ein:⁸²

»... Alzo daz wir fuer vns vnd fuer die egenanten vnser nachkomen demselben herren herczog Rudolphen, seinen brudern, irn erben vnd nachkomen zu ainer ewigen vnd unviderrufflichen gab gegeben haben vnd geben auch vnser rechten aigens die sechst huben mitsampt dem grünt ettwenn genant Grez bey der Gurk da hin der egenante vnser here herczog Rudolf ein stat von newn dingen gepawn hat, die man nennet Rudolfswerde...«

Aus Erfahrung wissen wir, daß eben auf Fluren mit dem Namen »Gradec« fast immer frühmittelalterliche slawische Funde zu erwarten sind — im Gegensatz zu Stellen, die den Flurnamen »Gradišče« führen; an diesen werden fast immer urgeschichtliche Funde vorhanden sein, meistens Überreste hallstattzeitlicher Siedlung. Erst genaue Bodenuntersuchungen auf dem Kamm des Kapitelj-Hügels werden zeigen, ob diese Regel auch in Novo mesto ihre Gültigkeit besitzt. Es scheint, daß auch im Frühmittelalter der Hauptstrom der Wanderungen an Novo mesto vorbeifloß, und zwar auf den verwachsenen Wegen der bereits aufgelassenen römischen Straße; daher werden wahrscheinlich in Novo mesto nur wenige Spuren aus dieser Zeit zu finden sein.

Als die ersten Slowenen mit der ersten Siedlungswelle in unseren Raum gelangten, wichen sie den römischen Ansiedlungen aus, weil ihnen die Stadtkultur fremd war. Lieber ließen sie sich in höher gelegenen, schon lange gerodeten und bewohnten Gebieten nieder, dort, wo sich bereits vor der Ankunft der Römer Dorfsiedlungen blühend entwickelt hatten. Die Neuankömmlinge geben den alten Siedlungen, Grabstätten und Befestigungen Namen wie: Gradec, Gradišče, Groblje, Gomila, Ajdovci und ähnliche. Bereits Milko Kos⁸⁴ hat in seinem Buch »Zgodovina Slovenecv« (Geschichte der Slowenen) betont, daß sich das altslowenische Siedlungsgebiet überraschend genau mit der Landkarte jener Orte deckt, die schon in der vorslowenischen Zeit bewohnt und kultiviert waren. Daher ist es kein Zufall, daß sich unter den Urfarren in Unterkrain alle bedeutendsten Zentren aus der Hallstattzeit befinden: Bela cerkev, Črnomelj, Kostanjevica, Leskovec bei Krško, Metlika, Mirna peč, Sentjernej, Sentrupert, Sentvid bei Stična, Šmarje, Šmihel bei Novo mesto, Trebelno, Trebñje. Die hallstattzeitlichen Zentren entwickeln sich im frühen und hohen Mittelalter von neuem zu kulturellen Mittelpunkten.

DREITAUSEND JAHRE NOVO MESTO

Mit diesem Überblick über die archäologischen Funde und ihr Schicksal im Bereich von Novo mesto wollten wir zeigen, wie bedeutend und großartig die Vergangenheit dieses Ortes bereits vor der Stadtgründung war. Reiche und verschiedenartige Funde zeugen, davon daß an dieser Stelle die Menschen bereits seit dem Ende der Bronzezeit in einer organisierten Siedlung gelebt haben. Es wird angenommen, daß die erste feste Besiedlung des felsigen Vorsprungs über der Krka-Windung bereits vor dem Jahre 1000 v. Chr. stattgefunden hat. Mit der Niederlassung der Illyrer in

Unterkrain beginnt in der Hallstattzeit ein rascher wirtschaftlicher und kultureller Aufstieg, der Novo mesto aus der prähistorischen Anonymität hebt und die Stadt in der Zeit vom 6. bis zum 4. Jahrhundert v. Chr. zu einem bedeutenden hallstattzeitlichen Zentrum mit reichen Fürstengräbern und hoch entwickelter Situlenkunst werden läßt. Es war dies eine richtige hallstattzeitliche Metropole des zentralen Unterkrainger Gebiets, dessen Errungenschaften in Zivilisation und Kultur mit den anderen europäischen Regionen jener Zeit Schritt hielten. In der Mitte des ersten Jahrtausends v. Chr. gelangte Unterkrain zu einem Höhepunkt seiner wirtschaftlichen und kulturellen Entfaltung, wie es ihn später nie wieder erreicht hat.

In der kulturellen Entwicklung Mitteleuropas rückt der südöstliche Alpenraum im letzten Jahrhundert v. Chr. in den Mittelpunkt. Das unterkrainger Gebiet bildet zum ersten Mal in seiner geschichtlichen Entwicklung eine einheitliche autochthone Kulturlandschaft. In den fürstlichen Ringwallsiedlungen Unterkraings fallen die griechischen und etruskischen Anregungen aus dem Mittelmeerraum und Italien — vermittelt vom Este-Kulturkreis — auf fruchtbaren Boden. Auch östliche Einflüsse der Steppenvölker färbten auf dieses Gebiet ab. Fremde Einflüsse von Süden und Osten verfloßen fruchtbringend mit den heimischen Traditionen; von hier aus gingen dann wesentliche Anregungen weit in den Westen und Norden.

In der jüngeren Eisenzeit, nach dem Jahre 300 v. Chr., setzt ein allmähliches, aber konstantes Versiegen der illyrischen schöpferischen Kräfte ein, die dann in der Römerzeit vollkommen schwinden. Die vermutliche bescheidene Ansiedlung der keltischen Taurischer in der Mitte des 3. Jahrhunderts hinterläßt in Novo mesto keine bedeutenderen keltischen Spuren. Zahlreicher und aussagestärker ist der Nachlaß der letzten urchichtlichen Einwanderer keltischer Abstammung — der Latobiker, die sich in der Mitte des 1. Jahrhunderts v. Chr. in Unterkrain niederlassen. Römische Funde aus Novo mesto sind für die Zeitspanne vom 1. bis zum Ende des 4. Jahrhunderts n. Chr. bekannt.

Erst die Ansiedlung der Altslowenen und die viel später vollzogene Gründung der spätmittelalterlichen Rudolfs-Stadt gaben dem Ort auf der Halbinsel über der Krka-Windung wieder neue Kräfte und neuen Inhalt. Die Stadt wurde als Stützpunkt der Habsburger bei ihrem Vordringen an das Adriatische Meer gegründet; später wurde sie — im Hinterland der Militärgrenze gelegen — zum Sammelplatz der Truppen für den Kampf gegen die Türken und zu einer Transitstation auf dem lebhaften Handelswege Ungarn—Adria. Mit der Gründung von Karlovac verlor dann die Stadt ihre strategische und wirtschaftliche Bedeutung, sie wurde zur ländlichen Händler-, Gewerbe- und Beamtenkleinstadt degradiert und zum langsamen Untergang verurteilt. Die Theresianischen und Josefinischen Reformen verliehen der Stadt wieder größere Bedeutung. Der Zusammenbruch Österreich-Ungarns erlebte die Stadt als Sitz der Bezirkshauptmannschaft und einer zahlenmäßig starker Bürokratie.

Die reichen und repräsentativen hallstattzeitlichen Funde aus Novo mesto haben internationale Bedeutung und beweisen, daß sich an dieser Stelle in der Mitte des 1. Jahrtausends v. Chr. eines der vier führenden Zentren der unterkrainger Illyrer (Magdalenska gora, Stična, Novo mesto, Smarjeta — Vinji vrh) mit dem Sitz eines bedeutenden Stammesfürsten befand. Die Fundkarte der archäologischen Fundstellen in Novo mesto gibt Aufschluß darüber, wie dicht der Raum von Novo mesto besiedelt war und zeigt, daß bereits die hallstattzeitlichen Illyrer die günstige geomorphologische Lage zu ihrem Vorteil auszunutzen wußten. Berechtigt ist die Annahme, daß sich die befestigte Siedlung durch das ganze 1. Jahrtausend v. Chr. und wahrscheinlich auch später in der Römerzeit auf dem höhergelegenen Marof befand, wogegen die mittelalterliche Stadt auf dem kogelförmigen Kapitelj-Hügel errichtet und mit einer Befestigungsmauer versehen wurde, also auf dem felsigen Vorsprung Gradec, der von der tiefen, windungsreichen Krka umspült wird.

Sehr naheliegend ist auch die Annahme, daß sich noch eine urchichtliche Ansiedlung eben auf diesem Kapitelj befand, das seinem Umfang nach zwar beträchtlich kleiner ist als der Marof, aber dafür eine ausgezeichnete strategische Lage hat. Diese Annahme kann allerdings nur von einer eingehenden archäologischen Grabung an dieser Stelle bestätigt oder verworfen werden, obwohl sich die Er-

forschung dieses Gebiets wegen der späteren mittelalterlichen Verbauungen äußerst schwierig gestalten wird. Abgesehen von der Siedlung auf dem Marof sind noch zwei große Nekropolen und einige kleinere Grabstätten in der Stadt bekannt. Die erste Nekropole war in der Nähe der Ringwallsiedlung eingerichtet: auf den Stadtfeldern (Mestne njive) und am südlichen Fuß des Marof. Auf den Stadtfeldern begruben die ersten Illyrer ihre Toten, am Abhang des Marof die keltischen Latobiker und später noch die Römer bzw. die romanisierten Einheimischen. Die zweite große Nekropole befand sich am rechten Ufer der Krka, in Kandija; dort hatten die Illyrer ihren hallstattzeitlichen Friedhof, der auch von den später zugewanderten keltischen Tauriskern benützt wurde. Kleinere Grabstätten gab es noch in Bršljin, im Ragovski-Wald und im Stadtwald.

Es ist kein Zufall, daß eben auf diesem uralten Kulturboden das neue Novo mesto entstand, das heute bereits eine ununterbrochene dreitausendjährige Geschichte aufweisen kann. Auf dieses reiche Erbe und auf die Siedlungstradition dieser alten Stadt hinzuweisen, die in ihren Anlagen zu den ältesten slowenischen Städten gehört, war unsere Absicht. Das ist die Geschichte der Alten Stadt, die auf dem Boden der heutigen Neuen Stadt (Novo mesto) lebte und starb.

In Gedanken haben wir drei Jahrtausende durchschritten und haben versucht, die reiche archäologische Vergangenheit und das Erbe dieses Ortes vorzustellen und lebendig zu machen; jenes Erbe, das aus der Zeit vor dem schriftlichen Gründungsakt der modernen Stadt im heutigen Sinn des Wortes stammt.

Übersetzt von Mirko Messner

OPOMBE

ANMERKUNGEN

- ¹ Valvasor Johann Weichard, Die Ehre des Herzogthums Crain (Laybach 1689), Buch XI, 479—480. Citirani tekst je prevedel Jože Mlinarič.
- ² Müllner Alfons, Geschichte des Eisens in Krain (Wien 1909), 67 ss.
- ³ Smid Walter, Carniola 1, 1908, 268 ss.
- ⁴ o. c., 209 s.
- ⁵ Knez Tone, Razprave SAZU VI, 1969, 132 ss.
- ⁶ Gabrovec Stane, Situla 1, 1960, 27 ss.
- ⁷ Gabrovec Stane, Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss.
- ⁸ Stare France, Arheološka poročila SAZU 1950, 39 ss.
- ⁹ Sribar Vinko, Arheološki vestnik 9—10, 1958—1959, 108 ss.
- ¹⁰ Knez Tone, Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss.
- ¹¹ Knez Tone, Razprave SAZU VI, 1969, 115 ss.
- ¹² Knez Tone, Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss.
- ¹³ Knez Tone, Kronika 18, 1970, 11 ss.
- ¹⁴ Podatke o Pečnikovem življenju in delu sem našel v: Slovenski biografski leksikon, šesti zvezek (1935), 276 ss., in v Pečnikovi korespondenci v arhivu Prazgodovinske zbirke na Dunaju, fasc. Tumuli bei Rudolfswert und St. Peter. Prepis te korespondence hrani tudi arheološki oddelek Narodnega muzeja v Ljubljani.
- ¹⁵ Hoernes Moritz, Wiener Prähistorische Zeitschrift 2, 1915, 98, opomba 1.
- ¹⁶ Korespondenca med Pečnikom in J. Szombathyjem v arhivu Prazgodovinske zbirke na Dunaju, fasc. Tumuli bei Rudolfswert und St. Peter.
- ¹⁷ Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965 (1969), 12 ss.
- ¹⁸ Smid Walter, Tumulforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ss.
- ¹⁹ Stare France, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu. Arheološka poročila SAZU 1950, 39 ss.
- ²⁰ Sribar Vinko, Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici. Arheološki vestnik 9—10, 1958—1959, 108 ss.
- ²¹ Knez Tone, Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss.
- ²² Knez Tone, Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ss.
- ²³ Knez Tone, Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss.
- ²⁴ Knez Tone, Arheološki vestnik 22, 1970 (v tisku).
- ²⁵ Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965 (1969), 12 ss.
- ²⁶ Gabrovec Stane, Situla 1, 1960, 27 ss.
- ²⁷ Gabrovec Stane, Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss.
- ²⁸ Knez Tone, Kronika 18, 1970, 11 ss.
- ²⁹ Deschmann-Hochstetter, Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain (Wien 1879).
- ³⁰ Jarc Janko, Novo mesto in njegova prostovoljna gasilska četa (Novo mesto 1936).
- ^{30a} Leben Franc, Arheološka podoba dolenjskih jam. Naše jame 11 (1969), 1970, 25.
- ³¹ Brodar Mitja, Površinska paleolitska najdba iz Ruperč vrha na Dolenjskem. Arheološki vestnik 17, 1966, 437 ss.
- ³² Varstvo spomenikov 12, 1967, 82.
- ³³ Varstvo spomenikov 10, 1965, 192.
- ³⁴ o. c., 192.
- ³⁵ Majhna kamnita sekira v Dolenjskem muzeju, inv. št. 129, še ni bila objavljena.
- ³⁶ Stiri kamnite sulične osti iz obsekanega kremenjaka, Narodni muzej, inv. št. 6705—6708, sedaj razstavljene v arheološki zbirki Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Cfr.: Ložar R., Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 14, 1933, 46.
- ³⁷ Müller-Karpe Hermann, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Römisch-Germanische Forschungen, Band 22 (1959), 279.
- ³⁸ o. c., 278.
- ³⁹ V Prirodoslovnem muzeju na Dunaju, inv. št. 36473.
- ⁴⁰ V Prirodoslovnem muzeju na Dunaju, inv. št. 55309—55311.
- ⁴¹ Knez Tone, Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss.
- ⁴² Knez Tone, Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss.
- ⁴³ Müllner Alfons, Geschichte des Eisens in Krain (Wien 1909). Müllner Alfons, Der Bergbau der Alpenländer in seiner geschichtlichen Entwicklung, Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch der k. k. montanistischen Hochschulen zu Leoben und Pribam 1905. — Mohorič Ivan, Zelezarna Gradec v Beli krajini. Kronika 1, 1953, 183 ss.
- ⁴⁴ Izkopavanje naselbine na Vačah: Smid Walter, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 96 ss. — na Ulaki: Smid Walter, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 18,

1937, 17 ss. — na Kučarju: Zupanič Niko, Etnolog 5—6, 1933, 359 s. in Zupanič Niko, Etnolog 8—9, 1936, 128 ss. — Sela pri Šumberku: ni objavljeno. — Libna: Schmid Walter, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark 36, 1943, 143. — Schmid Walter, Norisches Eisen (Beiträge zur Geschichte des österreichischen Eisenwesens I, 2, Wien 1932).

⁴³ Rjazancev Aleksander, Poskusno taljenje bobovca v vetrni peči v Studorju. Zelezar (tehnična priloga) 4, 1962, št. 2, 14 ss. — Rjazancev Aleksander, Drugo poskusno taljenje bobovca na Ušejci nad vasjo Studor. Zelezar (tehnična priloga) 5, 1963, št. 2, 85 ss.

⁴⁴ Umetnost alpskih ilirov in Venetov (Ljubljana 1962). Razstavni katalog.

⁴⁵ Kastelic Jože, Umetnost situl (Beograd—Ljubljana 1965).

⁴⁶ Stare France, Zbornik filozofske fakultete II, 1955, 141.

⁴⁷ Seznam je sestavljen na podlagi Staretove študije o prazgodovinskih posodah v Sloveniji v Zborniku filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, 103 ss, nadalje monografije: Lucke-Frey, Die Situla in Providence (Rhode Island), Röm.-Germ. Forschungen Bd. 26 (1962), in dopolnjen z najnovejšimi najdbami ob izkopavanju v Novem mestu v letih 1967—1970.

⁴⁸ Treasures of Carniola (New York 1934). Dražbeni katalog.

⁴⁹ Gabrovec Stane, Varstvo spomenikov 8, 1960—61, 74 ss, 197, 234 s. — Varstvo spomenikov 9, 1962—1964, 140, 173 s. — Arheološki pregled 2, 1960, 74 s; 1961, 58 s; 4, 1962, 70 s; 5, 1963, 50.

⁵⁰ Knez Tone-Skaler Stanko, Halštatska gomila na Libni. Arheološki vestnik 19, 1968, 241 s. o. c., 239 ss.

⁵¹ Varstvo spomenikov 13—14, 1968—1969, Skaler Stanko, Izkopavanje halštatske gomile na Libni v letu 1969. Letno poročilo gimnazije Brežice 1945—1970 (Brežice 1970), 47 ss.

⁵² Knez Tone, Halštatski gomili na Marofu. Arheološki vestnik 22, 1970 (v tisku).

⁵³ Smid Walter, Tumulforschungen. Carniola 1, 1968, 202 ss.

⁵⁴ Gabrovec Stane, Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, 27 ss.

⁵⁵ Gabrovec Stane, Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss.

⁵⁶ Knez Tone, Halštatske gomile v Novem mestu. Kronika 18, 1970, 11 ss.

⁵⁷ Hoernes Moritz, Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit. Wiener Prähistorische Zeitschrift 2, 1915, 98 ss.

⁵⁸ Ložar Rajko, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske v luči zbirke Mecklenburg. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 15, 1934, 5 ss.

⁵⁹ Stare France, Prazgodovinske Vače (Ljubljana 1954).

⁶⁰ Gabrovec Stane, Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 21 ss. Gabrovec Stane, Zur Hallstattzeit in Slowenien. Germania 44, 1966, 1 ss.

⁶¹ Zürn Hartwig, Hallstattforschungen in Nordwürttemberg. Veröff. d. Staat. Amtes f. Denkmalpflege Stuttgart, Reihe A, Heft 16 (Stuttgart 1970).

⁶² Wamser L., Der »Bernetbuck« bei Oberrimsingen, Ldkr. Freiburg, ein Grabhügel der Hallstatt- und Frühlatènezeit. Archäologische Nachrichten aus Baden, Heft 4, April 1970, 13 ss.

⁶³ Homer, Iliada XXIII, 250—261. Prevedel Anton Sovrè.

⁶⁴ Gabrovec Stane, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. Arheološki vestnik 17, 1966, 169 ss. o. c., 196.

⁶⁵ Titi Livi Ab urbe condita lib. XLIII, 1. Citat prevedel Jože Mlinarič.

⁶⁶ o. c., lib. XLIII, 5.

⁶⁷ Pregled vseh latenskih najdb iz Novega mesta daje: Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik 17, 1966, 394 ss.

⁶⁸ Petru Peter, Hišaste žare Latobikov. Situla 11 (Ljubljana 1970).

⁶⁹ Knez T.-Petru P.-Skaler S., Nevidodunum (Novo mesto 1961). Petru P.-Knez T.-Uršič A., Poročilo o raziskovanju suburbanih predelov Nevidodunuma v letih 1960—1963. Arheološki vestnik 17, 1966, 469 ss.

⁷⁰ Premerstein-Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain (Wien 1899).

⁷¹ Pirkovič Ivo, Crucium. Situla 10 (1968).

⁷² CIL III 4617 = 11323.

⁷³ Deutsche Wacht XV, 1890, Nr. 80.

⁷⁴ Komatar Franc, Mitteilungen des Museumsvereines für Krain 17, 1904, 54 s.

⁷⁵ Szombathy Josef, Tagebuch 35, str. 25—28 (rokopis).

⁷⁶ Knez Tone, Razprave SAZU VI, 1969, 117 ss.

⁷⁷ Sribar Vinko, Arheološki vestnik 9—10, 1958—1959, 114 s.

⁷⁸ Knez Tone, Razprave SAZU VI, 1969, 134.

⁷⁹ Trebnje: Knez Tone, Arheološki vestnik 17, 1966, 507 ss. — Vinji vrh, Bela cerkev, Smarjeta, Orehek, Vratolom in Pendirjevka cfr.: Werner Joachim, Die Langobarden in Pannonien. Abhandlungen NF 55 A (München 1962), 126 s, 128. — Vinski Zdenko, VI kongres arheologa Jugoslavije I, Ljubljana 1963 (Beograd 1964), 105 ss. — Knez Tone, Arheološki vestnik 18, 1967, 389 s. — Petru Sonja, Arheološki vestnik 18, 1967, 435 ss.

⁸⁰ Otorepec Božo, Prepis in prevod zamenjalne listine med Rudolfom IV. in stiškim samostanom. Novo mesto 1365—1965 (1969), 111 ss.

⁸¹ Kos Milko, Ustanovitev Novega mesta. Novo mesto 1365—1965 (1969), 83.

⁸² Kos Milko, Zgodovina Slovencev (Ljubljana 1955), 69 s.

PREGLED IZKOPAVANJ

Leto	Najdišče	Najdbe	Izkopavalec	Shranjeno	Objave
1890	Ljubljanska cesta	latenski in rimski grobovi	Ferdinand Schulz	Narodni muzej Ljubljana	— Rutar S., LMS 1891, 192 s. — Rutar S., MZK N. F. Bd. 17, 1891, 197 s. — Petru S., Novo mesto 1365—1965, 70 ss.
1890	Mestni gozd (Portovald)	halštatska gomila	Ferdinand Schulz	Narodni muzej Ljubljana	— Slovenski Narod 26. septembra 1890. — Deutsche Wacht 15, 1890, Nr. 80. — Rutar S., LMS 1891, 192 s.
1893	Železniška postaja Bršljin	prazgodovinska topilnica železa in kovačnica	Alfons Müllner	uničeno	— Müllner A., Eisen in Krain (Wien 1909), 67 ss.
1894	Marof	2 halštatski gomili	Rudolf Hoernes, Jernej Pečnik, Franc Brattina	Prirodoslovni muzej na Dunaju	— Knez T., AV 23, 1972 (v tisku).
1902	Okrajno glavarstvo	latenski in rimski grobovi	Ferdinand Schulz	Narodni muzej Ljubljana	— MZK III. F. Bd. 1, 1902, 46 s, 118, 403. — Much, MZK III. F. Bd. 2, 1903, 302. — Petru S., Novo mesto 1365—1965, 70 ss.
1902	Bršljin	rimski grobovi	Jernej Pečnik	Umetnostnozgod. muzej na Dunaju, Narodni muzej Ljubljana	— Kenner F., MZK III. F. Bd. 1, 1902, 363, 395. — Kubitschek W., JZK 1, 1903, 183 ss. — Komatar F., MMK 17, 1904, 54.
1905	Smolova hosta, Malenškova gomila	2 halštatski gomili	Walter Smid	Narodni muzej Ljubljana	— Smid W., Carniola 1, 1908, 202 ss.

1936	Ljubljanska cesta	2 rimski grobniči	Janko Jarc	Dolenjski muzej Novo mesto	— Knez T., Razprave SAZU VI, 1969, 132 ss.
1939	Kandija	knežji oklep	Janko Jarc	Dolenjski muzej Novo mesto	— Gabrovec S., Situla 1, 1960, 27 ss.
1941	Kandija	bronasti trinožnik	Rajko Ložar	Narodni muzej Ljubljana	— Gabrovec S., AV 19, 1968, 157 ss.
1948	Kandija	halštatski in latenski grobovi	France Stare	Narodni muzej Ljubljana	— Stare F., Arheološka poročila SAZU. 1950, 39 ss.
1954	Marof, Ljubljanska cesta	latenski in rimski grobovi	Vinko Šribar	Dolenjski muzej Novo mesto	— Šribar V., AV 9—10, 1958—59, 108 ss.
1959 1960	Mestne njive	zgodnjehalštatsko žarno grobišče	Tone Knez	Dolenjski muzej Novo mesto	— Knez T., AV 17, 1966, 51 ss.
1962	Bršljin	rimski grobovi	Tone Knez	Dolenjski muzej Novo mesto	— Knez T., Razprave SAZU VI, 1969, 115 ss.
1963	Bršljin	KŽG grobovi	Tone Knez	Dolenjski muzej Novo mesto	— Knez T., AV 18, 1967, 155 ss.
1967 do 1970	Kandija	4 halštatske gomile, latensko plano grobišče	Tone Knez	Dolenjski muzej Novo mesto	— Knez T., Dolenjski Razgledi št. 6, 19. junija 1969, 63 ss. — Knez T., Kronika 18, 1970, 11 ss. — Knez T., Sinteza 17 (junij 1970), 29 ss. — Knez T., Prazgodovina Novega mesta (1971).

NAJDIŠČA V NOVEM MESTU

BRŠLJIN

1. *KŽG grobovi*. Slučajna najdba štirih grobov iz leta 1963 na parc. št. 110/2 k. o. Bršljin ob gradnji steklarne INIS, med njimi amfora dobovskega tipa in dvojnokrižna pasna spona. Prvotni obseg grobišča in število grobov ni znano, ker je bil teren zaradi obsežnih mehaniziranih gradbenih del večidel uničen. Grobovi sodijo časovno v mlajšo fazo žarnih grobišč dolensko-dobovskega tipa, stopnja Ha B 1. Gradivo je v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

Lit.: Knez Tone, Žarni grobovi v Bršljinu. Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss.

2. *Rimski grobovi*. Leta 1902 je Jernej Pečnik na njivi kamnoseka Antona Kokalja odkopal neznano število rimskih grobov. V enem izmed teh grobov je našel visoko stekleno čašo, okrašeno z rastlinskimi motivi in vgravirano grško napitnico, ki jo hrani Antična zbirka Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju. Leta 1962 je bilo pri gradnji steklarne INIS na istem mestu ponovno odkritih pet, že leta 1902 izpraznjenih grobov. Datacija leta 1962 odkritih grobov: prva polovica 3. stoletja. Gradivo izkopano leta 1902 je v Narodnem muzeju v Ljubljani, iz leta 1962 pa v Dolenjskem muzeju v Novem mestu, v celoti še ni objavljeno.

Lit.: Knez Tone, Novi rimski grobovi na Dolenjskem. Razprave SAZU VI, 1969, 115 ss.

3. *Prazgodovinske (halštatske) talilne peči*. Pri gradnji dolenske železnice leta 1893 in naprav ob železniški postaji v Bršljinu so našli neznano število talilnih peči za železo na veter (vetrne peči) in ob njih še ostanke prazgodovinske kovačnice. V kovačnici so našli veliko železnih žebeljev, ki so jih najbrž izdelovali v tej delavnici.

Lit.: Müllner Alfons, Eisen in Krain (Wien 1909), 67 ss.

4. *Slučajne najdbe*. Večkratne slučajne najdbe posameznih kosov iz halštatskega časa (keramika, zapestnica, nanožnici) ob zahodnem vzožju utrjene prazgodovinske naselbine na Marofu, v okolici samskega doma Pionirja. Domnevno gre na tem mestu za neraziskano, toda pri zidavah najbrž že uničeno grobišče iz halštatskega časa.

Lit.: Varstvo spomenikov 13—14, 1968—1969, 182 ss.

KANDIJA

1. *Halštatsko gomilno grobišče*. Ta največja prazgodovinska nekropola v Novem mestu se je razprostirala na področju: severno in južno od Kristanove ceste, vile Vandot, soseske Nad mlini in Znančeve njive. Prve dokumentirane, vendar slučajne najdbe izvirajo iz leta 1939, ko so pri urejevanju stadiona našli prve halštatske najdbe, med njimi znameniti bronasti prsni oklep. Te najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

Drugič so bile izkopane najdbe v isti gomili leta 1941 pri nadaljnjem širjenju staciona. Ob tej priložnosti so našli bronasti trinožni kotliček. Izkopavanje je tokrat vodil Rajko Ložar. Najdbe so odpeljali v Narodni muzej v Ljubljano.

Tretjič so izkopali spet najdbe v isti gomili leta 1948, ko so kopali temelje za predvideni sindikalni dom, danes stanovanjski blok na Kristanovi cesti št. 12. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

Z obsežnim sistematičnim izkopavanjem še preostalih halštatskih gomil v Kandiji smo pričeli poleti 1967. Pred izkopavanjem smo našli na nekropoli še zadnje štiri gomile. Prvotno število gomil na tej nekropoli ni znano. Poleti 1967 smo odkopali polovico gomile I. V letu 1968 smo odkopali: drugo polovico gomile I, gomilo III in IV. Naslednje leto smo izkopali gomilo II. Leta 1970 pa smo kopali domnevno gomilo V pod Kristanovo cesto, vendar je bil rezultat negativen. Vse halštatske gomile v Kandiji so bile po konstrukciji enako zgrajene: to so klasične dolenske rodovne gomile s skeletnim pokopom. Vsi grobovi v gomili so vkopani v krogu na obodu gomile, središče gomile je prazno. Gomile merijo v premeru okrog 30 metrov, vsebujejo pa od 20 do 33 grobov. V vsaki gomili smo našli enega ali dva zelo bogata knežja groba. Nekaj pomembnejših najdb iz teh grobov: 7 situl, od teh 5 figuralno okrašenih, 2 cisti, 2 čeladi, zlat diadem itd. Grobovi v novomeških gomilah sodijo v najmlajši halštatski čas, v obdobje Ha D 3 ali v horizont negovskih čelad po Gabrovčevi kronologiji. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. Gradivo še ni v celoti objavljeno, monografija je v pripravi.

Lit.: Stare France, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu. Arheološka poročila SAZU 1950, 39 ss. — Gabrovec Stane, Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, 27 ss. — Gabrovec Stane, Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss. — Knez Tone, Halštatske gomile v Novem mestu. Kronika 18, 1970, 11 ss. — Knez Tone, Hallstattzeitliche Grabhügel in Novo mesto. Symposium Smolenice 1970. Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta (1971).

2. *Srednjelatensko plano grobišče*. Neposredno ob gomilnem grobišču v Kandiji je bilo urejeno tudi obsežno plano grobišče žarnih grobov iz srednjelatenskega obdobja. Grobišče se je razprostiralo zahodno od Resljeve ceste (parcela Murn), na severni strani Kristanove ceste (stari stadion) in na Kastelčevem travniku (sedaj stanovanjski stolpič Nad mlini št. 42). Prve dokumentirane najdbe s te nekropole so iz leta 1948, ko so našli najmanj en grob. Sledile so večkratne slučajne najdbe na parceli Murn. V letih 1967 in 1968 smo načrtno izkopali skupaj 63 latenskih grobov. S tem izkopavanjem smo odkrili najbrž zadnje grobove na tej nekropoli. To je bil le zahodni del grobišča, katerega večji, vzhodni del, je bil domnevno že uničen pri gradbenih delih v zadnjih tridesetih letih. Najpomembnejša najdba s tega grobišča: keramični kantharos z dvema človeškima obrazoma in kačasto oblikovanima ročajema iz sredine 3. stoletja pred n. št. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu. Gradivo še ni objavljeno.

Lit.: Stare France, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu. Arheološka poročila SAZU 1950, 39 ss. — Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ss. — Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965 (1969), 45 s.

KAPITELJ

Naselbinske in grobne najdbe? Zaradi geomorfološkega položaja na vrhu skalnatega pomola, ki ga obliva Krka, upravičeno domnevamo arheološke najdbe okrog kapteljske cerkve in na proštijem vrtu. Okoliščine kažejo, da smemo pričakovati prazgodovinske naselbinske sledove in morda zgodnesrednjeveške grobove okrog kapteljske cerkve. Značilno staro ledinsko ime za to območje je »Gradec«, ki ga poznamo iz menjalne pogodbe iz leta 1365. Arheoloških izkopavanj na tem območju še ni bilo, vendar so v načrtu.

LJUBLJANSKA CESTA

Rimsko in poznolatensko grobišče. Pri gradnji nove Ljubljanske ceste so leta 1890 ob južnem vznožju Marofa, pred sedanjim poslopjem občinske skupščine, odkrili 20 rimskih, tri latenske in en halštatski grob. Najdbe je evidentiral preparator F. Schulz, jih razstavil v novomeški Kazini in nato odpeljal v deželni muzej v Ljubljano. Drugič sta bila leta 1936 ob Ljubljanski cesti (Skabernetov vrt) najdena temelja dveh zidanih rimskih grobnic s pridatki. Ponovno sta bila najdena dva rimska groba pri širjenju Ljubljanske ceste leta 1954. Vsi grobovi na tej nekropoli, tako latenski (1. stoletje pred n. št.) kakor tudi rimskodobni, so z žganim pokopom. Gradivo s tega grobišča v celoti še ni objavljeno. Najdbe hranita Narodni muzej v Ljubljani in Dolenjski muzej v Novem mestu.

Lit.: Rutar Simon, *Letopis Matice slovenske* 1891, 192 s. — Rutar Simon, *Mitteilungen der Zentralkommission N. F. Bd. 17, 1891, 197 s.* — Knez Tone, *Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik* 17, 1966, 391 ss. — Petru Sonja, *Novo mesto v rimski dobi. Novo mesto 1365—1965 (1969), 70 ss.*

MALENŠKOVA GOMILA

Halštatska gomila. Jeseni leta 1905 je Walter Šmid na njivi Petra Malenška v Kandiji izkopal manjšo gomilo, ki je merila 12 metrov v premeru. V njej je našel bogat moški grob in okostje konja z lepim bronastim oglavjem za konja. Pomembnejše najdbe v gomili: geometrijsko okrašena situla in narebrena cista. Po bogastvu najdb bi ta grob konjenika lahko uvrstili med knežje grobove. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani.

Lit.: Šmid Walter, *Tumuliforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ss.*

MAROF

1. *Prazgodovinska naselbina — gradišče.* Severozahodno nad današnjim mestnim je-drom se dviga prirodna terasa Marof, na kateri je bila zgrajena utrjena prazgodovinska naselbina, ki je bila obljudena najbrž od začetka halštatskega časa, prek mlajše železne dobe in verjetno še v rimskem času. Sledovi utrjenih nasipov so dobro vidni, posebej na vzhodni in severni strani. Vhod na gradišče je bil na severovzhodnem delu, kjer je še danes dostop na Marof. Naselbina meri 250 × 100 metrov in skoraj 700 metrov v obsegu. Površinske najdbe keramičnih črepinj in hišnega lepa na gradišču so zelo pogoste. Izkopavanj na naselbini še ni bilo, vendar so v načrtu.

2. *Dve halštatski gomili.* Leta 1894 so Rudolf Hoernes, Jernej Pečnik in Franc Brattina na Marofu severno nad prazgodovinsko naselbino izkopali dve večji halštatski gomili, v katerih so našli tudi kasnejše, srednjelatenske grobove z žganim pokopom. Najdbe so v Prirodoslovnem muzeju na Dunaju.

Lit.: Knez Tone, *Halštatski gomili na Marofu. Arheološki vestnik* 23, 1972 (v tisku).

3. *Srednjelatenski grobovi.* Pri kopanju strelskih jarkov na Marofu, v neposredni bližini prej omenjenih dveh halštatskih gomil, so leta 1954 našli šest srednjelatenskih žganih grobov s skromnimi pridatki. Najdbe so v Dolenjskem muzeju v Novem mestu.

Lit.: Šribar Vinko, *Arheološki vestnik* 9—10, 1958—1959, 108 ss. — Knez Tone, *Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik* 17, 1966, 391 ss.

MESTNE NJIVE

Zgodnjehalštatsko žarno grobišče. V letih 1959 in 1960 smo na temenu Mestnih njiv (= Klemenčičeve njive) izkopali 49 planih žganih grobov. Značilne zanje so izredno velike trebušaste žare in zelo malo pridatkov. Grobovi sodijo časovno v prehod iz obdobja KŽG v najstarejšo železno dobo, kar odgovarja stopnji Ha C 1 po Gabrovčevi kronologiji. Pri gradnji stanovanjskih hiš v naselju Mestne njive, ob vznožju Klemenčičevih njiv, so leta 1963 našli še nadaljnjih sedem grobov enakega tipa. Najdbe so v Dolenjskem muzeju. Grobišče še ni do konca raziskano.

Lit.: Knez Tone, Žarno grobišče v Novem mestu. Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss.

OKRAJNO GLAVARSTVO

Poznatensko in rimsko grobišče. Pri kopanju temeljev za poslopje okrajnega glavarstva leta 1902 so našli neznano število poznatenskih in rimskih grobov. Poročilo navaja okrog 40 fibul in nad 100 keramičnih posod. Vsi grobovi so bili žgani. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani. Najdbe še niso v celoti objavljene.

Lit.: Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ss. — Petru Sonja, Novo mesto v rimski dobi. Novo mesto 1365—1965, (1969), 70 ss.

PORTOVALD (= MESTNI GOZD)

Halštatska gomila. Ob priložnosti reševanja najdb pri gradnji Ljubljanske ceste je preparator F. Schulz izkopal ali vsaj delno odkopal eno, verjetno manjšo halštatsko gomilo v mestnem gozdu. Poročilo pravi: »Našle so se posode od grafita z zanimivimi ročaji v podobi volovske glave.« Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani, še neobjavljene.

Lit.: Slovenski Narod 26. septembra 1890. — Deutsche Wacht 15, 1890, Nr. 80. — Rutar Simon, Letopis Matice slovenske 1891, 192 s.

SMOLOVA HOSTA

Halštatska gomila. Jeseni leta 1905 je Walter Šmid izkopal v Smolovi hosti manjšo halštatsko gomilo s premerom približno 9 metrov. V njej je našel en (?) ženski skeletni grob s keramiko in nakitnimi predmeti. Najdbe so v Narodnem muzeju v Ljubljani in sodijo v mladohalštatski čas.

Lit.: Šmid Walter, Tumuliforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ss.

DOGODKI IZ NAJSTAREJŠE NOVOMEŠKE ZGODOVINE

- 1000 pred n. št. Novomeški prostor naselijo prvi, še anonimni prebivalci proti koncu bronaste dobe: nosilci kulture žarnih grobišč. Grobovi v Bršljinu.
- 800 pred n. št. V Novem mestu se stalno naselijo prvi Iliri, utrjeno naselbino — gradišče si zgradijo na Marofu. Mrtve še sežigajo in pokopavajo na Mestnih njivah. Začetek halštatskega časa.
7. stol. pred n. št. Novo mesto postane sedež halštatske »kneževine«. Pričenja se nagel gospodarski vzpon, ki temelji na železarstvu in metalurgiji ter razvoj halštatske kulture, ki doseže svoj vrh v situlski umetnosti. Svoje rajne pokopavajo v monumentalnih gomilah v Kandiji in na Marofu. Knežji oklep in daritveni trinožnik.
- 400—300 Zaton oblasti halštatskih knezov. Najdbe knežjih grobov s figuralno okrašenimi situlami in negovsko čelado. Gomilno grobišče v Kandiji.
- 250 pred n. št. Na Dolenjsko vdrejo Kelti iz plemena Tavriskov. Svoje rajne pokopavajo v Kandiji, poleg halštatskih gomil. Žgani grobovi, keramični kantharos z dvema obrazoma. Naselbina še naprej na Marofu.
- 170 pred n. št. Konzul C. Cassius Longinus na lastno pest vdre iz Akvileje v Ilirik in ropa s svojimi četami po Dolenjskem. Keltski kralj Cincibilis se pritoži zoper konzulovo početje v rimskem senatu.
- 60 pred n. št. V tem času se naselijo na Dolenjskem keltski Latobici, nosilci hišastih žar. Grobišče na Ljubljanski cesti in na področju stavbe občinske skupščine.
- 35 pred n. št. Oktavijan zavzame Segesto in hkrati okupira ozemlje Dolenjske, ki postane sestavni del rimske države.
- 70 n. št. Novo mesto in največji del Dolenjske pripade upravno pod mestno okrožje Neviodunum. Kje je bila naselbina v rimskem času, še ni dognano. Grobovi so na Ljubljanski cesti in v Bršljinu.
- 400 n. št. Konec rimske naselbine v Novem mestu.
- 1330—1334 V teh letih pridobi stiški samostan posesti na novomeškem področju: Bršljin, Marchstatt, Ločna.

- 1365   Vojvoda Rudolf IV. in stiški opat Peter skleneta menjalno pogodbo, s katero postane vojvoda lastnik šestih kmetij in zemljišča, prej Gradec ob Krki imenovanega (»ettwenn genant Grez bey der Gurk«).
- 1365   Avstrijski vojvoda Rudolf IV. Habsburški ustanovi Novo mesto in mu da ime Rudolfswerd: »Ko smo mesto, imenovano Rudolfovo, ležeče v Slovenski krajini, kot novo povzdignili in mu dali to ime po našem imenu, mu zato dajemo s knežjo oblastjo le-te pravice in postave, ki so spodaj zapisane« (besedilo mestnega privilegija iz leta 1365). Čez nekaj stoletij postane Novo mesto gospodarsko, kulturno in upravno središče Dolenjske.
- 1971   Novo mesto šteje že 12.000 prebivalcev, ima močno razvito industrijo in doživlja eksploziven gospodarski razvoj.

FUNDSTELLEN IN NOVO MESTO

BRŠLJIN

1. *Gräber aus der Urnenfelderzeit.* Zufallsfund von vier Gräbern aus der Zeit der Urnenfelderkultur beim Bau der Glasfabrik. Unter den Funden wurden eine Amphora vom Dobova-Typus und ein doppelkreuziger Gürtelhaken gefunden. Die ursprüngliche Gräberzahl auf dem Gräberfeld konnte wegen umfangreicher mechanisierter Bauarbeiten nicht festgestellt werden. Die Gräber sind aus der jüngeren Phase der Urnenfelderzeit vom unterkraner Dobova-Typus, aus der Zeitstufe Ha B 1 (nach Müller-Karpe). Die Funde sind im Museum in Novo mesto.

Lit.: Knez Tone, *Žarni grobovi v Bršljinu* (Gräber der Urnenfelderzeit in Bršljin). *Arheološki vestnik* 18, 1967, 155 ff.

2. *Römische Gräber.* Schon im Jahre 1902 hat Jernej Pečnik auf dem Acker des Steinmetzes Anton Kokalj eine unbekannt Zahl römischer Brandgräber ausgegraben. In einem der Gräber wurde der schöne hohe zylindrische Glasbecher mit eingraviertem griechischen Trinkspruch (kai eis horas) und Pflanzenornamenten gefunden. Der Glasbecher ist in die Antikensammlung des Kunsthistorischen Museum in Wien (Inv. Nr. XI, 975) gekommen. 1962 wurden beim Bau der Glasfabrik auf derselben Fundstelle fünf römische Gräber wiederentdeckt. Alle waren bis auf wenige Scherben leer da sie schon im Jahre 1902 ausgehoben worden waren. Spärliche Funde weisen diese Gräber zeitlich in die erste Hälfte des 3. Jahrhunderts ein. Die Funde sind im Narodni muzej in Ljubljana und im Museum in Novo mesto. Das Fundmaterial ist nur teilweise publiziert.

Lit.: Knez Tone, *Novi rimski grobovi na Dolenjskem* (Neue römische Gräber in Dolenjsko /Unterkrain/). *Razprave SAZU VI*, 1969, 115 ff.

3. *Prähistorische Schmelzöfen.* Beim Bau der unterkraner Eisenbahn und des Bahnhofes in Bršljin wurden zwei oder drei Eisenschmelzöfen (Windöfen) gefunden. Gleich daneben auch eine Schmiedewerkstatt mit vielen Eisennägeln, die wahrscheinlich in dieser Werkstatt produziert worden waren.

Lit.: Müllner Alfons, *Eisen in Krain* (Wien 1909), 67 ff.

4. *Zufallsfunde.* Öftere Zufallsfunde einzelner Stücke aus der Hallstattzeit (Keramik, Arm- und Fussringe) am Westfuß des prähistorischen Ringwalls auf dem Marof. An dieser Stelle haben wir es wahrscheinlich mit einer unerforschten hallstattzeitlichen Nekropole zu tun, die aber beim Häuserbau wohl schon größtenteils vernichtet wurde.

Lit.: *Varstvo spomenikov* 13, 1968—1969, 182 ss.

KANDIJA

1. *Hallstattzeitliche Grabhügel-Nekropole.* Diese grösste prähistorische Nekropole in Novo mesto war im Bereiche zwischen der Krka, dem Bach Težka voda und nördlich

der Kristan-Strasse eingerichtet. Die ersten dokumentierten Zufallsfunde aus dieser Nekropole stammen aus dem Jahre 1939, als beim Ausbau des Sportplatzes die ersten Funde, darunter der berühmte Bronzepanzer, gefunden wurden. Diese Funde sind im Narodni muzej in Ljubljana.

Zum zweiten Male wurden die Funde im demselben Tumulus im Jahre 1941 beim weiteren Ausbau des Sportplatzes gefunden. Bei dieser Gelegenheit wurde unter anderem auch der bronzene Dreifusskessel ausgegraben. Die Grabung leitete diesmal Rajko Ložar und die Funde kamen in das Narodni muzej nach Ljubljana.

Das dritte Mal wurden die Hallstattgräber angeschnitten im Jahre 1948 beim Häuserbau, wobei wieder einige Gräber gefunden wurden. Die Funde kamen auch diesmal ins Museum nach Ljubljana.

Mit umfangreicher systematischer Grabung aller Hallstatt-Tumuli in Kandija haben wir im Sommer 1967 begonnen. Vor der Ausgrabung konnten wir noch fünf oder sechs Grabhügel feststellen. Die ursprüngliche Zahl der Grabhügel auf dieser Nekropole ist heute nicht mehr feststellbar. In Sommer 1967 haben wir nur die Osthälfte des Tumulus I ausgegraben. Im Jahre 1968 haben wir folgende Tumuli ausgegraben: die Westhälfte des Grabhügels I, Grabhügel III und IV. Im nächsten Jahr folgte die Ausgrabung des Tumulus II. Im Jahre 1970 haben wir den angeblichen Tumulus V. ausgegraben. Grabungsleiter 1967—1970: Tone Knez.

Alle Hallstatt-Tumuli in Kandija waren gleich aufgebaut: die Gräber im Tumulus waren am Hügelrand im Kreise angelegt, die Mitte des Grabhügels war leer. Das sind klassische unterkraner Sippengrabhügel mit Skelettbestattung. Die Grabhügel hatten einen Durchmesser von rund 30 m und enthielten 20—30 Gräber. In jedem Grabhügel haben wir ein bis zwei sehr reiche Fürstengräber gefunden. Einige wichtigere Funde aus diesen Grabhügeln: 7 Situlen, 2 Zisten, 2 Helme, Golddiadem, schöne Keramik, usw. Die Gräber aus den Tumuli von Novo mesto sind aus der jüngsten Hallstattzeit, in die Zeitstufe Ha D 3 (Horizont der Negauer Helme) nach der Chronologie von S. Gabrovec einzureihen. Die Funde sind im Museum in Novo mesto. Die Publikation des gesamten Fundmaterials ist in Vorbereitung.

Lit.: Gabrovec Stane, Grob z oklepom iz Novega mesta (Panzergrab von Novo mesto). Situla 1, 1960, 27 ff. — Gabrovec Stane, Grob s trinožnikom iz Novega mesta (Das Dreifussgrab aus Novo mesto). Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ff. — Knez Tone, Halštatske gomile v Novem mestu. Kronika 18, 1970, 11 ff. (Knez Tone, Hallstattzeitliche Grabhügel in Novo mesto). Symposium Smolenice 1970.

2. *Latènezeitliches Flachgräberfeld.* Unmittelbar an der Grabhügelnekropole aus der Hallstattzeit in Kandija war auch ein grösseres Flachgräberfeld mit Brandbestattungen aus der Mittellatènezeit errichtet. Die ersten dokumentierten Funde sind aus dem Jahre 1948, als beim Hausbau mindestens ein latènezeitliches Grab gefunden wurde. Es folgten mehrere Zufallsfunde auf der Parzelle Murn. In den Jahren 1967 und 1968 haben wir noch insgesamt 63 latènezeitliche Gräber systematisch ausgegraben. Mit dieser Grabung haben wir die letzten Gräber aus dieser Nekropole ausgehoben. Damit haben wir den Westrand dieser Latène-Nekropole erfasst, deren größerer Ostteil bei den Bauarbeiten in den letzten Jahrzehnten schon vernichtet wurde. Der wichtigste Fund aus dieser Nekropole ist der keramische Kantharos mit zwei Menschengesichtern und Bandhenkeln, die mit Schlangenköpfen enden. Das Gefäß datieren wir in die Mitte des 3. Jahrhunderts vor Chr. Die Funde sind im Museum in Novo mesto, noch nicht publiziert. Grabungsleiter: Tone Knez.

Lit.: Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta (Latènezeitliche Funde aus Novo mesto). Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ff. — Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta (Novo mesto in der Urgeschichte). Novo mesto 1365—1965, 45 ff.

KAPITELBERG

Siedlungs- und Gräberfunde? Wegen der ausgezeichneten geomorphologischen Lage auf dem Gipfel der felsigen Halbinsel, die von der Krka umspült wird, vermuten wir archäologische Funde um die Kapitelkirche und im Probsteigarten. Die Umstände weisen darauf hin, daß wir an dieser Stelle sowohl prähistorische Siedlungsfunde als auch frühmittelalterliche (altslowenische) Gräberfunde erwarten dürfen. Der alte Flurname für diesen Bereich heisst »Gradec« (= Grecz), den wir aus dem Tauschvertrag aus dem Jahre 1365 kennen. Unerforscht, Versuchsgrabungen aus dieser Stelle sind geplant.

LJUBLJANA-STRASSE

Römisches und spätlatènezeitliches Gräberfeld. Beim Bau der neuen Ljubljana-Strasse am Südfuß des Marof im Jahre 1890 wurden an der Trasse vor dem heutigen Gemeindeamtsgebäude 20 römische, drei latènezeitliche und ein Hallstatt-Grab gefunden. Die Funde evidentierte Präparator F. Schulz, stellte sie anschliessend im Kasinosaal in Novo mesto aus und brachte sie dann ins Landesmuseum nach Ljubljana. Das zweite Mal wurde an der Ljubljana-Straße im Jahre 1936 zwei gemauerte römische Grabkammern, und im Jahre 1954 noch einmal zwei weitere römische Brandgräber gefunden. Alle Gräber von dieser Fundstelle, sowohl die latènezeitlichen (1. Jahrhundert vor Chr.), als auch die römerzeitlichen sind mit Brandbestattungen. Die Funde befinden sich im Museum in Ljubljana und in Novo mesto, größtenteils sind sie noch nicht publiziert.

Lit.: Rutar Simon, Letopis Matice slovenske 1891, 192 f. — Rutar Simon, Mitteilungen der Zentralkommission N. F. Bd. 17, 1891, 197 f. — Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta (Latènezeitliche Funde aus Novo mesto). Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ff. — Petru Sonja, Novo mesto v rimski dobi (Novo mesto zur Römerzeit). Novo mesto 1365—1965, 70 ff.

MALENŠEK — TUMULUS

Hallstatt-Tumulus. Im Herbst des Jahres 1905 hat Walter Šmid auf dem Acker des Bauern Peter Malenšek in Kandija einen kleineren Grabhügel mit 12 m Durchmesser ausgegraben. Im Tumulus hat er ein reiches Reitergrab mit schönem Zaumzeug gefunden. Weitere Funde aus diesem Grab: eine geometrisch verzierte Situla und eine gerippte Ziste. Der Reichtum der Funde spricht für ein Fürstengrab. Die Funde sind im Museum in Ljubljana.

Lit.: Smid Walter, Tumulforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ff.

MAROF

1. *Prähistorischer Ringwall.* Nordöstlich oberhalb des heutigen Stadtkernes von Novo mesto erhebt sich die naturgeformte Terrasse Marof, auf welcher der befestigte prähistorische Ringwall errichtet war. Der Ringwall war wahrscheinlich vom Beginn der Hallstattzeit, über die jüngere Eisenzeit, bis zur Römerzeit hindurch besiedelt. Teile der befestigten Wallanlage am Siedlungsrand sind gut sichtbar. Die Siedlung mißt beiläufig 25 × 100 m und fast 700 m im Umfang. Oberflächendefunde von keramischen Scherben und verbranntem Hüttenlehm innerhalb der Siedlung sind sehr häufig. Ausgrabungen auf der Siedlung sind vorgesehen.

2. *Zwei Hallstatt-Tumuli.* Im Jahre 1894 haben Prof. Rudolf Hoernes, Jernej Pečnik und Franz Brattina nördlich des Ringwalles zwei grössere hallstattzeitliche Grabhügel ausgegraben. In den Grabhügeln fanden sie auch mittellatènezeitliche Nachbar-

stattungen als Brandgräber. Die Funde sind in der Prähistorischen Abteilung des Naturhistorischen Museums in Wien.

Lit.: Knez Tone, Halštatski gomili na Marofu (Hallstattzeitliche Tumuli auf Marof in Novo mesto). *Arheološki vestnik* 23, 1972 (im Druck).

3. *Mittellatènezeitliche-Gräber*. Beim Grabenaushub in unmittelbarer Nähe der oben erwähnten Hallstatt-Tumuli auf Marof, wurden im Jahre 1954 sechs mittellatènezeitliche Flachbrandgräber mit spärlichen Beigaben gefunden. Die Funde sind im Museum in Novo mesto.

Lit.: Šribar Vinko, Protective Excavations at Novo mesto and its Surroundings. *Arheološki vestnik* 9—10, 1958—1959, 108 ff. — Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta (Latènezeitliche Funde aus Novo mesto). *Arheološki vestnik* 17, 1966, 391 ff.

MESTNE NJIVE

Frühhallstattzeitliches Urnengräberfeld. In den Jahren 1959 und 1960 haben wir auf dem Scheitel der Mestne njive (= Stadtfelder) 49 Flachbrandgräber ausgegraben. Charakteristisch für diese Gräber sind außerordentlich große bauchige Urnen und sehr wenige Beigaben. Die Gräber sind in die Übergangsphase von der jüngsten Urnenfelderzeit in die älteste Hallstattzeit (Reste eiserner Bogenfibeln!) einzureihen, was der chronologischen Stufe Ha C 1 nach Gabrovec entspricht. Beim Bau der Wohnhäuser im Jahre 1963 wurden weitere 7 Gräber gefunden. Das Gräberfeld ist noch nicht völlig ausgegraben. Die Funde sind im Museum in Novo mesto.

Lit.: Knez Tone, Žarno grobišče v Novem mestu (Das Urnengräberfeld in Novo mesto). *Arheološki vestnik* 17, 1966, 51 ff.

BEZIRKSHAUPTMANNSCHAFT

Spätlatènezeitliche- und römische Gräber. Beim Bau des Bezirkshauptmannschaftsgebäudes (heute Gemeindeamtshaus) im Jahre 1902 wurde eine unbekannte Zahl von Spätlatènezeitlichen- und römischen Gräbern gefunden. Der Bericht führt »rund 40 Fibeln und über 100 keramische Gefäße« an. Alle Gräber waren mit Brandbestattung. Das sind Funde aus derselben Nekropole, die schon im Jahre 1890 beim Bau der Laibacher Strasse angeschnitten worden war. Die Funde sind im Museum in Ljubljana. Das Material ist noch nicht publiziert.

Lit.: Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta (Latènezeitliche Funde aus Novo mesto). *Arheološki vestnik* 17, 1966, 391 ff. — Petru Sonja, Novo mesto v rimski dobi (Novo mesto zur Römerzeit). *Novo mesto* 1365—1965, 70 ff.

PORTOWALD (= STADTWALD)

Hallstatt-Tumulus. Anlässlich der Bergung der Funde beim Bau der neuen Ljubljana-Straße, hat Präparator Schulz einen kleineren Tumulus im Stadtwald ausgegraben. Der Bericht darüber lautet: »... Weiters wurde ein Tumulus aufgedeckt, in welchem fünf Gefäße aus Thon, Perlen von Bronze und ein Pferdegeschirrschmuck vorgefunden wurden.« Die Funde sind im Museum in Ljubljana, noch nicht publiziert.

Lit.: Slovenski Narod 26. September 1890. — Deutsche Wacht 15, 1890, Nr. 80. — Rutar Simon, *Letopis Mafice slovenske* 1891, 192 f.

SMOLA-WALD

Hallstatt-Tumulus. Im Jahre 1905 hat Walter Šmid im Smola-Wald, östlich von Novo mesto, einen kleineren Hallstatt-Tumulus, dessen Durchmesser 9 m betrug, ausgegraben. Im Tumulus hat er ein (?) Frauengrab mit Skelettbestattung gefunden, das mehrere keramische Gefäße und Schmucksachen enthielt. Das Grab ist aus der jüngeren Hallstattzeit, die Funde im Museum in Ljubljana.

Lit.: Šmid Walter, Tumuliforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ff.

KULTURGESCHICHTLICHE CHRONOLOGIE VON NOVO MESTO

- 1000 vor Chr. Im Raum von Novo mesto siedeln die ersten, noch anonymen Bewohner am Ende der Bronzezeit: es sind die Träger der Urnenfelderkultur. Gräber in Bršljin, der Siedlungsplatz ist noch nicht bekannt.
- 800 vor Chr. In Novo mesto nehmen die ersten Illyrer festen Wohnsitz ein, sie errichten einen befestigten Siedlungs-Ringwall auf Marof. Die Ringwälle als stark befestigte Wehrdörfer sind charakteristisch für die Hallstattzeit im Ostalpenraum. Die Toten werden noch in Brandgräbern auf Mestne njive beigesetzt. Beginn der Hallstattzeit.
7. Jht. vor Chr. Novo mesto wird Sitz eines hallstattzeitlichen »Fürstentums«. Es beginnt ein rascher wirtschaftlicher Aufstieg, der auf Eisengewinnung und Metallurgie basiert, und die Entwicklung der Hallstattkultur, die in den Werken der Situlenkunst gipfelt. Die Toten werden in monumentalen Sippengrabhügeln aus Erdreich in Kandija und auf Marof beerdigt.
- 400—300 vor Chr. Untergang der Herrschaft der Hallstatt-Fürsten. Letzte Fürstengräber mit figuralverzierten Situlen und einem Negauer Helm auf der Grabhügelnekropole in Kandija. Keltengefahr an den Grenzen des illyrischen Hoheitsgebietes.
- 250 vor Chr. Nach Unterkrain dringen von Osten die ersten Keltenscharen aus dem Stamm der Taurischer ein. Ihre Toten setzen sie in Kandija und auf Marof, neben den illyrischen Grabhügeln, in Brandgräbern bei. Die Siedlung bleibt weiter auf Marof.
- 170 vor Chr. Konsul C. Cassius Longinus dringt auf eigene Faust aus Aquileia nach Illyricum ein und plündert mit seinen Truppen in Unterkrain. Die Gesandtschaft des keltischen Königs Cincibilis beschwert sich im römischen Senat über das Handeln des Konsuls.
- 60 vor Chr. Um diese Zeit siedeln in Unterkrain die keltischen Latobiker; Träger der Hausurnen. Das Gräberfeld erstreckt sich am Südbhang des Ringwalls, im Bereich des Gebäudes der ehemaligen Bezirkshauptmannschaft.
- 35 vor Chr. Octavianus erobert Segesta (Sisak) und zugleich okkupiert er das Gebiet von Unterkrain, das dem römischen Reich eingegliedert wird.
- 70 nach Chr. Das Gebiet von Novo mesto und der größte Teil von Unterkrain wird der Stadtverwaltung von Neviodunum unterstellt. Die Lage der römischen Siedlung in Novo mesto ist noch nicht gesichert. Das römische Gräberfeld erstreckt sich entlang der Ljubljana-Strasse und in Bršljin.

- 400 nach Chr. Ende der Römerherrschaft in Novo mesto. Funde aus der Völkerwanderungszeit und aus der frühen slawischen Landnahme sind aus der Stadt noch nicht bekannt.
- 1330—1334 In diesen Jahren erwirbt das Zisterzienserkloster in Stična (Sittich) Grundbesitz im Bereich von Novo mesto: Bršljin, Marchstatt, Ločna.
- 1365 Herzog Rudolf IV. und der Abt Peter aus Stična schliessen den Tauschvertrag, womit der Herzog Grundherr von sechs Huben mitsamt dem Grundbesitz wird, im Orte, der früher »Grecz bey der Gurk« genannt wurde.
8. Februar
- 1365 Herzog Rudolf IV. von Oesterreich gründet die Stadt Novo mesto (Neustadt) und verleiht ihr den Namen Rudolfsward: »Darumb wan wir die statt genandt Ruedolfsward gelegen auf der Windischen march die wir von neuen dingen aufgeworffen und nach vnserm namen also genendt haben so geben wir ir mit fürstlicher macht diese recht vnd gesetze die hernach geschriben stendt.« (Text aus dem Privilegium bzw. der Gründungsurkunde der Stadt Novo mesto.) In den folgenden Jahrhunderten wird Novo mesto das Wirtschafts-, Kultur- und Verwaltungszentrum von Dolenjsko (Unterkrain).
7. April
- 1971 Novo mesto zählt schon 12.000 Einwohner, hat eine stark expandierende Industrie und erlebt einen bedeutenden wirtschaftlichen Aufschwung.

KRONOLOŠKA TABELA

	Čas	Kronologija		Najdišča v Novem mestu	Značilne najdbe
		Reinecke	Gabrovec		
Pred našim štetjem	1000	Ha A	Ha A 2	KŽG grobovi v Bršljinu	dvojnokrižna pasna spona, amfora tipa Dobova
			Ha B 1		
	900	Ha B	Ha B 2	zgodnjehalštatski žarni grobovi na Mestnih njivah	velike kroglaste žare z nazobčanim plastičnim rebrom
	800		Ha B 3		
	700		Ha C 1		
			Ha C 2		
	600	Ha D	Ha D 1	uničena gomila V v Kandiji	bronasti oklep, trinožni kotliček
	500		Ha D 2		
	400	Lt A	Ha D 3	halštatske gomile I—IV v Kandiji, gomila v ragovski hosti	poznohalštatski knežji grobovi: figuralno okrašene situle, negovska čelada, ciste, fibula s konjsko glavo na samostrel
	300	Lt B			
	200	Lt C	Lt C	srednjelatensko žarno grobišče v Kandiji in na Marofu	keramični kantharos
	100	Lt D	Lt D	poznolatenski grobovi pri okrajnem glavarstvu	— Latobici naselijo Dolenjsko — Rimljani pridejo na Dolenjsko latenoidna keramika
	60				
	35				
0					
Našega štetja	100	Rimska okupacija		rimski grobovi na Ljubljanski cesti, pri okrajnem glavarstvu in v Bršljinu	hišaste žare iz Novega mesta steklena čaša iz Bršljina
	200				
	300				
	400				

OBJAVE NOVOMEŠKIH NAJDB

VERÖFFENTLICHUNGEN DER FUNDE AUS NOVO MESTO

a) v strokovnih glasilih in Fachzeitschriften

- 1891 — Rutar Simon, Letopis Matice slovenske za leto 1891, 192 s.
— Rutar Simon, Mitteilungen der Zentralkommission... N. F. Bd. 17, 1891, 70, 139, 197 s.
- 1894 — Rutar Simon, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 4, 1894, 78, 210.
— Rutar Simon, Mitteilungen der Zentralkommission... N. F. Bd. 20, 1894, 184.
- 1897 — Rutar Simon, Mitteilungen der Zentralkommission... N. F. Bd. 23, 1897, 185.
- 1899 — Mitteilungen der Zentralkommission... N. F. Bd. 25, 1899, 54 s.
— 87. Jahresbericht des Joanneums für das Jahr 1898, 41.
- 1902 — Kenner Friedrich, Mitteilungen der Zentralkommission... III. F. Bd. 1, 1902, 363, 395.
— Mitteilungen der Zentralkommission... III. F. Bd. 1, 1902, 46 s, 118, 403.
- 1903 — Kubitschek Wilhelm, Jahrbuch der Zentral-Kommission 1, 1903, 183 s.
— Much Rudolf, Mitteilungen der Zentralkommission... III. F. Bd. 2, 1903, 302.
— 91. Jahresbericht des Joanneums für das Jahr 1902, 32.
- 1904 — Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 14, 1904, 35 s, 43 s (Pečnik), 68 (Steska).
— Komatar Franc, Mitteilungen des Musealvereines für Krain 17, 1904, 54 s.
— Kubitschek Wilhelm, Jahrbuch der Zentral-Kommission N. F. Bd. 2, 1904, 293 s.
- 1906 — Mitteilungen des Musealvereines für Krain 19, 1906, 207.
- 1908 — Šmid Walter, Tumuliforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ss.
- 1909 — Müllner Alfons, Eisen in Krain (Wien 1909), 67 ss.
- 1910 — Poročilo deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za leti 1909 in 1910, 5.
- 1911 — Mantuani Josip, Carniola N. V. 2, 1911, 131.
- 1912 — Poročilo deželnega muzeja Rudolfinum v Ljubljani za leti 1911 in 1912, 4.
— Mitteilungen der Zentralkommission... III. F. Bd. 11, 1912, 282.
- 1930 — Ložar Rajko, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 11, 1930, 22, 35.
- 1934 — Ložar Rajko, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 15, 1934, 43.
- 1937 — Pink Karl, Wiener Prähistorische Zeitschrift 24, 1937, 50.
- 1949 — Kastelic Jože, Varstvo spomenikov 2, 1949, 85 s.
- 1950 — Stare France, Poročilo o zaščitnih arheoloških izkopavanjih v Kandiji pri Novem mestu. Arheološka poročila SAZU 1950, 39 ss.
- 1956 — Gabrovec Stane, Najstarejša zgodovina Dolenjske (Novo mesto 1956).
- 1957 — Zadnikar Marijan, Varstvo spomenikov 6, 1955—57, 90.
- 1959 — Šribar Vinko, Zavarovalno izkopavanje v Novem mestu in okolici. Arheološki vestnik 9—10, 1958—1959, 108 ss.

- Šribar Vinko, Varstvo spomenikov 7, 1958—59, 279.
- Knez Tone, Arheološki pregled 1, 1959, 68 s.
- 1960 — Gabrovec Stane, Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, 27 ss.
- Knez Tone, Arheološki pregled 2, 1960, 68.
- 1962 — Knez Tone, Varstvo spomenikov 8, 1960—61, 196, 232.
- Knez Tone, Arheološki pregled 4, 1962, 165.
- 1965 — Knez Tone, Varstvo spomenikov 9, 1962—1964, 173.
- 1966 — Knez Tone, Žarno grobišče v Novem mestu. Arheološki vestnik 17, 1966, 51 ss.
- Knez Tone, Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ss.
- 1967 — Knez Tone, Žarni grobovi v Bršljinu. Arheološki vestnik 18, 1967, 155 ss.
- Knez Tone, Arheološki pregled 9, 1967, 37 ss.
- 1968 — Knez Tone, Iz najstarejše zgodovine Novega mesta. Kronika 16, 1968, 16 ss.
- Knez Tone, Arheološki pregled 10, 1968, 45 ss.
- 1969 — Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965 (1969), 12 ss.
- Knez Tone, Novi rimski grobovi na Dolenjskem. Razprave SAZU VI, 1969, 107 ss.
- Gabrovec Stane, Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss.
- Knez Tone, Varstvo spomenikov 12, 1967, 83.
- 1970 — Knez Tone, Halštatske gomile v Novem mestu. Kronika 18, 1970, 11 ss.
- Knez Tone, Prazgodovina Novega mesta. Vodnik po Novem mestu (Novo mesto 1970), 1 ss.
- Knez Tone, Arhitektura halštatskih gomil in umetnost situl. Sinteza 17 (junij 1970), 29 ss.
- Knez Tone, Arheološki pregled 11, 1969 (1970), 74 s.
- Knez Tone, Varstvo spomenikov 13—14, 1968—1969, 149 ss, 154, 182 ss.

b) v časopisih in revijah
in Zeitungen

- 1890 — Dolenjske Novice 15. septembra 1890.
- Slovenec 23. septembra 1890.
- Slovenski Narod 23. septembra 1890.
- Slovenski Narod 26. septembra 1890.
- Deutsche Wacht XV, 1890, št. 80.
- Slovenec 4. oktobra 1890.
- 1894 — Slovenski Narod 16. avgusta 1894.
- Slovenski Narod 28. avgusta 1894.
- Slovenski Narod 31. avgusta 1894.
- 1905 — Slovenski Narod 28. oktobra 1905.
- 1911 — Dolenjske Novice 10. aprila 1911.
- 1939 — Slovenec 8. julija 1939.
- Slovenec 11. julija 1939.
- 1941 — Slovenec 8. junija 1941.
- Slovenec 15. junija 1941.
- Slovenski Narod 23. junija 1941.
- Slovenec 25. junija 1941.
- Slovenski Narod 25. junija 1941.
- Jutro 5. julija 1941.

- Italia. Rivista trimestrale dell'Ente nazionale per le industrie turistiche e delle Ferrovie dello Stato. Roma 1941, No. dell'Autunno, 34 s.
- 1943 — Ložar Rajko, Obisk 1—3, 1943, 21 s.
- 1954 — Dolenjski list 16. julija 1954.
— Dolenjski list 10. decembra 1954.
- 1956 — Dolenjski list 13. aprila 1956.
- 1960 — Dolenjski list 26. aprila 1960.
- 1961 — Dolenjski list 23. marca 1961.
- 1962 — Dolenjski list 15. novembra 1962.
- 1963 — Knez Tone, Novomeške izkopanine na Dunaju. Dolenjski list 10. januarja 1963.
— Dolenjski list 11. aprila 1963.
- 1965 — Knez Tone, Iz predzgodovine Novega mesta. Dolenjski list od 25. marca do 8. aprila 1965.
- 1967 — TT 11. januarja 1967.
— Dolenjski list 3. avgusta 1967.
— Delo 8. avgusta 1967.
— Delo 5. septembra 1967.
— TT 6. septembra 1967.
- 1968 — Knez Tone, Iz novomeške pradavnine. Dolenjski list od 7. marca do 20. junija 1968.
— Dolenjski list 4. aprila 1968.
— Delo 10. aprila 1968.
— Dolenjski list 11. aprila 1968.
— Dolenjski list 18. aprila 1968.
— Dnevnik 8. maja 1968.
— Dolenjski list 9. maja 1968.
— Prosveta (Chicago) 7. junija 1968.
— Prosveta (Chicago) 10. junija 1968.
— Dolenjski list 13. junija 1968.
— Delo 13. junija 1968.
— Delo 18. junija 1968.
— Dolenjski list 20. junija 1968.
— Delo 10. julija 1968.
— Dnevnik 12. julija 1968.
— Delo-RTV priloga 14.—20. julij 1968.
— Delo 31. julija 1968.
— Delo 2. avgusta 1968.
— Kislinger Juro, Grob ilirske kneginje. Večer 7. avgusta 1968.
— Dolenjski list 8. avgusta 1968.
— Delo 6. avgusta 1968.
— Delo 9. avgusta 1968.
— Večer 9. avgusta 1968.
— Bauer Marjan, Grob za grobom se vrsti. Delo 13. avgusta 1968.
— Dolenjski list 15. avgusta 1968.
— Breščak Peter, Novomeški praznik situl. TT 21. avgusta 1968.
— Delo-RTV priloga 25.—31. avgusta 1968.
— Splihal Slavko, 600-letno mesto na ilirskih grobovih. Tovariš 27. avgusta 1968.
— Dolenjski list 29. avgusta 1968.
— Prosveta (Chicago) 29. avgusta 1968.
— Kislinger Juro, Ilirski knežji konjenik. Večer 3. septembra 1968.
— Knez Tone, Ilirski knez v Novem mestu. Delo — sobotna priloga 14. septembra 1968

- Knez Tone, Novo mesto — halštatska metropola. Naši Razgledi 21. septembra 1968.
- Prosveta (Chicago) 17. oktobra 1968.
- Delo 25. oktobra 1968.
- Prosveta (Chicago) 31. oktobra 1968.
- Dolenjski list 7. novembra 1968.
- Breščak Peter, Bogato arheološko poletje na Dolenjskem. Rodna gruda 1968, št. 11, 382 s.
- Knez Tone, Tisočletja star vojščak. Delo — sobotna priloga 14. decembra 1968.
- Knez Tone, Halštatske gomile — dolenske piramide. Življenje in tehnika št. 7/8, 1968, 502 ss.
- Knez Tone, Tri tisoč let Novega mesta. Obzornik št. 7, 1968, 496 ss.
- Dolenjski list 31. oktobra 1968.
- 1969 — Knez Tone, Kako izkopavamo gomile. Življenje in tehnika št. 1, 1969, 17 ss.
- Delo 9. maja 1969.
- Dolenjski list 15. maja 1969.
- Dolenjski list 22. maja 1969.
- Dnevnik 23. maja 1969.
- Gošnik Tone, Arheološka pomlad pod Gorjanci. Delo 27. maja 1969.
- Delo 28. maja 1969.
- Dolenjski list 29. maja 1969.
- Dolenjski list 5. junija 1969.
- Delo 5. junija 1969.
- Knez Tone, Halštatske gomile v Novem mestu. Dolenjski Razgledi št. 6, 19. junija 1969, 63 ss.
- Delo 25. junija 1969.
- Bauer Marjan, Oživelj grobovi. TT 10. julija 1969.
- Dnevnik 2. avgusta 1969.
- Knez Tone, Metropola dolenskih Ilirov. Delo — sobotna priloga 9. avgusta 1969.
- Splihal Slavko, Zlati grobovi nečistih poganov. Tovariš 12. avgusta 1969.
- Dolenjski list 14. avgusta 1969.
- Knez Tone, Piramide naše davnine. Delo — sobotna priloga 16. avgusta 1969.
- Knez Tone, Kaj pripovedujejo situle. Večer — Magazin 7 dni XVIII, št. 34, 5. septembra 1969.
- Prosveta (Chicago) 11. septembra 1969.
- Knez Tone, Novo mesto v prazgodovini. Življenje in tehnika št. 7/8, 1969, 485 ss.
- Prosveta (Chicago) 29. septembra 1969.
- Knez Tone, Novo mesto v davnini. Pionir 1969—1970, št. 3, 18 ss.
- Prosveta (Chicago) 29. oktobra 1969.
- Dnevnik 30. oktobra 1969.
- Delo 4. novembra 1969.
- Prosveta (Chicago) 5. novembra 1969.
- Delo 6. novembra 1969.
- Dolenjski list 6. novembra 1969.
- Dolenjski list 13. novembra 1969.
- Kislinger Juro, Kandija — najdišče evropskega slovesa. Večer 25. novembra 1969.
- Knez Tone, Halštatsko bogastvo Novega mesta. Dolenjski list 27. novembra 1969.
- Delo 9. decembra 1969.
- 1970 — Delo — sobotna priloga 3. januarja 1970.
- Delo 16. januarja 1970.

- Knez Tone, Halštatske gomile — piramide naše davnine. Obzornik 70, št. 2, 151 ss.
- Dolenjski list 19. februarja 1970.
- Izvestija KRKA 1970 (v ruščini).
- Knez Tone, Bera treh let. TT 26. marca 1970.
- Knez Tone, Arheološko bogastvo Novega mesta. Primorski dnevnik 30. aprila 1970.
- Knez Tone, Halštatska Dolenjska. Delo — sobotna priloga 30. maja 1970.
- Delo 4. junija 1970.
- Knez Tone, Arheološko bogastvo Novega mesta. Prosveta (Chicago) 16. in 18. junija 1970.
- Knez Tone, Umetnost na bronastih vedricah. Delo — sobotna priloga 5. septembra 1970.
- Novosti 1, 1970 (izdaja KRKA, tovarna zdravil Novo mesto).
- Knez Tone, Grobnice prazgodovinskih Ilirov. Večer — Magazin 7 dni XX, št. 42, 22. oktobra 1970.
- Knez Tone, Trije obrazi Novega mesta. Delo — sobotna priloga 14. novembra 1970.
- Knez Tone, Arheološko bogastvo Novega mesta. Slovenski izseljenski koledar 1971, str. 149—151.

VAŽNEJŠA LITERATURA

LITERATURVERZEICHNIS

Splošna dela o prazgodovini Dolenjske

Allgemeine Werke über die Urgeschichte von Unterkrain

- DEHN W. — FREY O. — H., Die absolute Chronologie der Hallstatt- und Frühlatènezeit Mitteleuropas auf Grund des Südimportes. Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche I. Roma 1962, 197 ss.
- DESCHMANN K. — HOCHSTETTER F., Prähistorische Ansiedelungen und Begräbnisstätten in Krain. Denkschriften d. math. nat. Cl. d. k. Akad. d. Wiss. Bd. 42, 1879.
- FOLTINY S., Zur Frage des »skythischen« Einflusses in Österreich und in Slowenien. Archaeologia Austriaca 33, 1963, 23 ss.
- GABROVEC S., Dve novi najdbi čelad s slovenskega ozemlja. Arheološki vestnik 1, 1950, 87 ss.
- GABROVEC S., Najstarejša zgodovina Dolenjske (Novo mesto 1956).
- GABROVEC S., Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga. Arheološki vestnik 13—14, 1962—1963, 293 ss.
- GABROVEC S., Problem severozahodnega področja Ilirov. Simpozijum o teritorialnom i hronološkom razgraničenju Ilira u praistorijsko doba (Sarajevo 1964), 215 ss.
- GABROVEC S., Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 21 ss.
- GABROVEC S., Kronologija čelad negovskega tipa. Situla 8, 1965, 177 ss.
- GABROVEC S., Chronologie der Negauerhelme. Atti del VI congresso internazionale delle scienze preistoriche e protostoriche III. (Roma 1966), 114 ss.
- GABROVEC S., Pomen groba s sestavljeno čelado z Vač. Zgodovinski časopis 19—20, 1965—1966 (Zwitterjev zbornik), 81 ss.
- GABROVEC S., Zur Hallstattzeit in Slowenien. Germania 44, 1966, 1 ss.
- HOERNES M., Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit. Wiener Prähistorische Zeitschrift 2, 1915, 98 ss.
- KNEZ T., Spodnje Posavje v prazgodovini. Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. 5, 1969, 127 ss.
- KOSSACK G., Südbayern während der Hallstattzeit. Römisch-Germanische Forschungen Bd. 24 (1959).
- KRIEGER UND SALZHERREN (Hallstattkultur im Ostalpenraum) Röm.—Germ. Zentralmuseum in Mainz 1970. Ausstellungskataloge Band 4.
- KURZ K., Die illyrische Landwirtschaft in vorrömischer Periode. Sbornik historicky 16, 1968.
- LEBEN F., Arheološka podoba dolenjskih jam. Naše jame 11 (1969), 1970, 25 ss.
- LOŽAR R., Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 15, 1934, 5 ss.

- LOŽAR R., Razvoj in problemi slovenske arheološke vede. Zbornik za umetnostno zgodovino 17, 1941, 107 ss.
- MÜLLER-KARPE H., Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen. Römisch-Germanische Forschungen, Bd. 22 (1959).
- MÜLLNER A., Geschichte des Eisens in Krain (Wien 1909).
- SPITZER G., Dragatusch und das Problem der Urnenfelderkultur in Krain. (Rokopisna disertacija, Dunaj 1956.)
- STARE F., Prazgodovinske Vače (Ljubljana 1954).
- SMID W., Die Bronzezeit in Krain. Carniola 2, 1909, 112 ss.
- TREASURES of Carniola (Avkcijski katalog, New York 1934).

Halštatska najdišča na Dolenjskem

Hallstattzeitliche Fundstellen in Unterkrain

- BARTH F. E., Die hallstattzeitlichen Grabhügel im Bereiche des Kutscher bei Podsemel (Slowenien). Antiquitas Bd. 5 (1969).
- FREY O. — H., Der Fürstensitz von Stična in Slowenien. Alma mater Philippina Marburg, Wintersemester 1968/69, 10 ss.
- FREY O. — H., Halštatska naselja na Dolenjskem. Varstvo spomenikov 13—14, 1968—1969, 17 ss.
- GABROVEC S., Ilirska gomila v Volčjih njivah. Arheološki vestnik 7, 1956, 62 ss.
- GABROVEC S., Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, 27 ss.
- GABROVEC S. — FREY O. H. — FOLTINY S., Prvo poročilo o naselbinskih izkopavanjih v Stični. Arheološki vestnik 20, 1969, 177 ss.
- GABROVEC S.-FREY O. H.-FOLTINY S., Erster Vorbericht über die Ausgrabungen im Ringwall von Stična (Slowenien). Germania 48, 1970, 12 ss.
- GABROVEC S., Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik 19, 1968, 157 ss.
- HOCHSTETTER F., Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St. Margarethen in Krain und der Kulturkreis der Hallstätter-Periode. Denkschriften der k. Akad. d. Wiss. math. nat. Cl., 1883, 171 ss.
- KNEZ T., Iz najstarejše zgodovine Novega mesta. Kronika 16, 1968, 16 ss.
- KNEZ T., Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965 (1969), 21 ss. V tem delu je našeta vsa starejša literatura, ki zadeva najdbe iz Novega mesta.
- KNEZ T., Halštatske gomile v Novem mestu. Kronika 18, 1970, 11 ss.
- KNEZ T., Hallstattzeitliche Grabhügel in Novo mesto — Symposium Smolenice 1970.
- KNEZ T. — ŠKALER S., Halštatska gomila na Libni. Arheološki vestnik 19, 1968, 239 ss.
- KROMER K., Brezje. Arheološki katalogi Slovenije II (Ljubljana 1959).
- LOŽAR R., Bronasti oklep z Vrhpolja pri Stični. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 18, 1937, 73 ss.
- MANTUANI J., Prazgodovinska gomila v Boštanju. Carniola n. v. 4, 1913, 85 ss.
- MANTUANI J., Prazgodovinska gomila na Kočevskem. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 4—6, 1924—1925, 9 ss.
- PEČNIK J., Prazgodovinska najdišča na Kranjskem. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 14, 1904, 27 ss.
- STARE V., Prazgodovinske Malence. Arheološki vestnik 11—12, 1960—1961, 50 ss.
- STARE V., Prazgodovinske gomile iz Rovišča. Arheološki vestnik 13—14, 1962—1963, 435 ss.
- STARE V., Železnodobne gomile na Vinkovem vrhu. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 215 ss.
- STARE V., Prazgodovinski kompleks Šmarjete. (Rokopisna disertacija, Ljubljana 1967.)

- SKALER S., Izkopavanje halštatske gomile na Libni v letu 1969. Letno poročilo gimnazije Brežice 1945—1970 (Brežice 1970), 47 ss.
- ŠMID W., Tumuliforschungen. Carniola 1, 1908, 202 ss.

Halštatska umetnost Dolenjske

Hallstatt-Kunst in Unterkrain

- DESCHMANN K., Ein Kunstwerk altetruskischer Metalltechnik. Mitteilungen der Zentralkommission N. F. 9, 1883, 13 ss.
- FREY O. — H., Der Beginn der Situlenkunst im Ostalpenraum. Germania 40, 1962, 56 ss.
- FREY O. — H., Ein verzierter Ohrring aus Stična. Jahrbuch des Röm.-Germ. Zentralmuseums Mainz 13, 1966, 44 ss.
- FREY O. — H., Der Ostalpenraum und die antike Welt in der frühen Eisenzeit. Germania 44, 1966, 48 ss.
- FREY O. — H., Die Entstehung der Situlenkunst. Römisch-Germanische Forschungen Bd. 31 (1969).
- HOERNES M., Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa (Wien 1923³), 542 ss.
- KASTELIC J., Figuralna dediščina arheoloških dob v Sloveniji. Likovni svet (Ljubljana 1950), 177 ss.
- KASTELIC J., Situla z Vač (Beograd 1956).
- KASTELIC J., Umetnost situl (Beograd-Ljubljana 1965) = Situlenkunst (Wien 1965).
- KIMMIG W., Bronzesitulen aus dem Rheinischen Gebirge, Hunsrück-Eifel-Westerwald. 43.—44. Bericht der Röm.-Germ. Kommission 1962—1963, 31 ss.
- KOSSACK G., Trinkgeschirr als Kultgerät der Hallstattzeit. Varia Archaeologica, Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargebracht (Berlin 1964), 96 ss.
- KROMER K., Eine figural verzierte Situla von Magdalenenberg bei St. Marein. Veröffentl. der Urgeschichtl. Arbeitsgemeinschaft in der Anthropol. Gesellschaft Wien 2, 1952, 53 ss.
- KROMER K. — GABROVEC S., L'art des situles dans les sépultures hallstattiennes en Slovénie. Inventaria Archaeologica Jugoslavia, fascicule 5, 1962.
- LOŽAR R., Situla iz Griž pri Stični. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 18, 1937, 1 ss.
- LUCKE W. — FREY O. — H., Die Situla in Providence (Rhode Island). Römisch-Germanische Forschungen Bd. 26 (1962).
- MERHART G., Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen. Festschrift des Röm.-Germ. Zentralmuseums in Mainz, Band 2, 1952, 1 ss.
- MOLE V., Umetnost situle iz Vača. Starinar III. serija 2, 1923, 79 ss.
- SITULENKUNST zwischen Po und Donau (Ausstellungskatalog, Wien 1962).
- STARE F., Dekoracija pravokotnih pasnih spon na Kranjskem. Arheološki vestnik 3, 1952, 173 ss.
- STARE F., Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije. Zbornik filozofske fakultete Ljubljana II, 1955, 103 ss.
- STARE F., Kipec ilirskega bojevnika z Vač. Arheološki vestnik 13—14, 1962—1963, 383 ss.
- STJERNQUIST B., Ciste a cordoni. Acta archaeologica Lundensia, series in 4°, Nr. 6 (Lund 1967).
- SZOMBATHY J., Neue figural verzierte Gürtelbleche aus Krain. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 1894, 227 ss.
- UMETNOST alpskih Ilirov in Venetov (Razstavni katalog, Ljubljana 1962).
- WURMBRANDT G., Über ein Gürtelblech von Watsch. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 14, 1884, 40 ss.

Kelti in latensko obdobje na Dolenjskem

Die Kelten und die Latènezeit in Unterkrain

- BENINGER E., Spätkeltisches Schwert aus Mihovo (Krain). Wiener Beiträge zur Kunst- und Kulturgeschichte Asiens Bd. 9, 35 ss.
- FREY O. — H., Zur latènezeitlichen Besiedlung Unterkrains. Fundberichte aus Hessen — Beiheft 1 (Festschrift Dehn) 1969, 7 ss.
- FREY O. H. — GABROVEC S., K latenski poselitvi Dolenjske. Prvi rezultati izkopavanj na stiškem naselju. Arheološki vestnik 20, 1969, 7 ss.
- GABROVEC S., Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. Arheološki vestnik 17, 1966, 169 ss.
- KAHRSTEDT U., Studien zur politischen und Wirtschaftsgeschichte der Ost- und Zentralalpen vor Augustus. Nachrichten d. Ges. d. Wiss. Göttingen, Phil.-hist. Kl. (1927), 1 ss.
- KATIČIČ R., Keltška osobna imena u antičkoj Sloveniji. Arheološki vestnik 17, 1966, 145 ss.
- KATIČIČ R., Liburner, Pannonier und Illyrier. Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde. Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft Bd. 14, 1968, 363 ss.
- KENNER H., Zur Kultur und Kunst der Kelten. Carinthia I, 141, 1951, 566 ss.
- KNEZ T., Latenske najdbe iz Novega mesta. Arheološki vestnik 17, 1966, 391 ss.
- KNEZ T., Keltški grobovi iz Roj pri Moravčah. Arheološki vestnik 23 (v tisku).
- KURZ K., Zur Ethnizität der Japoden. Listy filologické 90, 1967, 259 ss.
- MÜLLER — KARPE H., Die Zeugnisse der Taurisker in Kärnten. Carinthia I, 141, 1951, 594 ss.
- PETRU P., Vzhodnoalpski Taurisci. Arheološki vestnik 19, 1968, 357 ss.
- PINK K., Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. Dissertationes Pannonicae ser. II fasc. 15 (Budapest 1939).
- PINK K., Einführung in die keltische Münzkunde. Archaeologia Austriaca Beiheft 4 (1960).
- SRIBAR V., Problemi prehoda poznega latena v rimsko dobo na področju doline Krke (Rokopisna disertacija, Ljubljana 1964).

Latobici in hišaste žare

Latobiker und Hausurnen

- PETRU P., Okras antičnih žar v obliki hiše. Arheološki vestnik 13—14, 1962—1963, 497 ss.
- PETRU P., Vprašanje izvira predalčne stene. Slovenski etnograf 16—17, 1963—1964, 277 ss.
- PETRU P., Hišaste žare, dokaz migracije dela plemena Latobici. Arheološki vestnik 17, 1966, 361 ss.
- PETRU P., Hišaste žare Latobikov. Situla 11 (Ljubljana 1970).

Antična Dolenjska

Unterkrain zur Römerzeit

- BARKÓCZI L., The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. Acta Archaeologica 16, 1964, 257 ss.
- BÓNIS E., Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. Dissertationes Pannonicae ser. II No. 20 (Budapest 1942).

- DÓBÓ A., Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus. Die provinzielle Verwaltung (Amsterdam 1968).
- GARBSCH J., Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Bd. 11 (München 1965).
- HOFFILLER V. — SARIA B., Antike Inschriften aus Jugoslavien (Zagreb 1938).
- IVANYI D., Die pannonischen Lampen. Dissertationes Pannonicae ser. II No. 2 (Budapest 1935).
- KNEZ T., Rimski grobovi v Straži. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 145 ss.
- KNEZ T., Oblike antičnih grobov na Dolenjskem. Arheološki vestnik 19, 1968, 221 ss.
- KNEZ T., Novi rimski grobovi na Dolenjskem. Razprave SAZU Ljubljana VI, 1969, 107 ss.
- LOŽAR R., Steklena čaša iz Črnelega. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 16, 1935, 97 ss.
- MANTUANI J., O nedavno najdeni votivni roki. Carniola n. v. 5, 1914, 192 ss.
- MIKL-CURK I., Terra sigillata iz dolenjskih grobišč. Razprave SAZU Ljubljana VI, 1969, 185 ss.
- MÓCSY A., Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen (Budapest 1959).
- MÓCSY A., Pannonia. Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Suppl. IX, sub voce.
- MÜLLNER A., Emona (Laibach 1879).
- PATEK E., Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien. Dissertationes Pannonicae ser. II No. 19 (Budapest 1942).
- PETRU P., Podoba antičnega podeželja na Dolenjskem in v Spodnjem Posavju v luči najdb na avtomobilski cesti. Dolenjski zbornik 1961, 193 ss.
- PETRU P., K trem novim napisom s Spodnjega Posavja. Arheološki vestnik 11—12, 1960—1961, 27 ss.
- PETRU P., Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji. Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 65 ss.
- PETRU P., Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi. Razprave SAZU Ljubljana VI, 1969, 5 ss.
- PETRU P., Poskus časovne razporeditve lončenine iz rimskih grobov na Dolenjskem in Posavju. Razprave SAZU Ljubljana VI, 1969, 195 ss.
- PETRU S., Najdba zlatega nakita v Ribnici pri Jesenicah na Dolenjskem. Dolenjski zbornik 1961, 223 ss.
- PETRU S., Okovi noriško-panonske ženske noše, odkriti v Mačkovcu pri Žužemberku. Arheološki vestnik 17, 1966, 421 ss.
- PETRU S., Rimski grobovi iz Globodola. Razprave SAZU Ljubljana VI, 1969, 83 ss.
- PETRU S., Antično steklo iz dolenjskih grobov. Razprave SAZU Ljubljana VI, 1969, 161 ss.
- PETRU S., Novo mesto v rimski dobi. Novo mesto 1365—1965 (1969), 70 ss.
- PIRKOVIC I., Crucium. Situla 10 (Ljubljana 1968).
- PREMERSTEIN A. — RUTAR S., Römische Strassen und Befestigungen in Krain (Wien 1899).
- RADNÓTI A., Die römischen Bronzegefäße von Pannonien. Dissertationes Pannonicae ser. II No. 6 (Budapest 1938).
- REIDINGER W., Die Statthalter des ungeteilten Pannoniens und Oberpannoniens. Antiquitas 2, 1956.
- RUTAR S., Rimska cesta Aquileia — Siscia. Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko 9, 1899, 27 ss.
- SARIA B., Začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 10, 1929, 11 ss.
- SARIA B., Drugo začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 11, 1930, 5 ss.
- SARIA B., Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 115 ss.

- SARIA B., Die römische Wasserleitung von Neviodunum. Hoffillerov zbornik (Zagreb 1940), 249 ss.
- SARIA B., Noricum und Pannonien. *Historia* 1, 1950.
- SCHÖRGENDORFER A., Die römische Keramik der Ostalpenländer (Wien 1942).
- SZILÁGYI J., Inscriptiones tegularum Pannonicarum. *Dissertationes Pannonicae ser. II No. 1* (Budapest 1933).
- SASEL A. et J., *Inscriptiones Latinae. Situla 5* (Ljubljana 1963).
- ŠRIBAR V., Zavarovalno izkopavanje antičnega pristanišča v Beli cerkvi. *Arheološki vestnik* 9—10, 1958—1959, 251 ss.
- TABULA imperii Romani, sectio Tergeste.

Neviodunum

- KNEZ T. — PETRU P. — ŠKALER S., Neviodunum (Novo mesto 1961). V tem delu je navedena vsa starejša literatura, ki zadeva Neviodunum in njegovo področje.
- PETRU P. — KNEZ T. — URŠIČ A., Poročilo o raziskovanju suburbanih predelov Neviodunuma v letih 1960—1963. *Arheološki vestnik* 17, 1966, 469 ss.
- PETRU P. — ŠRIBAR V., Neviodunum. *Posavje I* (Brežice 1957), 16 ss.

Preseljevanje narodov in slovenska naselitev

Völkerwanderungszeit und slowenische Landnahme

- GRAFENAUER B., Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev (Ljubljana 1952), 389 ss.
- GRAFENAUER B., *Zgodovina slovenskega naroda I*, 1964, II, 1965.
- KASTELIC J., Nekaj problemov zgodnjerednjeveške arheologije v Sloveniji. *Arheološki vestnik* 15—16, 1964—1965, 109 ss.
- KNEZ T., Staroslovenski grobovi v Trebnjem. *Arheološki vestnik* 17, 1966, 507 ss.
- KNEZ T., Staroslovenske najdbe na Dolenjskem in v Beli krajini. *Arheološki vestnik* 18, 1967, 389 ss.
- KOROŠEC J., Slawische frühmittelalterliche Kulturreste im nordwestlichen Jugoslawien und östlichen Alpengebiet. *Acta Archaeologica* (Budapest) 17, 1965, 59 ss.
- KOS M., *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1955).
- PETRU S., Nekaj zgodnjerednjeveških najdb iz Gorjancev. *Arheološki vestnik* 18, 1967, 435 ss.
- ŠMID W., *Altslovenische Gräber Krains. Carniola 1*, 1908, 17 ss.
- WERNER J., Die Langobarden in Pannonien. *Abhandlungen N. F. 55 A* (München 1962).

SEZNAM OSEB IN NAJDIŠČ

PERSONEN- UND FUNDORTREGISTER

- ACERVO (Ivančna gorica) 86
 Apno 41
 AQUILEIA (Oglej) 77, 86
 Atila, kralj hunski 13, 14, 53, 54
 Bela cerkev 41, 93
 Blanca 41
 Bogenšperk pri Litiji 39
 Borštek v Metliki 40
 Boštanj pri Sevnici 39
 Brattina Franc, preparator 17, 127
 Brezje pri Raki 39
 Brezje pri Trebelnem 39, 44, 50
 Brod pri Novem mestu 91
 Brodar Mitja, kvartarolog 29, 30
 Brodar Srečko, kvartarolog 29
 Bršljin 21, 34, 35, 36, 40, 42, 90, 91, 125
 Brusnice 39
 Bučna vas 86, 87, 88
 Butoraj pri Črnomlju 39
 CARNUNTUM (Deutsch-Altenburg) 85
 CELEIA (Celje) 86
 Cincibilis, kralj keltski 78
 CRUCIUM (Groblje pri Šentjerneju) 86
 Cvetež 41
 Cvinger pri Dobrniču 39
 Cvinger pri Dolenjskih Toplicah 39
 Črmošnjice 32
 Črnomelj 39, 93
 Dehn Wolfgang, prazgodovinar 7
 Dežman Karel, muzealec 28, 55
 Dobe pri Kostanjevici 39
 Dobova 35
 Dobrava pri Dobrniču 39, 59
 Dobrnič 39, 75
 Dolenjske Toplice 39, 50
 Dragatuš 40
 Drnovo (= Neviodunum) 82, 86
 Družinska vas 41, 50
 Dvor ob Krki 39
 Fabius Cilo, cesarski namestnik 87, 88
 Foltiny Stephen, prazgodovinar 58
 Frey Otto-Herman, prazgodovinar 7, 58, 79
 Gabrovec Stane, prazgodovinar 7, 28, 39, 56, 58, 71, 76
 Gaj Kasij, rimski konzul 77
 Gojkovič Janez, preparator 7, 22
 Goljek 31
 Gorenje Laknice 40
 Gradac 39
 Gradenje 41
 Gradišče nad Višnjo goro 40
 Gradišče (sv. Ana) pri Mirni peči 40
 Gradišče pri Sinjem vrhu 40
 Grič (Klevez) 40
 Griže pri Stični 41
 Grm 40, 59
 Groblje pri Šentjerneju (Crucium) 86
 Hirschlanden 62
 Hochstetter Ferdinand, geolog 28
 Hoernes Moritz, prazgodovinar 17, 21, 25, 57
 Hoernes Rudolf, paleontolog 17, 18, 127
 Homer, starogrški pevec 63
 Hrast Albin, kopač starin 27, 55
 Hrastnik 41
 Hundt Hans-Jürgen, prazgodovinar 7, 22
 Ivančna gorica (Acervo) 86
 Jama pri Dvoru 31
 Japodi 84
 Jarc Janko, zgodovinar 20, 28
 Jurka vas 32
 Kaplja vas 40
 Kladije pri Blanci 41
 Klenik 41
 Knez Tone, prazgodovinar 21, 57, 58
 Kokalj Anton, kamnosek 90, 125
 Komatar Franc, zgodovinar 27
 Komelj Drago, dijak 21
 Korita pri Dobrniču 39
 Kos Milko, zgodovinar 92, 93
 Kostanjevica (Sajevice) 40, 59, 93
 Kostreznica pri Litiji 40
 Križni vrh 40
 Kromer Karl, prazgodovinar 58
 Kronovo 40
 Kubitschek Wilhelm, epigrafik 27

- Kučar 40
 Kušljan Ignac, kopač starin 55
- Latobici 79, 81, 83, 96
 Lebn Franc, prazgodovinar 29
 Lehoczky László, restavrator 48
 Leskovec pri Krškem 93
 Lestina 41
 Libna 41, 57, 59, 60
 Livij Tit, rimski zgodovinar 72
 Loka pri Črnomlju 39
 Ložar Rajko, arheolog 21, 57, 126
- Mačkovec pri Novem mestu 87
 Magdalenska gora 40, 44, 48, 50, 59, 75, 94
 Mala Loka 31
 Malenšek Peter, kmet 19, 127
 Mantuani Josip, muzealec 27, 55
 Mecklenburg vojvodinja Marija Gabri-
 jela, zbiralka starin 55
 Meniška vas 39
 Metlika 40, 93
 Mihovo 40, 75
 Mirna peč 93
 Mladetiče pri Krmelju 40
 Mladevine 41
 Mokronog 40, 75, 79
 Müllner Alfons, muzealec 17, 24, 41, 42, 89
- NEVIODUNUM, municipium Flavium
 Latobiorum (Drnovo) 85, 86
 Novo mesto 13, 40, 44, 50, 58, 59, 60, 61, 75, 79, 82, 86, 88, 92, 94, 95
 Gradec 11, 12, 92, 126
 Kandija 20, 21, 22, 27, 28, 40, 45, 46, 47, 49, 56, 57, 64, 79, 80, 125—126
 Klemenčičeve njive (= Mestne njive) 21, 36, 128
 Ljubljanska cesta 20, 28, 40, 81, 82, 88, 127
 Malenškova gomila 19, 44, 45, 127
 Marof (= Kapiteljski Marof) 11, 12, 14, 17, 27, 37, 38, 39, 40, 62, 79, 88, 127
 Mestne njive 36, 37, 38, 40, 128
 Mestni gozd (= Portovald) 128
 Okrajno glavarstvo (sedaj skupščina občine) 81, 89, 128
 Resljeva cesta (parcela Murn) 79, 126
 Sindikalni dom (hiša Kristanova ce-
 sta št. 12) 21, 27, 126
 Smolova hosta 19, 128
 Steklarna INIS 21
 Skabernetov vrt 20, 127
 Znančeve njive 53, 65 ss
 Železniška postaja Bršljin 17
- Oberriemsingen 62
 Okrog pri Blanci 41
 Oktavijan, rimski vojskovodja 84
 Orehek pri Stopičah 92
 Orešje pri Šmarjeti 41
 Osole Franc, kvartarolog 41
 Ostrožnik 40
- Pahič Stanko, prazgodovinar 58
 Pallottino Massimo, etruskolog 51
 Pavla vas pri Tržišču 40
 Pečnik Jernej, kopač starin 15, 17, 18, 23 ss, 27, 55, 57, 89, 90, 91, 125, 127
 Penca Janez, dijak 21
 Pendarjevka 92
 Peter, opat stiški 92
 Petru Peter, klasični arheolog 82
 Pirkovič Ivo, publicist 86
 Plešivica 40
 Podzemelj 40, 59
 PRAETORIUM LATOBICORUM (Treb-
 nje) 86
 Prečna 33
 Pusti Gradac 40
- Raka 40
 Rakovnik 40
 Ravne njive 41
 Ravno pri Boštjanu 40
 Regerča vas 91
 Reinecke Paul, prazgodovinar 21, 58
 Reva 39
 Ribjek 40
 Rob pri Velikih Laščah 40
 Roje pri Moravčah 79
 Roje pri Trebelnem 40
 Romitovka 31
 ROMULA (Ribnica pri Brežicah) 86
 Rovišče 40
 Rožno pri Blanci 41
 Rudolf IV., vojvoda avstrijski 11, 14, 92, 96
 Rudolfswert (= Novo mesto) 92, 96
 Ruperčvrh 29, 30
 Rutar Simon, zgodovinar 14, 15, 26, 27
- Sadež v Črnomlju 39
 Schulz Ferdinand, preparator 14, 15, 16, 55, 89, 127, 128
 Sedlar Nada, konservator 22
 SEGESTA (Sisak) 84, 86
 Sela pri Šumberku 41
 SENIA (Senj) 84
 Sevnica 41
 SISCIA (Sisak) 84, 86
 Slepšek 40
 Smola Rudolf, posestnik 19
 Spodnja Krona 41
 Stare France, prazgodovinar 21, 27, 48, 57, 58
 Stari grad nad Podbočjem 40
 Stična 38, 41, 50, 51, 56, 58, 60, 63, 94
 Straža pri Novem mestu 39
 Stražni dol pri Vinici 41
 Strelac 41
 Sv. Križ (= Beli grič) pri Mokronogu 40
 Szombathy Josef, prazgodovinar 26, 55, 89
- Šentjernej 31, 93
 Sentrupert 93
 Šentvid pri Stični 41, 93
 Škaler Stanko, zgodovinar 57

Škocjan 41
Škrilje 40
Šlemine nad Vinico 41
Šmarjeta 41, 75, 92, 94
Šmid Walter, arheolog 19, 27, 41, 42,
55, 57, 127, 128
Smihel pri Novem mestu 93
Špitalska draga v Metliki 40
Šribar Vinko, arheolog 21, 28
Štatenberk pri Trebelnem 41

Tavrisci 75, 95
Toplice pri Šmarjeti 41
Trebelno 93
Trebnje 92, 93
Turk Alojz, slavist 20

Vače 41, 44, 48
Valična vas 41, 50, 75
Valvasor Janez Vajkard, polihistor 13
Velika Bučna vas 87
Velike Malence 41
Verdun pri Novem mestu 33

Vesela gora 40
Veselica v Metliki 40
Vinica 41
Vinji vrh nad Belo cerkvijo 39, 41, 59,
92, 94
Vinkov vrh 39, 41
Vintarjevec pri Litiji 41
Vir pri Stični 41
Vodice 41
Volčje njive 41
Vratolom 92
Vrhovec Ivan, zgodovinar 28
Vrhopolje pri Stični 41
Vrhopolje pri Šentjerneju 41

Zagorje 41, 44
Zagradec 39
Zemelj 40
Zgornja Krona 41
Zilje 41

Žaloviče 41
Žeželj 41

Tone Knez

NOVO MESTO

V

DAVNINI

Od bronaste dobe do ustanovitve mesta

Opremil Janez Vidic

Založila

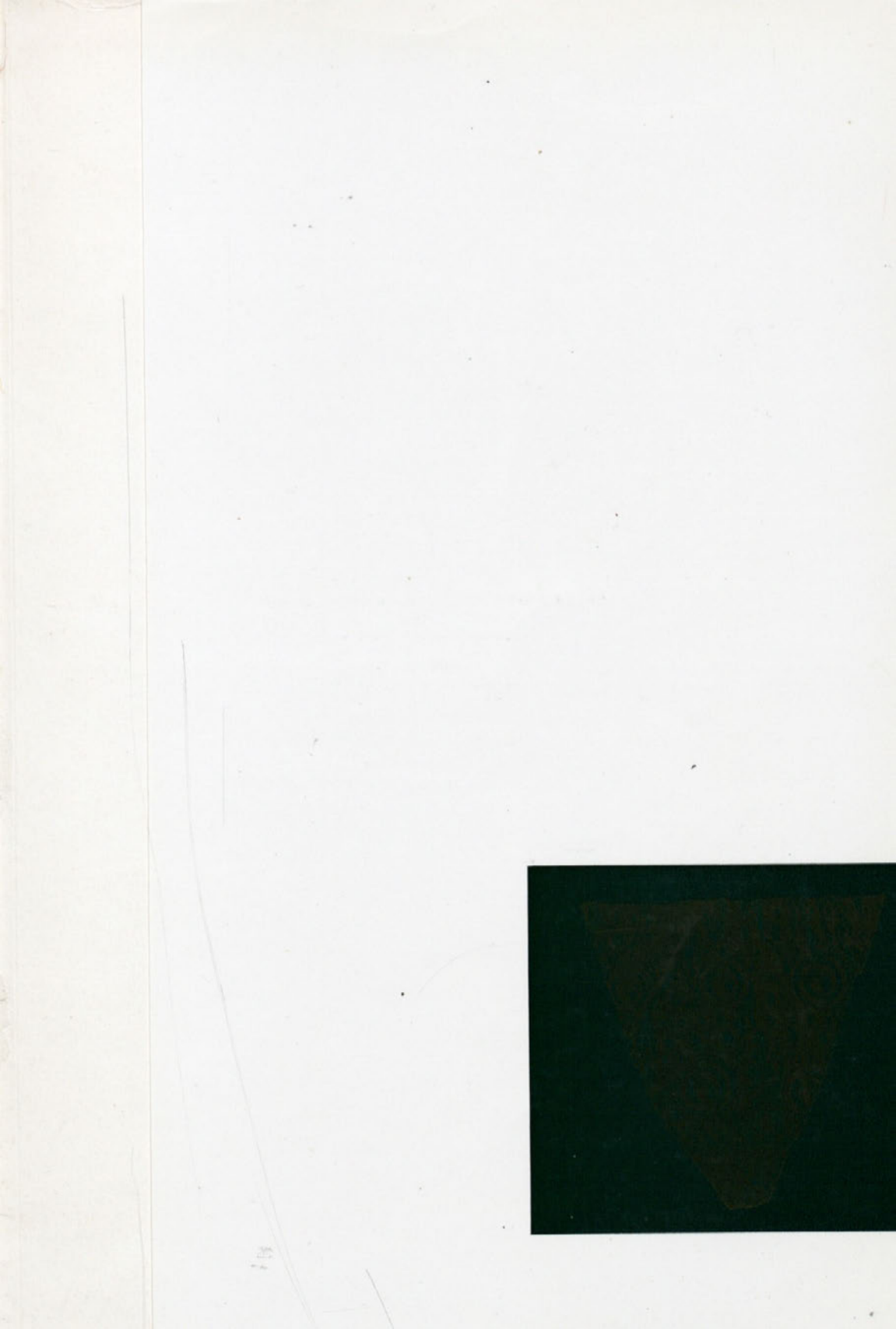
Založba Obzorja Maribor

Za založbo Jože Košar

Natisnilo marca 1972

CP Mariborski tisk

v Mariboru

Studijski oddelek
939.85/.86
KNE/n

36077

939.85/.86

019721659

KNJIZNICA M. JARCA, NOVO MESTO

COBISS *